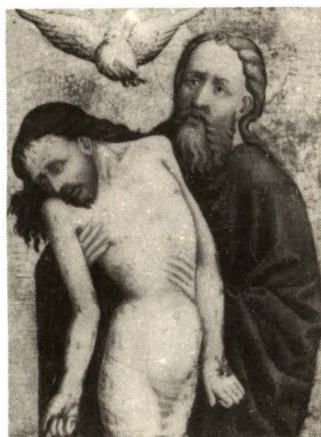

VIGILIA

Alexander Schmemmann: Legyőzve halállal a halált

Szennay András: A közelmúlt hazai teológiája

Maróth Miklós: Kereszténység és iszlám

Tomka Miklós: Magyar kereszténység — 1991

Kereszténynek lenni itt és most

**Keresztúry Dezső, Fila Béla, Nemeskürty István,
Ancsel Éva, Szövényi-Lux Endre válaszol**

Mészöly Miklós: Négy beszélgetés A. P. Csehovval

Beszélgetés Waigand Józseffel

1991/3

Tájékozódás — útkeresés (<i>Lukács László</i>)	161
ALFRED DE VIGNY: Az Olajfák hegyén (<i>vers; Bárdos László fordítása</i>)	162
ALEXANDER SCHMEMANN: Legyőzve halállal a halált (<i>Buji Ferenc fordítása</i>) ..	166
TÚZ TAMÁS: Változat egy régi fülszövegre (<i>vers</i>)	172

LUMIÈRE ET VIE — VIGILIA

SZENNAY ANDRÁS: A közelmúlt hazai teológiája	173
MARÓTH MIKLÓS: Kereszténység és iszlám	176

KERESZTÉNYNEK LENNI ITT ÉS MOST

KERESZTÚRY DEZSŐ, FILA BÉLA, NEMESKÜRTY ISTVÁN, ANCSEL ÉVA és SZÖVÉNYI-LUX ENDRE válaszai	184
ZALÁN TIBOR: Köd (<i>vers</i>)	191
MÉSZÖLY MIKLÓS: Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval III.	192
KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Préselt kockacukor (<i>elbeszélés</i>)	194
PUSZTAI JÁNOS: Önéletrajz (<i>részlet</i>)	196
CSENGŐDI BEÁTA: Lámpás vagy nekem (<i>I. rész</i>)	199
KARAFIÁTH JUDIT: Eckhardt Sándor és a XX. századi francia katolikus irodalom .	203
BÖGÖS LÁSZLÓ: Brazília magyar hitküldérei	208
TOMKA MIKLÓS: Magyar kereszténység — 1991	210
ROBERT SPAEMANN: Vége az újkornak? (<i>II. rész; Tillmann J. A. fordítása</i>)	217

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

WAIGAND JÓZSEFFEL (<i>Tillmann J. A.</i>)	223
---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Szellemi helyzetünk	231
---	-----

NAPLÓ

BALASSA PÉTER: Szabadban	232
KENYERES ZOLTÁN: Rendezetlen könyvespolc	233
KISS SZEMÁN RÓBERT: Tollhegyen	235
RÓNAY LÁSZLÓ: Könyvek között	236
TILLMANN J. A.: Szigetek, szemhatárok	238

KRITIKA

Film Peter Greenaway új manierizmusa (<i>Gelencsér Gábor</i>)	239
Zene Mefisztó énekel (<i>Fáy Miklós</i>)	240

Tájékozódás — útkeresés

Felbolydult Európa, lázas-nyugtalanul keresi önmagát a magyar társadalom. Eltérő, sőt ellentétes érdekek és nézetek csapnak össze egymással a politikában és a gazdasági életben, a munkahelyeken és az újszülött társadalmi fórumokon. Harsog a sajtó, egymásnak csatálnak politikai nyilatkozatok, egyének, érdekcsoportok és pártok a parlamentben és a médiumokban.

Tisztító, katartikus vihar-e ez a mostani? Az igazmondás ideje jött-e el, vagy a szólás-szabadság még csak az odamondogatás ökológját tette lehetővé? A szólás meg a lelkiismeret szabadságához társul-e majd, s mikor a szólás meg a lelkiismeret felelőssége? Egymás jobb megértéséhez, az egymáshoz közeledéshez segít-e hozzá az, hogy mindenki kimondhatja, mi bántja, mit tud a takargatott múltból, mit kíván, mit vállal a jelenben, mit tervez a jövőben? „Az igazság megszabadít titeket” — de az egyének igazának háborújából kikerekedik-e végül az Igazság? „Fecseg a felszín”, József Attilával szólva, de meghalljuk-e a hallgatag mélyek beszédes csöndjét, odafigyelünk-e az ember mélyeire, Isten misztériumára?

Riadtak és tanácstalanok lettünk mostanában, hogy eljött „a hangosok kora”, egyre foszladoznak alig esztendeje még éledő reményeink. S így van ez az egyházban is. A külső szabadságtól belső megújulást reméltünk, a Lélek tavaszát, életfakasztó pünkösdt az egyházban. Helyzetiünk azonban sokkal inkább hasonlít a pünkösöd előtti időhöz, amikor az apostolok szorongással telve, tetterő és kezdeményezőkézség, Istenbe vetett bizalom híján várakoztak. De ők legalább egybegyűltek és imádkoztak. Közösségben maradtak, s imádságukkal lehetővé tették Istennek a beavatkozást.

Sokat zavar, némelyeket megzavarhat az is, hogy a „keresztény” jelző divatszavává lett. Előszóval veszik igénybe sokan, ha múltjuk homályos foltjait kell feledtetni, ha előnyös üzleti vállalkozást indítanak, ha reklámjelszóra van szükség. Mintha hamis bankjegyeket hoznának forgalomba — első látszatra nem is lehet megkülönböztetni, melyik az igazi, melyik az utánzat.

Lapunk mindig arra törekedett, hogy a katolikus értelmiség mellé szegődjék útkeresésében, és segítse tájékozódásában. Ezt teszi most is, amikor két sorozatot indít útjára. Megkeresett bennünket a lyoni domonkosok nagytekintélyű lapja, a Lumière et Vie: készítsünk közösen mérleget egyházunk és világunk mai helyzetéről. Az 1951-ben alapított folyóirat célja az, hogy tájékozódjék korunk jelenségei között, tájékoztasson és teológiai értelmezést adjon rólok. Fölkérésükre készült Szennay András és Maróth Miklós tanulmánya — e közös munka további írásait következő számainkban közöljük.

Túl gyakran emlegetik a „keresztény” szót, s félő, hogy ez elértéktelenedéshez vezethet. Mégis, vagy éppen ezért sokunkat, sokakat izgat a kérdés: hogyan lehet és hogyan kell keresztényül élni itt és most? Melyek a keresztény lét és gondolkodás esélyei, lehetőségei, feladatai napjaink Magyarországon? Írókat és teológusokat, különböző foglalkozású értelmiségieket kérdeztünk meg — elsősorban keresztényeket, de az egyházon kívüli állókat is. Mostani számunktól kezdve közölni fogjuk véleményüket, vallomásukat — s várjuk olvasóink hozzászólását is.

Lukács László

ALFRED DE VIGNY

Az Olajfák hegyén

Akkor éjszaka volt, s Jézus ment társtalan,
mint holton szemfödél, fehér leple olyan;
a tanítványok ott, a domb tövéén aludtak,
olajfák közt, miket gyászos szél réme zúgat;
Jézus velük remeg, megnyúlnak léptei,
halálos szomorú, szemét homály lepi,
mellén két összefont karral, fejét lehajtva,
tolvajnak látszik ő, ki zsákmányát takarja,
s ismervén a hegyet, akár a tenyerét,
a Getszemáninak nevezett helyre lép.
Térdre ereszkedik, homlokával a földön,
majd fölneéz újra, hogy Atyjához könyöröggjön.
— De a mennybolt sötét, és Isten nem felel.
Ő fölemelkedik, riadtan indul el,
olajfák közt tör át. Arcán hideg pataokban
vérvéríték szakad le csillapíthatatlan.
Visszatér, s odalent így jajdul meg szava:
„Nem mondotok imát velem ma éjszaka?”
De az apostolok szemén halálos álom.
Péter sem hallja meg, ura bárhogy kiáltson.
Az Emberfia most újra magasba hág,
és onnan kémleli az ég sok csillagát,
az Angyalt kutatón, mint egyiptomi pásztor.
De a gyász fellege, mint egy özvegyi fátyol,
a nagy sivatagon lomhán végigterül.
Jézusban földereeng újra, már emberül,
szenvetések között telt harminchárom éve,
és ádáz félelem markol földi szívébe.
Borzong. Háromszor is kiált, s hiába szól:
„Atyám!” Konok a csend, csak a szél válaszol.
Leül a földre most, tüprengve, s gyötrellemmel,
emberként érti meg, mi a világ s az ember.
— S belerendül a föld, akkora az a súly,
mellyel Atyja elé a Fiú leborul.

II.

S Jézus szólt: „Ó, Atyám, hagyd, hogy sorsom betöltsem,
a végső szó előtt ne csukd még össze könyvem!
Világod érzed-e, s az emberi nemet?

Húsomban haldokol, s kezeid közt remeg!
 Mert fél a Föld maga maradni, elhagyatva,
 ha meghal, kinek új ígére nyílt ki ajka,
 mert szikkadt benseje — ez volt akaratom —
 üdítő égi szót csak hangomból kapott.
 De oly tiszta e szó, oly varázs tölti mélyét,
 hogy életet adó csöppjei megigézték
 isteni balzsamul a halandók nemét,
 mikor, tárva karom, szóltam: Testvériség.
 Óh, Atyám! ha nehéz parancsod végbevittem,
 s a bölcs arca mögé rejtettem el az Istent,
 ha emberáldozást már nem követelek,
 lelket kérve csupán, nem pedig testeket,
 magát a létezőt mindig jelképre váltova,
 két fillérre vagyont, tusát tanácskozásra,
 a vér hullámain a bor habjaira,
 ha végül ostya lett hús-vér testem maga;
 ha új időt hozok, s rabságából ocsúdva
 szabaddá lett a föld; — mit eltörlök, a múltra,
 e gyötört testre, mit elhagy már az erő:
 véremtől ugyanúgy tisztuljon a jövő!
 Szabadító Atya! már most, napot se késve,
 szálljon áldozati vérem azok fejére,
 akik így szólani majd nem áttallanak:
 »Ártatlant ölni a többiekért szabad.«
 Jól tudom, hogy jövő századok seregén túl
 álbölcsek kórusa előtt maroknyi kényűr
 nevemben szólva úgy elámít népeket:
 a megváltásra már magam sem ismerek.
 — Jaj! Hangom hasztalan remeg még az igétől,
 mérget fakasztanak minden példabeszédből,
 múltjék el tőlem e kehely fertőzete;
 az abszint nem maróbb, sem ecet vagy epe.
 Az ostor, a töviskorona, mind, ami rám vár,
 kézbe vert szeg, a kard, amely keblemen átjár,
 és végzetem helye, a zord kereszt maga,
 mindez, Atyám! nem, ó, nem rémít annyira!
 Ha egy Isten akad, ki lecsap a világra,
 úgy kell, hogy mély nyomok maradjanak utána;
 s azért jöttem csupán a gyarló Földre én,
 mely lankadatlanul fohászkodott felém,
 hogy hagyjak ott magam helyett két iker-Angyalt,
 kit minden földlakó imádna áhitattal,
 a megfontolt Tudást meg a bízó Reményt,
 mindkettő járjon ott Eden szülöttjeként.
 Úgy hagyom mégis el e földet, menthetetlen,
 hogy fojtó köntösét éppen csak megemeltem,

ráhurkolódik e lepel, átkos, nehéz,
 markolja kétfelől Bűn és Kétkedés.
 »Bűn s Kétkely!« Egy szavam mindkettőt összezúzza,
 hogy feloldozzalak, mindenképp rászorulsz ma;
 hiszen nem álltad el útjukat. — Ím, e vád
 alatt roskadozik a teremtet világ.
 Szólítsuk hát elő Lázárt a napvilágra,
 hogy a holtak nehéz titkát végre kitárja,
 idézze rendre föl, hogy mit látott alant;
 szóljon. — Ami örök s ami halálba tart,
 mit a Természet az Istenének köszönhet,
 mit lényeinek ad, s mitől megfosztja őket;
 az Egekbe ható néma üzenete,
 szúzi kötelmei, sóvár szeretete;
 miért hull el öln minden, s miért kel újra,
 végleg mi rejtezik, s miről válik le burka;
 hogy a sok égitest, melyre a próba hull,
 bűnös-e, mint ez itt, s mint ez, megigazul;
 hogy ök-e az urak, vagy a földnél cselédek;
 mint lehet a talány tiszta, igaz az ének,
 együgyű a tudás, hamis az ismeret;
 hogy a lélek silány börtönben mért reked,
 s két széles út között miért, hogy semmi ösvény,
 hogy elégült öröm nyűgöz unalma csöndjén,
 vagy kusza szenvedély hajszol meg átkosan,
 s nincs más, csak dermedés vagy indulatroham;
 miért függ a Halál, miként zsarnoki szablya,
 a Természet fölött, minden percben lecsapva;
 az igaz és a jó, a bűn s a kárhozat
 egyetlen kába kör vakesetei csak,
 vagy sarkpontok-e ök, két óriási véglet,
 vállukon tartva meg mennyet és földvidéket;
 a Gonosz bosszúja miféle győzelem,
 ha gyermek pusztul el miatta büntelen;
 vajon a nemzetek csillagvezette nők-e,
 kikben az isteni cél talált követőkre,
 vagy lámpás nélküli balga szűz mindenik,
 kik bóklásznak vakon, s egymást majd fellökik;
 hogy mikor az idők mulandóságra termett
 óráján mindenegy homokszem már lepergett,
 lesz-e tekinteted, égi szó ajkadon,
 keresztmennek jele s gyötrelmes sóhajom,
 amely az örökös Kínok karmát megoldja
 az emberek nyakán, és elhessenti sorra:
 — mind kiderül, mihelyt az ember fölfedi,
 honnan jöttek s hová vezetnek léptei.”

III.

*Atyjához így beszélt isteni Egyszülöttje.
Vár még, reménykedik, leborulván a földre,
de végül megtörik: „Ám az enyém fölött
a te akaratod legyen való, örök.”
Gyötrelmét rémület rohamai csigázzák,
fogyhatatlan iszony sejteti kínhalálát.
Hosszan előrenéz, vakon kutat szeme,
mint márvány sírfedél, az ég oly fekete.
Fénytelen volt a Föld, sugarak nem keresték,
a lélek fénye sem érte, amint ma sem még,
reszketett. — Ó pedig hallja: lépés dobog,
Júdás fáklója már a fák közt imbolyog.*

A hallgatás

*Ha az Emberfia a megszentelt Ligetben
azt mondta igazán, mit a Könyv ránk hagyott;
ha jajunkra az Ég süket és rezzenetlen,
s művét úgy dobja el, miként korcs magzatot,
úgy csupán megvetést érdemel ez a semmi,
s az Istenség örök csöndjére megfelelni
mélton a bölcs fagyos elnémulása fog.*

Bárdos László fordítása

Legyőzve halállal a halált

Ma haláhtagadó kultúrában élünk. Világosan látszik ez egy átlagos halottasház tapintatos berendezéséből, abból az igyekezetből, amely a halottasházat az összes többi házhoz hasonlóvá akarja tenni. Belül a „temetkezési vállalkozó” úgy próbálja meg elrendezni a dolgokat, hogy azok ne figyelmeztessék az embert szomorúságára; a ravatalozás szertartása pedig a temetést többé-kevésbé kellemes tapasztalattá igyekszik finomítani. A hallgatás különös összeesküvése ül itt a halál nyers tényén, magát a tetemet pedig „kicsinosítják”, hogy ezáltal is rejtve maradjon a test halott volta. Léteztek azonban a múltban, és még ma is, sőt életigenlő kultúránkon belül is léteznek „halálköz-pontú” kultúrák, amelyekben a halál az egyetlen nagy, mindent átfogó téma, az élet pedig a halálra való előkészületként jelenik meg. Ha úgy látszik, hogy a halottasház egyesek gondolatait eltereli a halálról, akkor másokat még az olyan közhasználatú cikkek is a halálra emlékeztetnek, mint az ágy vagy az asztal: az ágyat a sír jelenék látják, az asztalt pedig annak a helynek, amelyre a koporsót teszik.

Hol a kereszténység mindebben? Egyrészt kétségtelen, hogy a „halál problémája” központi és lényeges elem abban az üzenetben, amely tudtul adja Krisztus győzelmét a halál felett, továbbá hogy a kereszténység forrása ebben a diadalban van. Másrészt azonban az embernek az a furcsa érzése támad, hogy noha ez az üzenet kétségkívül eljutott hozzá, mégsem gyakorolt igazi befolyást a halállal szembeni alapvető emberi magatartásmódra. Inkább a kereszténység volt az, amely önmagát mintegy „hozzaigazította” ehhez a magatartásmódhoz, sajátjaként fogadva el azt. Nem nehéz — egy szép keresztény prédikáció keretein belül — Istennek ajánlani új felhőkarcolókat és világkiállításokat; nem nehéz „atomkorunk” haladó és életigenlő erőihez csatlakozni, vagy akár még vezetni is ezeket; nem nehéz a kereszténységet minden lázas és életközpon-tú aktivitás valódi forrásaként feltüntetni. És hasonlóképpen könnyű egy temetési prédikációban vagy egy lelkigyakorlaton az életet a szenvedés völgyének, a hiúság vásárá-nak, a halált pedig felszabadulásnak bemutatni.

A keresztény lelkipásztorinak, aki az egész egyházat képviseli, tulajdonképpen *mindkét nyelvezetet* használnia kell, mindkét beállítottságot magáévá kell tennie. Ha őszinte akar lenni, elkerülhetetlenül éreznie kell, hogy „valami hiányzik” mindkettőből, s hogy ez voltaképpen *maga a keresztény elem*. Mert a keresztény üzenet meghamisítása úgy hirdetni és mutatni be a kereszténységet, mint ami alapvetően életigenlő — anélkül, hogy ez az igenlés utalna Krisztus halálára, következésképpen a halál igazi tényére; az eredeti keresztény üzenet meghamisítását jelenti, ha csendben átsiklunk azon a tényen, hogy a kereszténység számára a halál nemcsak egyszerűen a vég, hanem voltaképpen *e világ* tényleges realitása. De vigasztalni az embereket és megbékíteni őket a halállal, a halálra való individuális előkészület értelmetlen helyévé változtatva ezt a világot — ugyancsak hamisítás volna. Mert a kereszténység azt hirdeti, hogy Krisztus a világ életéért, nem pedig az attól való „örök nyugalomért” halt meg. Ez a „hamisítás” teszi a kereszténység tényleges sikereit (hivatalos adatok szerint az egyházi építkezésekre és templomokra szánt *per capita* adományok elérték minden idők legmagasabb összegét) rejtett tragédiává. A világias ember azt akarja, hogy a pap optimista fickó legyen, hite pedig szentesítse az optimista és haladó világot. A vallásos ember pedig úgy tekint rá, mint a világ hiúságának és hiábavalóságának kimondottan komoly, szigorúan ünnepé-lyes, méltóságáteljes leleplezőjére. A világ nem akar vallást, és a vallás nem akar keresz-ténységet. Az egyik a halált utasítja vissza, a másik az életet. Innen ered az az egyre

mélyülő reménytelenség, amely sem az életigenlők elvilágiasodásában, sem az ezzel szemben állók beteges vallásosságában nem leli a kiutat.

Ez a reménytelenség mindaddig állandósul, amíg a keresztények továbbra is olyan vallásnak fogják tekinteni a kereszténységet, amelynek célja a segítség, amíg továbbra is megtartják a „régí vallásra” jellemző „haszonelvű” öntudatosságukat. Mert a vallások legfőbb feladatainak egyike valóban ez volt: segíteni és — különösen — segíteni meghalni az embereknek. Ezért a vallás mindig megkísérelte a halált *megmagyarázni*, s e magyarázat segítségével az embert a halállal kibékíteni. Amire Platón fáradságot nem kímélve vállalkozott a *Phaidonban*: kívánatossá, sőt jóvá tenni a halált; s milyen gyakran visszhangzott ezután is az emberi hit történetében a platóni gondolat, a változás és a szenvedés világából való szabadulás lehetősége! Az emberek azzal vigasztalták magukat, hogy a halál Isten műve, tehát helyénvaló, vagy azzal, hogy a halál az élet rendjébe tartozik; különféle értelmet adtak a halálnak, vagy meggyőzték magukat arról, hogy a halál jobb a hosszú öregségnél; kialakították a lélek halhatatlanságának tanait, azt, hogy a halállal nem ér véget a lét, mert az ember egy része tovább él. Mindezen kísérletek hosszú során az ember megpróbált fölülkerekedni a haláltapasztalat szörnyű egyedülállóságán.

A kereszténység, mivel vallás, elfogadta a *vallások* azon alapvető funkcióját, hogy megkísérelje „igazolni” a halált, tehát megpróbálja *segíteni*. Sőt e folyamatban többé-kevésbé magába olvasztotta a halál régi, klasszikus magyarázatait is, amelyek jóformán minden vallásban közősek voltak. Mert sem a lélek halhatatlanságának tana, mely a szellemi és az anyagi szembenállására épül, sem pedig a halálnak mint megszabadulásnak, vagy a halálnak mint büntetésnek a tana voltaképpen nem keresztény tan. Beolvadásuk a keresztény világszemléletbe inkább megrontotta, semmint megtisztította a keresztény teológiát és vallásosságot. Ezek a tanítások mindaddig „működtek”, amíg a kereszténység vallásos (tehát halálcentrikus) világban élt. De azonnal megszűntek hatni, mihelyt a világ kinőtte ezt a halálközpontú vallást, és „szekularizálódott”. A világ azonban nem azért szekularizálódott, mert „vallástalanná”, „materialistává”, „felszínesé” vált, nem azért, mert „elveszítette a vallást” (ahogyan még oly sok keresztény gondolja), hanem mert a régi magyarázatok voltaképpen mit sem magyaráznak meg. A keresztények gyakran elfelejtik, hogy hitük egyik legfontosabb alkotóeleme, vagy inkább a kereszténység egyik legfontosabb alkotóeleme a régi vallástól való függetlenség volt. A kereszténység, üzenetében az élet teljességét kínálva, inkább hozzájárult a vallási félelmek és a pesszimizmus alóli felszabaduláshoz, mint bármi más. Ebben az értelemben a szekularizmus egy, a keresztény világon belüli jelenség, s mint ilyen, elképzelhetetlen a kereszténység nélkül. A szekularizmus olyan mértékben utasítja vissza a kereszténységet, amilyen mértékben azonosította magát a kereszténység a „régí vallással”, amilyen mértékben ráerőltette a világra a halálnak és az életnek azokat a „magyarázatait” és „tanait”, amelyeket maga a kereszténység rombolt szét.

Azonban nagy tévedés lenne úgy vélekedni a szekularizmusról, mint ami egyszerűen a „vallás hiánya”. A szekularizmus valójában maga is vallás, s mint ilyen, a halál és a halállal való kibékülés magyarázata. Azoknak a vallása, akik belefáradtak abba, hogy a világot annak a „másvilágnak” az alapján magyarázzák, amelyről senki sem tud semmit; hogy az életet annak a „túlélésnek” az alapján értsék meg, amelyről senki nem rendelkezik a legjelentéktelenebb gondolattal sem; más szavakkal: beleuntak abba, hogy az élet a halál viszonylatában kapja meg „értékét”. Tudjuk — gondolja a szekularista —, hogy az egyedüli világ az evilág, az egyetlen élet az evilági élet, amelyet kaptunk, és tőlünk, emberektől függ, hogy olyan értékessé, gazdaggá és boldoggá tegyük, amennyire csak lehetséges. Az élet halállal végződik; ez ugyan kellemetlen, de mivel természetes, mivel a halál egyetemes jelenség, a legjobb, amit az ember tehet, ha egyszerűen természetesként fogadja el. Viszont amíg él, nem kell gondolnia rá, hanem úgy kell élnie, mintha a halál nem is létezne. És a halálról való megfélelkezés legjobb módszere: tevékeny és hasznos életet élni, nagy és nemes dolgokra vállalkozni egy

mind jobb világ építése érdekében. Ha Isten létezik (és a szekularisták többsége határozottan hisz Istenben, határozottan hisz abban, hogy a vallás hasznos szerepet játszik közösségi és egyéni vállalkozásaiban), és ha szeretete és kegyelme folytán (hisz mindannyiunknak vannak hiányosságaink) tevékeny, hasznos és becsületes életünk miatt örök élettel akar jutalmazni bennünket (melyet hagyományosan „halhatatlanságnak” neveznek), abban nincs semmi különös, hiszen éppen ez a kegyes foglalatosság a dolga. A halhatatlanság azonban csak valamiféle járulék — ha örök járulék is — ahhoz az evilági élethez, amelyben az ember már összes valódi érdekét, összes igazi értékét megtalálta. Valóban, az „amerikai halottasház” a szekularista vallás igazi szimbóluma, mert kifejezi mind a halál természetesként való elfogadását (egy ház a többi közül, minden speciális jellegzetesség nélkül), mind a halál életben való *jelenlétének* tagadását.

A szekularizmus vallás, mert van saját hite, saját eszkatológiája és saját etikája. „Működik” és „segít”. Őszintén szólva, ha a „segítés” volna a próbakő, akkor be kellene ismernünk, hogy az életközponitú szekularizmus ténylegesen többet *segít* a halál ellen, mint a vallás. És a vallás, hogy versenyben maradjon a szekularizmussal, az „életlehetőségekhez való alkalmazkodásként”, „tanácsadásként”, „gyarapodásként” mutatja be, földalattikon és buszokon reklámozza magát, mintegy ráadásként az „ön legelőnyösebb bankját” és „legszívélyesebb értékpapírügynökét” reklámozó feliratokra: próbálja ki, *segít!* És a szekularizmus vallásos sikerei olyan nagyok, hogy néhány keresztény teológus már-már „feladta” hitünk „transzcendenciáját”, vagy sokkal egyszerűbb szavakkal: „Isten” igazi eszméjét. Ilyen árat kell fizetnünk, ha azt akarjuk, hogy a modern ember „megértsen” és „elfogadjon” bennünket — hirdeti a huszadik század gnosztikusa.

De itt értünk el a kérdés lényegéhez. A kereszténység számára ugyanis nem a *segítés* a próbakő, hanem az igazság. A kereszténység célja nem az, hogy a halállal kibékítve az embereket segítségére legyen a világnak, hanem hogy megmutassa az Igazságot életéről és halálról, hogy majd ez az Igazság menthesse meg az embereket. Az üdvösség nemhogy nem azonos a segítséssel, hanem éppenséggel annak ellentéte. A kereszténység nem azért emel kifogásokat a szekularizmus és a vallás ellen, mert azok „elégtelen segítséget” kínálnak a halállal szemben, hanem pontosan azért, mert „kielégítik” az emberek szükségleteit, „eleget tesznek” igényeiknek. Ha a kereszténység célja az lenne, hogy megszüntesse az emberek halálfélelmét, akkor semmi szükség nem volna a kereszténységre, hiszen erre más vallások is alkalmasak, és valljuk be, inkább, mint a kereszténység. A szekularizmus pedig olyan embereket formál, akik boldogan és tesztületileg fognak nemcsak élni, hanem meghalni is az Úgy diadaláért, bármi legyen is az.

A kereszténység nem megbékül a halállal, hanem leleplezése a halálnak, és azért leplezi le a halált, mert az Életet nyilatkoztatja ki. Ez az Élet: Krisztus. És csak ha Krisztus az Élet, csak akkor az a halál, aminek a kereszténység bemutatja: legyőzött ellenség, nem pedig „megmagyarázott rejtély”. A szekularizmus és a vallás, megmagyarázva a halált, „státussal” és „ésszerűséggel” ruházta fel, „normálissá” tette. Egyedül a kereszténység mutatja be a halált *abnormálisnak* és ezért rettenetesnek. Lázár sírjánál Krisztus könnyezett, és amikor halálának órája elérkezett, „szomorúság fogta el és gyötörödni kezdett”. Krisztus fényében az evilág és az evilági élet elveszett, és túl van azon, hogy pusztán „segíteni” lehessen rajta, de nem a halálfélelem miatt, hanem mert elfogadta és normálissá tette a halált. Kozmikus temetőként fogadni el Isten világát, amelyet egy ugyancsak temetőnek látszó („örök nyugalom”) „másvilág” vált fel, s mindezt vallásnak nevezni, ilyen kozmikus temetőben élni és hullák ezreinek minden napjait „berendezni”, lelkesedni egy „igazságos társadalomért” és közben boldognak lenni — ez az ember bukását jelenti! Nem erkölcstelensége vagy bűnei miatt bukott el az ember, hanem „pozitív — vallásos vagy szekuláris — eszményképe” miatt, mert beérte ezzel az eszményképpel. De a bukást csakis Krisztus tudja bemutatni, mert csak Krisztusban lelhető fel a nekünk kinyilatkoztatott *élet* teljessége, és a halál ezért válik szörnyűvé, az élettől való eleséssé, ellenséggé. Ezt a *világot* (és nem valamiféle „másvi-

lágot”), ezt az életet (és nem valamilyen „másik életet”) kapta az ember az isteni jelenlét szentségeként, az Istennel való közösségként, és csak ezen a világon, ezen az életen keresztül — átalakítva ezt Istennel való közösséggé — töltheti be az ember *voltaképpen rendeltetését*. A halál borzalma éppen ezért nem annak „vég”-voltában és nem a fizikai romlásban rejlik. Mivel a halál elkülönít a világtól és az élettől, *elváág Istentől is*. A halott képtelen dicsőíteni Istent. Más szavakkal: Krisztus azért nyilatkoztatja ki nekünk az Életet, hogy a keresztény üzenetet a halálról mint Isten ellenségéről hallgassuk meg. És amikor az Élet könnyezik a barát sírjánál, amikor a halál borzalmát szemléli, akkor kezdődik a győzelem a halál felett.

A halált azonban a *haldoklás* előzi meg: a haldoklás bennünk a halál növekedése a fizikum hanyatlása és a betegség miatt. S itt ismét csak tilos a halál keresztény megközelítését azonosítani akár a modern világ, akár a „vallás” halál szemléletével. A modern elvilágiasodott ember számára az ember egyetlen *normális* állapota az egészség; ezért folyik a betegségek ellen küzdelem, és a modern világ valóban nagyon hatásosan küzd ellenük. Legkiválóbb teljesítményei közé tartoznak minden bizonnyal a kórházak és a gyógyszertárak. Ennek az egészségnek azonban mégis van egy határa: a halál. Elkerülhetetlenül eljön az idő, amikor a tudomány „segélyforrásai” kimerülnek — és a modern világ ezt éppen olyan magától értetődően fogadja el, mint amilyen magától értetődően elfogadja a halál tényét is. Elérkezik az a pillanat, amikor a beteg megadja magát a halálnak, elszállítják a kórteremből, s mindez csendesen, illedelmesen, higiénikusan zajlik le — mint egy megszokott munkafolyamat része. Amíg az ember él, mindent elkövetnek érte, hogy életben tartsák, ha állapota mégoly reménytelen is. A halál soha nem lehet az élet része. És noha mindenki tudja, hogy a kórházakban emberek halnak meg, általános hangulatukat és étoszukat a gondtalan optimizmus jellemzi. A modern orvostudomány eredményes fáradozásának tárgya az élet, de nem a halandó élet.

A vallásos szemléletmód képviselői inkább betegségnek semmint egészségnek tekintik az ember „normális” állapotát. Szerintük a múlandó és változó anyagnak ebben a világában a szenvedés, a betegség és a bánat az élet normális állapota. A kórházakat és rendelőintézeteket megfelelően el kell látni, de nem az egészség érdekében, hanem vallásos kötelességből. A vallásos szemlélet mindig úgy gondolkodott az egészségről és a gyógyulásról, hogy az Isten kegyelmének függvénye, az igazi gyógyulás pedig „csoda”. Ezt a csodát pedig Isten viszi végbe, ismét csak nem azért, mert az egészség jó, hanem mert ez „bizonyítja” erejét, és ez vezeti vissza az embereket Istenhez.

E két megközelítés lényegében összeegyeztethetetlen, és mi sem mutatja jobban a keresztények zavarát ebben a kérdésben, mint az a tény, hogy ma a keresztények mindkettőt egyaránt érvényesnek és értékesnek fogadják el. A szekuláris kórház problémáját úgy oldják meg, hogy keresztény lelkiséget plántáltak bele; a keresztény kórházét pedig úgy, hogy amennyire csak lehetséges, modernné és tudományossá — tehát „szekuláris” teszik. Valójában azonban a vallásos ember- és halál szemlélet fokozatosan megadja magát a szekulárisnak. A modern lelkipásztor hajlamos az orvos „asszisztensévé” válni, sőt gyakran egyenesen „terapeutává” nevezi ki magát. A pasztorális terápia, a kórházlátogatás, a beteggondozás technikájának összes fajtája, amellyel tele vannak a teológiai szemináriumok jegyzetei, jól jelzik ezt az irányt. De ez lenne a *keresztény* megközelítés — és ha nem, akkor egyszerűen vissza kellene térnünk a régi, a „vallásos” szemlélethez?

A válasz: nem, nem az; de nem is egyszerűen a „visszatérés”. Fel kell fedeznünk az ember életének, és éppen ezért szenvedésének és betegségének változatlan, mégis mindig aktuális *szentségi* szemléletét — azt a látásmódot, amely az egyház sajátja még akkor is, ha mi, keresztények elfelejtettük vagy félreértettük azt.

Az egyház a *gyógyítást* szentségnek tekinti. Ezt azonban olyannyira félreértették az egyház „vallással” való azonosításának hosszú évszázadai alatt (és e félreértéstől az

összes szentség és a szentségek egész tana szenvedett), hogy az *olaj szentsége* a halál, az „utolsó kenet” szentségévé vált, többé-kevésbé zökkenőmentes átmenetet biztosítva az örökkévalóságba. Mindazonáltal fennáll a veszély, hogy ma, amikor a keresztények között egyre nagyobb az érdeklődés a gyógyítás iránt, előbb-utóbb az egészség szentségeként, a szekuláris orvostudomány hasznos kiegészítéseként fogják értelmezni. De mindkét szemlélet helytelen, mert mindkettő pontosan ennek az aktusnak a szentségi természetét hibázza el.

A szentség, mint tudjuk, mindig *átmenet, átalakulás*. „Átmenet”, de nem a „természetfeletti”, hanem Isten Országába, az eljövendő világba, ennek a világnak és ennek az életnek mint Krisztus által megváltottnak és helyreállítottnak a tényleges valóságába. Ez az átalakulás nem a „természetes” átalakulása „természetfelettié”, hanem a régié újja. A szentség ezek szerint nem „csoda”, amelyen keresztül Isten — úgymond — megtöri a „természet rendjét”, hanem a végső Igazság megnyilatkozása életről és világról, emberről és természetről, azé az Igazságé, amely maga Krisztus.

A gyógyítás azért szentség, mert célja és eredménye nem az *egészség*, nem a fizikai egészség helyreállítása, hanem a belépés az Ország életébe, a Szentlélek „örömeibe és békéjébe”. Krisztusban ezen a világon minden — és ez a „minden” jelenthet egészséget és betegséget, örömet és szenvedést — ehhez az új élethez való felemelkedésé, ebbe az új életbe való belépésé, erre való várakozásá és ennek előérzetévé vált.

Ebben a világban a szenvedés és a betegség valóban „normálisnak számít”, de éppen ez a „normalitás” az, ami abnormalis. A szenvedés és a betegség mutatja az ember és életének végső és szakadatlan vereségét, amelyen még az orvostudomány részleges — habár kétségtelenül csodálatos — győzelmei sem tudnak véglegesen úrrá lenni. De Krisztusban a szenvedés nem „elpusztult” — győzelemmé alakult át. *Maga* a betegség diadallá, úttá, az Országba vezető bejáratná vált, és ez az egyetlen tényleges *gyógyuláshoz* vezető út.

Ha az ember súlyos betegségben szenved, az egyház eljön hozzá, és feladja neki a gyógyítás szentségét. Ennek az embernek a számára — és mindenki számára ezen a világon — a szenvedés egyben kudarc is, amelyben megadja magát a sötétségnek, a kétségbeesésnek, a magányosságnak. A szenvedés *haldoklás*, a szó legvalóságosabb értelmében. És mégis az Ember és benne az Élet végső diadalává is lehet. Az egyháznak nem az a feladata, hogy ebben az emberben helyreállítsa az *egészséget*, hogy egyszerűen helyettesítse az orvosságot, amikor az orvostudomány már minden lehetőségét kimerítette. Az egyház feladata, hogy Krisztus Szeretetébe, Fényébe és Életébe vigye az embert. Nem csupán azért, hogy szenvedésében „vigasztalja”, nem azért, hogy „segítsen” neki, hanem hogy *mártírrá*, szenvedésében Krisztus *tanújává* tegye. Mártír az, aki megpillantja, hogy „nyitva az ég, és az Emberfia ott áll az Isten jobbján” (ApCsel 7,56). A mártír az, akinek számára Isten nem egy újabb — és utolsó — lehetőség szörnyű fájdalmainak megszüntetésére; Isten az ő igazi élete, és így életében minden Isten felé irányul, minden a Szeretet teljességébe emelkedik fel.

A szomorúság kiküszöbölhetetlen *ebből a világból*. Akár maga az ember igyekszik a minimumra redukálni, akár a „másvilági” jutalom vallásos ígértétől remél enyhülést, a szenvedés megmarad, és rettenetesen „normális” marad. És mégis azt mondja Krisztus: „bízatom, én legyőztem a világot” (Jn 16,33). Szenvadásában nemcsak egyszerűen értelmet nyert minden szenvedés, hanem erőt is adott arra, hogy maga is jelle, szentséggé, kinyilatkoztatássá, ennek a győzelemnek az „eljövetelévé” váljék; az ember kudarca, voltaképpen haldoklása az Élet útjává lett.

Ennek a győzelemnek a kezdete Krisztus halála. Ez az örök evangélium, és ez nemcsak az *evilág*, hanem a *vallás* számára is „ostobaság” marad mindaddig, amíg az az *evilág* vallása — „nehogy Krisztus keresztje erejét veszítse” (1Kor 1,17). A keresztény

halál liturgiája nem akkor kezdődik, amikor az embert eléri az elkerülhetetlen vég, és teste a templomban fekvé az utolsó szertartásokra vár, mi pedig körülálljuk, hogy az embernek az élet világából való szomorú, mégis méltóságteljes elköltözéséről belenyugvó tanúságot tegyünk; hanem minden minden vasárnap, amikor az egyház, felemelkedve a mennybe, „félretesz minden földi gondot”; minden ünnepnapon, és különösen húsvét örömeiben kezdődik. Így az egyház egész élete halálunk szentsége, mert az egyház minden ízében az Úr halálának kinyilatkoztatása, feltámadásának megvallása. A kereszténység mégsem halálközpontú vallás; nem „misztérium-kultusz”, amely gyönyörű szertartásaiban a haláltól való menekvés „objektív” tanát kínálja, megkövetelve, hogy higgyenek benne, s így húzzanak hasznot „jótéteményeiből”.

Kereszténynek lenni, Krisztusban hinni ezt jelenti, és mindig is ezt jelentette: tudni egy racionalitáson túli, mégis abszolút bizonyos módon, amelyet hitnek nevezünk, hogy Krisztus minden élet Élete, hogy Ő maga az Élet, és ezért az én életem is. „Benne volt az élet, és az élet volt az emberek világossága.” Az összes keresztény tanítás, a megtestesülés, a megváltás, a bűnbocsánat, csak magyarázata, következménye, és nem „oka” ennek a hitnek. Csak akkor válnak ezek a realitások „érvényessé” és „következetessé”, ha hiszünk Krisztusban. De maga a hit nem ezeknek a Krisztusról való állításoknak, hanem magának Krisztusnak mint Életnek és az élet fényének az elfogadása. „Igen, az élet megjelent, láttuk, tanúságot teszünk róla, és hirdetjük nektek az örök életet, amely az Atyánál volt és megjelent nekünk” (1Jn 1,2). Ebben az értelemben a keresztény hit radikálisan különbözik a „vallásos hittől”. Kiindulópontja nem a „hit”, hanem a szeretet. Önmagában és önmagától minden hit részleges, töredékes, törekény. „Mert tudásunk töredékes és prófétálásunk is töredékes... a prófétálás véget ér, a nyelvek elhallgatnak, a tudomány elenyészik, és a szeretet nem szűnik meg soha” (1Kor 13,8). És ha szeretni valakit annyit jelent, hogy az én életem benne van, vagy inkább hogy ő válik életem „tartalmává”, akkor Krisztust szeretni annyi, mint életem Életeként ismerni és birtokolni Őt.

Csak Krisztusnak mint az Életnek a birtoklása, a Vele való közösség „öröme és békéje”, jelenlétének bizonyossága teszi sokatmondóvá Krisztus halálának kinyilatkoztatását és feltámadásának megvallását. Ebben a világban Krisztus feltámadása soha nem lehet „objektív tény”. A feltámadt Úr megjelent Máriának, aki „látta Jézust, amint ott áll, de nem tudta róla, hogy ő Jézus”. Ott állt a Tibériás tó partján, „de a tanítványok nem ismerték fel, hogy Jézus”. Az emmauszi úton pedig tanítványainak szemei „becsukódtak, hogy ne ismerjék fel őt”. A feltámadás hirdetése ostobaság e világ számára, és nem csoda, ha éppen a keresztények „magyarázzák félre” azáltal, hogy gyakorlatilag a halhatatlanság és a továbbélés régi, kereszténység előtti tanaira redukálják. És valóban, ha a feltámadás tana csak egy „tan”, és úgy hisznek benne, mint egy eljövendő eseményben, mint egy „másvilági” misztériumban, akkor az lényegében nem is különbözik a „másvilágról” kialakított többi tanítástól, és könnyedén össze is teveszthető velük. Akár a lélek halhatatlanságát, akár a test feltámadását nézzük — semmit sem tudunk róluk, és minden fejtegetésünk csak merő „spekuláció”. A halál megmarad titokzatos átmenetnek egy titokzatos jövőbe. Annak a nagy örömnak, amelyet a tanítványok a feltámadt Urat meglátva éreztek, annak a „lángoló szívnek”, amelyet az emmauszi úton tapasztaltak, nem az volt az oka, hogy egy „másvilági” titok lepleződött le előttük, hanem mert látták az Urat. És Ő nem azzal küldte őket el, hogy a halottak feltámadását prédikálják és hirdessék, a halál tanítását — hanem a bűnbánatot és a bűnbocsánatot, az új életet, az Országot. Hirdették, amit tudtak, hogy Krisztusban az új élet már megkezdődött, hogy Ő az Örök Élet, a Beteljesülés, a Feltámadás és a világ Öröme.

Az egyház: kapu Krisztus feltámadt életébe; részesedés az örök életben, „öröm és béke a Szentlélekben”. És várakozás az Ország „alkony nélküli napjára”; nem valamiféle „másvilágra”, hanem minden dolog és minden élet beteljesedésére Krisztusban. Benne maga a halál vált az élet tettevé, mert Önmagával, szeretetével, fényével töltötte

be. „Benne minden a tiétek,... a világ, az élet, a halál, a jelenvalók, az eljövendők; minden a tiétek. Ti azonban Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig Istené” (1Kor 3,21-23). És ha magamévá teszem ezt az új életet, magamévá ezt az Isten országa utáni éhséget és szomjúságot, annak bizonyosságát, hogy Krisztus az Élet, akkor halálom az Életben való részesedés aktusává lesz. Mert sem az élet, sem a halál nem képes elválasztani bennünket Krisztus szeretetétől. Hogy ez a beteljesülés mikor és hogyan érkezik majd el, azt nem tudom. Nem tudom, mikor teljeseznek be mindenek Krisztusban. Semmit sem tudok a „mikorokról” és a „hogyanokról”. De tudom, hogy Krisztusban elkezdődött a nagy Átmenet, a világ Pászkája, s hogy az „eljövendő világ” fénysugara a Szentlélek örömeiben és békéjében már elért hozzánk, mert *feltámadt Krisztus és az Élet uralkodik*.

Végül pedig tudom, hogy ez az a hit, és ez az a bizonyosság, amely örömteli jelenlétével betölti Szent Pál szavait, melyeket mindig akkor olvasunk, amikor egy testvér „átmenetét”, Krisztusban való elalvását ünnepeljük:

„A parancsszóra, a főangyal szólítására, Isten harsonájának zengésére az Úr maga száll le a mennyből. Először a Krisztusban elhunytak támadnak föl, azután mi, akik életben maradtunk. A felhőkön velük együtt elragadtatunk a magasba Krisztus elé, és így örökké az Úrral leszünk” (1Tesz 4,16-17).

Buji Ferenc fordítása

TŰZ TAMÁS

Változat egy régi fülszövegre

zörög a papír vége a varázslatnak
pedig kezdetben volt az ige de nem
lett testté szín és zene vált csak
belőle casus belli teljes csőd
nekropolisz felsorolhatatlan könnyek
nesze csak a szem maradt a régi
a teremtmény fájdalma az ajtó alatt
bemerészkedő fény jó erős kávé
kellene Athéné Tritogeneia főztje
fecskéfészek-leves cápauszony ha
már jéghegy úszik a benső égbolton
sirály a szélben csillag a sűrűsödő
időben Gilgamesz a Vízözön-király
csak az üriügyre vár hogy nevetségessé
tegyen csak a szem maradt a régi
a szárny négy világtáj viharaival
száll harcba

A közelmúlt hazai teológiája

Kétségtelen tény, hogy a teológia, illetőleg a teológusok munkája az egyház életerejének egyik megnyilvánulási formája. Olyan országban éltem s élek, amelyben mintegy negyven évig az egyház s annak teológiája is súlyos külső nyomás alatt állt és élt. Ennek következtében kétségtelenül jellemezte bizonyos stagnálás, ugyanakkor azonban élte a gabonaszem rejtett, de előbb-utóbb termést, megújuló életet hozó ígérését.

Dolgozatomban csupán a magyar teológia, illetve teológiai munka vázlatos ismertetésére szorítkozom az elmúlt negyven év tükrében. Sajátos nyelvi elszigeteltségünk, továbbá országunk kicsinyisége miatt aligha beszélhetünk specifikusan „magyar teológiáról”. A két világháború közötti, de az azt megelőző korszakban is csak igen kevés magyar teológus vált külföldön ismertté, nem utolsósorban azért, mert csak magyarul tanítottak, publikáltak. Hazai teológiánkra ebben az időszakban a német nyelvű teológia volt termékenyítő hatással. A „franciás irányzat” képviselői inkább a társadalomtudományok és az irodalomtudomány művelői közül kerültek ki. A 2. világháború után rövid ideig még változatlan maradt ez a helyzet, de a kommunista hatalomátvétel nyomán egy időre szinte elnémultak a tudósok, s teológiai témájú tanulmányt csak az íróasztalfiók számára lehetett írni. Az új állami vezetők vagy már elidegenedtek az egyháztól, vagy kifejezetten szemben álltak vele. A keresztény „ideológia” — ahogyan e terminológia alá vonva nevezték a kereszténységet és az egyház tanítását — idegennek, sőt ellenségesnek számított a „fejlődés” számára. Az állami vezetők eleinte olyan egyházi vezetőkkel álltak szemben, akik szinte képtelenek voltak az új helyzet követelte tudományos fejlődésben aktívan részt venni. Ennek jeleit teológusoknál kifejezetten veszélyesnek, sőt olykor „modernista” törekvésnek minősítették. Álláspontjukat csak erősítette XII. Pius pápának *Humani Generis* kezdetű enciklikája, melyet egyértelműen úgy fogadtak és értelmeztek, mint a „nouvelle théologie” elítélését. Ugyanakkor azonban — elnézést a kemény kritikáért — fogalmuk sem volt, hogy mi is ez az „új teológia”, kik képviselik, s mit kíván tenni az egyház a teológia megújulása érdekében.

Ilyen körülmények között nem kis merészségre volt szüksége annak a néhány teológusnak, akik hazánkban a francia „nouvelle théologie” képviselőinek gondolatait igyekeztek ismertté tenni. Természetesen komoly fékező erőt fejtett ki a mindjobban érezhető marxista valláskritika is, mely már nem érvekkel, hanem a hivatalos állami ideológia erőszakos vagy épp rafinált módszereivel szedte áldozatait, taszította lassan a rezignációba az „új hangot” megütni kísérő teológusokat.

A hivatásos teológusoknak alig akadt lehetőségük, és nem is támadt rá kedvük, hogy szaktudományukkal a nyilvánosság elé lépjenek. A teológiai tudományok művelését hátrányosan befolyásolta a növekvő paphiány is, mivel a főpásztorok szinte minden papot teljes munkakörben lelkipásztori feladatokkal ruházták fel. Sajnos akadt nem egy olyan főpásztor is, aki — az állami nyomás hatására — a tudományos igényekkel fellépő és tehetséges teológusokat ily módon intette le: „scientia inflat”.

Köztudomású, hogy szoros értelemben véve nem beszélhetünk sem francia, sem angol vagy éppen magyar teológiáról. Kétségtelen, hogy az egyes nemzeteknek voltak és vannak kiemelkedő teológusai, de csakis az egész egyházzal folytatott szabad és nyílt dialógusban tárulhat fel az egyház hitének hiteles értelmezése. Az viszont tény, hogy a helyi körülmények, a helyi egyházak adottságai a helyi teológiai munka számára mindig sajátos „locus theologicus”-t jelentenek. A kinyilatkoztatás fényében a helyi problémákkal az adott hely, ország teológusainak is szembe kell nézniük. Ugyanakkor viszont soha nem szakadhatnak el az egyház egyetemes hitfelfogásától. Hazai egyházunk létkérdése volt, sikerül-e olyan

utakat találania, tevékenységével olyan módszereket kidolgoznia, melyek az adott helyzetben életképesé teszik, vagy legalábbis életben tartják. Hazai teológiánk önmaga erejéből és elszigetelt állapotában erre aligha vállalkozhatott. Az új törekvéseknek valóban a II. Vatikáni zsinat engedett teret. Sajnos a zsinat megújító, a teológiát „felfrissítő” hatását hazai teológiánk csak lassan, nagy késéssel kezdte érezni. Az elszigeteltség változatlan akadályt jelentett. Talán jellemző példa, hogy a zsinati okmányok teljes magyar szövege — gyenge fordításban és kommentárokkal — első ízben 1975-ben jelenhetett csak meg. A „zsinati folyamat”, a zsinati tanítással való megismerkedés hazánkban még ma is tart. Tapasztalataim szerint hazai papságunk mintegy 70 százaléka — számos püspököt is beleértve — máig sem ismeri kellőképpen (vagy egyáltalán) a zsinati tanítást. Gondolok itt mindezekelőtt a megújódott egyházszemléletre. Igaz, hazai teológiánk ezzel ismételtelen foglalkozott, erre ismételtelen rámutatott — vajmi kevés eredménnyel. Tapasztalataimra hivatkozva állítom, hogy a papoknál lényegesen több világi hívő foglalkozott a II. Vatikánummal, alakította aszerint egyházszemléletét és egyházi életét. Az állami és egyházi vezetés részéről is ismételtelen elhangzott, hogy az „új nyugati tanítás”, „nyugati eszmék” megzavarják a papságot és a híveket, új „modernizmust” terjesztenek.

Köztudott, hogy a II. Vatikánumon az ún. „haladó”, azaz az egyház jövőjét szem előtt tartó irányzat érvényesült. A zsinati fejlődést egyházunkban azóta sem lehetett megakadályozni, legfeljebb csak késleltetni. 1967-ben az Európa-szerte ismert liturgiátörténész, Radó Polikárp benedekrendi teológus Teológia címen megindította az egyetlen magyar teológiai folyóiratot. Célkitűzése szerint a folyóirat feladata a hittudomány ápolása a II. Vatikánum szellemében, amelyet mindmáig, 25 évfolyama alatt szem előtt tartott. Meg kell azonban említenem, hogy időrendben és úttörőként a Vigilia minden számában, már a zsinat első ülésszakát megelőzően is több tanulmány jelent meg a zsinat szellemében.

Földrajzi helyünkkel is összefügg, hogy leginkább a német nyelvű szakirodalom jutott el a hazai teológusokhoz és a teológia iránt érdeklődő olvasókhoz. Lassan megindult a magyar nyelvű teológiai szakkönyvek és ismeretterjesztő munkák kiadása is, bár ezek bibliográfiájában túlnyomórészt még mindig a német teológusokat idézték. Ugyanakkor német fordítások révén egyre ismertebbekké váltak Y. Congar, H. de Lubac, D. M. Chenu és más jeles francia teológusok munkái is.

Mint fentebb már említettem, sajátosan magyar teológiáról az elmúlt negyven év során nem beszélhetünk. Az „ahogy lehet” és „amit lehet” sok mindent meghatározott. Mégis, a 60-as évek során néhány magyar teológus kénytelen volt a marxista valláskritikával foglalkozni. A hazai keresztény-marxista dialógus körülbelül 1965-től 1988-ig folyt. Sajnos ez a dialógus, bár olykor komoly és neves külföldi szakemberek is részt vehettek rajta, propagandisztikus célt szolgált. A totális állam ezzel is igazolni kívánta lojalitását a vallások iránt. (Itt jegyzem meg, hogy súlyos hiba lenne a kommunizmus bukása után nem folytatni bárbeszédet a neo-marxista irányzat elismert képviselőivel, hiszen megszűntek azok a politikai tényezők, amelyek ezt gátolnák.)

Nagy fontosságúnak és rendkívül termékenyítő hatásúnak tartom azokat a nemzetközi teológiai konferenciákat, kongresszusokat, amelyekre több magyar teológus is meghívást kapott. Ennek az egyre erősödő nyugati kapcsolatnak lett öröndetes következménye, hogy a magyar teológia lassan felzárkózott, nem azt mondom, hogy a Nyugat, hanem az egyház teológiájához, s lassan megszűnt a kevés beavatott szaktudománya lenni. A megjelent írások, könyvek igazolják, hogy teológusaink egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak a mindennapok, például a család, munka, stb. teológiai vonatkozásai felé. Az egyház jelenléte mind nagyobb súlyt kapott a mai világban, jelen társadalmi környezetünkben, sőt lassan meg mertek ütni kritikus hangot is. Bírálták nemcsak az erőszakkal terjesztett marxista ideológiát, hanem az egyház elavult szerkezetét, merevségét is. Igaz, ezt az „új hangot” mind az állami, mind az egyházi vezetők egy része gyanakodva figyelte. Ugyanakkor hazai teológiánk mélységesen ragaszkodott „egyháziasságához”, az egyház hitéhez, s a lelkipásztori teológiával foglalkozók egyre hatékonyabban szorgalmazták az egyházi élet megújítását.

Az „új helyzet” természetesen nem ölünkbe hullott ajándék volt. Feszültségekkel járt és jár még ma is. Feladatok sorát kellett és kell ezután is teljesítenünk. Lassan azonban mégis elérkezett a „tempus acceptabile”, hogy 40 év „babiloni fogsága” után sok mindent átgondoljunk. Újat a tőlünk nyugatra fekvő országok teológiája és teológusai számára aligha nyújthatunk. Mégis, szeretnénk kiemelni két szempontot, illetve tényezőt. Egyrészt az ateizmus szervezett — bár olykor nagyon vulgáris — támadásai során nem lehetett eleget szólnunk és írunk az Isten-problémáról, a helyes istenkép kialakításának fontosságáról. Ha valahol, hát nálunk (és bizonyára számos hasonló helyzetű országban is) végre be kellett látnunk s láttatnunk, hogy Istent érvekkel nem tudjuk „az asztalra tenni” vagy a „vizsgáló lencse tárgylapjára” helyezni. Az elméleti teológiai megállapítások mellett mérhetetlen nagy szükség volt a hívők tanúságtételére is. S ez — számos hívő hősies kitartása bizonyítja — mindmáig megmaradt. Szinte attól kell tartanunk, az elkötelezettség a megváltozott helyzetben csökkenni fog.

Másrészt a keresztény közösség kialakításának fontosságát kellett szóban és írásban, teológiai munkánkban hangsúlyoznunk. Ugyanakkor — és ez talán nyugati teológiai munkatársaink számára is jelentős szempont — ügyelnünk kellett és kell arra, hogy miközben a keresztény közösségek, esetleges bázis-közösségek kialakításának fontosságáról meg vagyunk győződve, távol tartsuk magunkat és a hívőket egyfajta ezoterikus szemlélettől vagy éppen gettó-élet kialakításától. Ez a veszély a kereszténység üldözése idején és most is fennáll. Bármely kisebb-nagyobb közösség, amely magát „kiválasztottnak”, a „tökéletesnek”, a „másoknál többnek és jobbnak” tartja, nem lehet valódi keresztény közösség. Az a közösség, amely nem Krisztus felől érkezik, amely nem az Ő nevében és erejében él együtt, amely netán „kiszajátítana” magának Krisztust és evangéliumát, amely nem zárandokként határozza meg helyzetét e világban, amely valamilyen néppel, fajjal, kultúrával, stb. elszakíthatatlanul azonosítja önmagát, amely csak befelé forduló, az már nem sugárzó, nem dinamikus, már nem a „nyitott kapuk” közössége, s így nem nevezhető valódi krisztusi közösségnek. Az ilyen közösségnek már nincs vagy csak alig van kovász-jellege, nem „jel és szentség” világunkban, azaz nem a Krisztus által „megálmódott” egyházi közösség.

Létezik a másik oldal veszélye is, mert az a közösség, amelyből a merevség kiöli a Lelket, amelyben nem hallják meg a Lélek indításait, amely megmerevedett az irányítók, vezetők bürokratikus rendszerében, amelyben a vezetők szemében a karizmák hordozói egyenesen veszélyesek, vagy legalábbis gyanúsak, amelyben a hivatal nem alázatos szolgálat, hanem fél-feudális vagy barokkos uralkodás — és főleg, ahol kihálóban van a tanúságtévő, a másokért élő, megértő szeretet —, ez nem lehet az a közösség, mely joggal nevezhetné önmagát Krisztus egyházának.

Tudom, hogy olyan általános tünetekre és tényekre is utaltam, melyek nemcsak „magyar sajátosságok”. De ezek jelzik, hogy feladataink Keleten és Nyugaton nagyjából ugyanazok, akárcsak a veszélyek és a kísértések. A magyar teológusok új feladataira már utaltam. Ellenállva a fent vázolt „kísértésnek”, a becsületes kritika hangján kell szólnunk, hogy előkészítsük a mindent megújító Lélek számára a talajt. Hazánkban 10 millió emberből mintegy 7 millió katolikus. Mégsem nevezném keresztény országnak hazánkat, mert még alig akad közöttünk — minden igyekezet ellenére — élő és kovászként ható keresztény közösség. Ezek ébredését, erősítését kell elsősorban hazai teológiánknak — elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban — erősítenie.

A „halál árnyékában” élünk. Sok mindennek kell még az elmúlt évtizedek történetéből elpusztulnia, hogy a „halál nyomában” valódi, új, krisztusi élet születessék. Ehhez az új élethez kívánják hazai teológusaink a maguk erejét adni. És ebben a helyzetben a tőlünk nyugatabbra élő teológus-testvérek segítségét kérjük. Tudom, ez nem megy máról holnapra. Egyre több világi teológussal rendelkezünk, akik abban segítenek, hogy a teológia ne merevedjek újra klerikalizmusba, „papos tudományosságba”, mert „Jaj nekünk, ha nem az evangéliumot hirdetjük” (1Kor 8,16). Ez a tanítás egyaránt vonatkozik a Krisztus tanításában elmélyülő nyugati és keleti teológusra, papra vagy világi hívőre.

MARÓTH MIKLÓS

Kereszténység és iszlám

Két világvallás

Amikor még egyetemistaként első alkalommal utaztam az arab világba, hogy a Bagdadi Egyetemen egy évet tanulmányokkal töltssek el, meg kellett szakítanom utamat Kairóban. Magyar társammal együtt úgy gondoltuk, hogy ha már közel húsz órát el kell töltenünk az arab világ talán legfontosabb városában, akkor bűn lenne a rendelkezésünkre álló időben nem megnézni, milyen is az a hely, amelyről annyit hallottunk és amelyről annyit olvastunk.

Éjjel lévén nem volt más lehetőségünk, mint taxit fogadni, hogy vigyen minket a város központjába. Útközben azonban — kispénzű diákok lévén — elfogott bennünket a félsz, hogy vajon a repülőtérre való visszaútra marad-e elég pénzünk. Meg is kérdeztük a taxisoфórt, hogy mi a viteldíj. Ő azt válaszolta, hogy egy egyiptomi font, majd kisvártatva, mintha csak gondolatainkban olvasott volna, azt is hozzáfűzte: ne aggódjunk, ő hívó muszlim, csakis tisztességes árat kér minden utasától.

Életem során később többször is visszagondoltam erre az esetre. Van ugyanis a történetnek egy racionálisan csak nehezen megmagyarázható része, és későbbi tanulmányaim során ezt a kis történetet újra és újra fölidézte mindig erre kerestem a választ: hogy lehetett az, hogy az általam ismert és nagyrabecsült keresztény hagyományoktól teljesen idegen, sőt a történelem során igen gyakran azzal ellenségesnek tekintett iszlámra hivatkozó taxisoфór azonnal elnyerte teljes bizalmamat, mégpedig nemcsak a taxi viteldíját illetően, hanem egyébként is. Hogyan lehetséges az, hogy azonnal úgy éreztem, valami eltérhetetlenül erős kötelék köt össze bennünket. Az ugyanis már akkor is világos volt számomra, hogy ha bármely más vallásra — például a buddhizmusra — hivatkozott volna, nem éreztem volna úgyanezt.

Monoteista vallások

Végiggondolva számos lehetséges választ, elsőként az *egyistenhitben* találtam magyarázatot. A világban ugyanis számos vallás található, de ezek közül csak a Földközi-tenger medencéjéből elterjedt három (keletkezésében is testvér) vallást, a júdaizmust, a kereszténységet és az iszlámot jellemzi az egy, mégpedig a kizárólagos egy Istenbe vetett hit.

Későbbi tanulmányaim során rá kellett azonban jönnöm, hogy ezen az alapon csakis az én részemről jöhetett volna létre ez a bizonyos szimpátia. Az akkor érzett kölcsönös rokonszenv szinte kézzel fogható légköre nem alakulhatott volna ki közöttünk; bár én mint keresztény, egyistenhívőnek tartom magam, egy muszlim valószínűleg nem osztja ezt a véleményemet. A muszlimok szerint ugyanis a keresztények *mushrik*nek, azaz valamilyen értelemben „politeistának” számítanak, mivel Istenüknek társat tulajdonítanak. Valószínűleg épp a keresztény Szentháromság-tan ellen irányul a Korán legrövidebb szúrása, mely így hangzik: „Mondd: Allah egy, Allah az úr, nem szült és nem született, nem volt hozzá semmi hasonló sem.”

A szúra állításaiból természetesen majdnem mindent aláírna egy keresztény is, hiszen Isten szerinte is egy, Isten szerinte is mindennek az ura, Istenhez hasonló szerinte sem létezik, Isten szerinte sem szült, sem nem nemzett (ez eleve antropomorfizmus lenne, amit a kereszténység éppúgy kerül, mint az iszlám), sem pedig nem született. Ha született volna, akkor nem lehetne állandó jelzője az *ingenitus*.

Szó szerint tehát nincs különbség egy muzulmán és egy keresztény véleménye között, de a szöveg ebben az esetben — ha nem is a keresztényekkel azonos módon fölfogva azt — szándékában a Szentháromság tanát támadja. A véleménykülönbség mögött ott rejlik az a körülmény, hogy a keresztény fölfogás szerint Krisztusban két természet van: egy emberi és egy isteni, az iszlám viszont erről a megkülönböztetésről nem vesz tudomást. Nem is vehet tudomást: ezt a kettősséget az Isten abszolút egységén esett csorbának tekintené. A derék muzulmánok ugyanis nem rendelkeztek a görög filozófia kifinomult fogalmi készletével, így aztán nem tehetek különbséget a substantialiter és accidentaliter fölfogott egység illetve többség között.

Ennek következtében arról sem lehet szó, hogy a keresztény tanításnak megfelelően értelmezzék a Szentháromság tanát: egy Istenben három személy, mint ahogyan egy háromszögben is három (önálló léttel bíró) oldal van.

Az Atya mellett a Fiú, valamint a Szentlélek azt jelentette, hogy Istennek a keresztények társakat tulajdonítottak (arabul: *ashraka*), azaz letértek az egyistenhit egyenes útjáról.

Ez az álláspont egyáltalán nem csodálható akkor, ha figyelembe vesszük az iszlám úgynevezett „racionális teológusainak”, a mu‘tazilitáknak a tanítását, akik még az isteni attribútumok tanában sem tudnak más muzulmán irányzatokkal megegyezni. Szerintük ugyanis pusztán annak az elfogadása, hogy Allahnak különböző (isteni) tulajdonságai vannak, már sérti az Allah egységéről vallott nézeteket. Ha figyelembe vesszük, hogy az iszlámon belül igen komoly viták folytak Allah egységéről, akkor nem lehet csodálni, hogy a Szentháromság meglehetősen homályos tételét senki sem fogadta megértéssel.

A Szentháromság tana, valamint Allah egysége a keresztények és muzulmánok közt természetesen sokat vitatott tanítás volt. A keresztény szerzők közül például a jól ismert Johannes Damascenus volt az, aki a két vallás egy-egy képviselőjének a szájába adott fiktív párbeszéd formájában próbálta meg előadni a két fél nézeteit, de fennmaradt Timotheus katolikosnak, a keleti szír egyház fejének Mahdi kalifával 781-ben folytatott valódi vitájának „jegyzőkönyve” is.

Ez utóbbi vita során Timotheus hasonlatokkal próbálta meggyőzni a kalifát arról, hogy a Szentháromság tétele összeegyeztethető az Isten egységéről hirdetett hittételekkel. Ilyen hasonlat volt például az az egyházatyáktól származó gondolat, hogy Istent a Nap analógiájára kell elképzelni. Ahogyan a Naptól különállóan létezik a fénye és a melege, ezért a nap fényéről és a nap melegéről beszélünk, de nem beszélünk három napról, ugyanígy beszélhetünk az Isten Igéjéről és az Isten Lelkéről, de ezért még nem kell három Istenről is beszélünk.

Az egyistenhit és a Szentháromság

Ezek a viták, és ezek során elsősorban a keresztényeknek a Krisztusról mint Isten Igéjéről (Logos, Verbum) szóló tanításával való szembesülés, megtermékenyítették a muzulmánok vallási gondolkodását, bár e keresztény nézetek hivatalosan sohasem találtak meghallgatásra. Ezek nyomán robbantak ki azok a disputák, amelyek során az Allah szavaként fölfogott Korán (*kalimat Allah*) örökkévaló vagy teremtett voltáról szóló nézetek ütköztek össze. Ha ugyanis Allah teremtette a Koránt, akkor változás állt elő benne, azaz nem volt tökéletes. Ha nem teremtette, akkor a Koránnak mint Isten szavának ugyancsak örökkévalónak kellett lennie. Márpedig Allah örökkévaló, és ha mellette a szava is örökkévaló, akkor már két teremtetlen, örökkévaló dolog, azaz két Isten létezik.

Az így összefoglalható nehézség vette rá a muszlimokat arra, hogy kezdetben néhány, majd később egyre több isteni attribútum létét ismerjék el, illetve ennek a következménye volt az, hogy úgynevezett racionális teológusai (*mutakallimún*) tagadják az isteni attribútumok létét.

A példa tehát azt mutatja, hogy keresztény és muzulmán vallási gondolkodók a történelem során azonos problémákkal szembesültek, ha akarták, ha nem, a közösen

vallott egyistenhitből fakadóan azonos nehézségeket kellett megoldaniuk. E nehézségek megoldása során tanultak egymástól, még akkor is, ha ennek tényét a legszívesebben eltitkolták volna a világ és az utókor, valamint önmagunk előtt.

Az egymástól tanulásnak egy jó példája az, ahogyan az analogikus következtetés (*al-qijās*) a Sáfí'ita jognak a negyedik forrásává vált, majd pedig valószínűleg innen elterjedve az úgynevezett „arab tudományoknak” (szemben az úgynevezett „görög tudományokkal”) az alapvető módszertani eszköze lett. Az analogikus következtetések lényege az, hogy segítségükkel az ember a látott dologról a nem látottra, a jelen nem lévőre tud következtetni. A két dolog között ebben az esetben nem egy harmadik létesít kapcsolatot, mint ahogyan az arisztotelészi szillogizmusban a két szélső terminus között a középfogalom, hanem a kettőjük hasonlósága. Ezt a módszert ismerik arabul *min al-sáhid ilá al-gá'ib* néven.

A módszer lényegéhez tartozik az, hogy segítségével egyedi dologról egyedi dologra következtethetünk, és ugyanakkor — ugyancsak szemben Arisztotelész szillogisztikájával — következtetésünkben nem játszik szerepet az okság elve. A látott dolog (*sáhid*) az az alapeset, amely „motiválja” azt, hogy a „derivált” esetben az alanyról kijelentjük az állítmányt.

Ha jobban megnézzük ezt az eljárást és jobban szemügyre vesszük a hozzá kapcsolódó terminológiát, akkor láthatjuk, hogy ez nem más, mint az a következtetési eljárás, amit ismertek a görögök is, közülük is az epikureisták. Az epikureista filozófia lényege is az volt, hogy tagadta az okság elvét. Az oksági viszony megszüntetése érdekében vezette be az alapjában véve démokritoszi fizikába a végtelen úrben lefelé eső atomok véletlenszerű elhajlásának elvét. Ez a véletlen pályamódosítás okozza az atomok összeütkezését, majd pedig ez vezet el a világ keletkezéséhez.

Az epikureista filozófia sem ismerte el, miként a sztoikus filozófia sem, az általános fogalmak létét. Az epikureista következtetések sem épülhettek tehát úgy fel, mint ahogyan az arisztotelészi szillogizmusok: nem lehetett bennük általános érvényű szabály, hanem csakis egyes dologról egyes dologra való következtetés. A két egyedi dolog között a bennük föllelhető hasonlóság jelentette az összekötő kapcsot. Ezt a következtetési eljárást hívták a görögök *analógiának*, ahol a tényekről a nem evidens, az érzék-szervek számára nem hozzáférhető dologra következtettek, görögül ek tón phainoménón eis ta adéla. Ha a kifejezésben a szavakat nem úgy értelmezzük, ahogyan az epikureista filozófiában szokásos, hanem szótári értelmükben vesszük őket, akkor láthatjuk, hogy a fentebb idézett arab kifejezés majdnem szó szerint fordítja ezt a görögöt. Ha ezt a terminológiai egyezést összevetjük a tartalmi egyezéssel, akkor meggyőzőnek találjuk azt a következtetést, hogy a muszlim teológia egyik legfontosabb eszköze nem más, mint az epikureista szillogizmus.

Ha ezek után azt a kérdést akarjuk tisztázni, hogy honnan került egy epikurista bizonyítási eljárás az iszlám teológiájába, akkor ismét a keresztény teológusok felé kell fordulnunk.

Al-Sáfí'í kortársa volt a keresztény 'Ammár al-Baszrí. Ő a *Kitáb al-burhán* című művében a keresztény teológia rövid foglatát adja. Ebben a munkájában bizonyítási eljárásról beszélve ő is használja — al-Sáfí'ival egyidőben, vagy talán valamivel korábban! — a *min al-sáhid ilá al-gá'ib* kifejezést. A muzulmánok fő bizonyító szillogizmusának a neve tehát előfordul egy kortárs keresztény teológus munkájában!

A név azonban önmagában nem minden. Al-Baszrí munkájában megtaláljuk az analogikus következtetéseknek a muzulmán teológiára jellemző teljes terminológiáját. Először is a *qijász* terminus itt is analogikus következtetést jelent a példák tanúsága szerint. Így például az ember föltámadását a szöveg azzal bizonyítja, hogy Krisztus is föltámadott. A keresztségről szólva azt állítja, hogy Isten az embert porból és vízből teremtette. Az ember ezek után elvesztette az örök életet, de a keresztségben visszanyerheti azt. Azért kell keresztelezskor vizet használni, mert a víz a teremtésnek, ebben az esetben az újjászületésnek a jele.

A most idézett érvelésből is kitűnik, hogy al-Baszrí is, miként az arabok és az epikureisták is, az analogikus következtetést egy jel-szillogizmusnak tartotta. Ennek meg-

felelően az előtag jele annak, ami a második tagban áll. A második tagban a tényállás hasonló, analóg az első tagban foglaltakhoz, és ez a hasonlósága teszi lehetővé a következtetést. Krisztus és az ember hasonlósága teszi lehetővé azt, hogy a Krisztusról szerzett ismeretünket (a föltámadását) átvigyük az emberre, holott az ember esetében nem győződhetünk meg tapasztalati úton erről. Krisztus föltámadása az ember számára annak a jele, hogy ő maga is föl fog támadni. Ebben a példában a Krisztusról állított „föltámadás” az a motívum, amit átviszünk az emberre. Ez a „motívum” az, amit a mi keresztény szerzőnk csakúgy, mint a muzulmán szerzők, a *hukm* terminussal illet.

Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy az analogikus következtetés alapján véve jel-szillogizmus, és az ilyen következtetési eljárásnak a megjelölésére használták a görögök a *sémeintshai* terminust, és ez az eljárás voltképpen visszafelé haladó következtetést ír le (például a füstől a tűzre), akkor azonnal láthatjuk, hogy al-Baszrí *istidlál* terminusa, amely egyébként ismét csak megegyezik a muzulmán szerzők terminusával, tulajdonképpen a fönti görög szó fordításának nevezhető.

Nemcsak a két kortárs, al-Baszrí és al-Sáfi'í közt mutatható ki ez a hasonlóság, hanem az analogikus következtetés már az egy generációval előttük élt, görögül és arabul egyaránt író Theodor Abu Qurra esetében is megtalálható. Ő például az egynejűség bizonyításaként hivatkozik Ádámra. Ádám kapta a legtöbb jót Istentől. Ha Ádám mégis csak egy feleséget kapott tőle, akkor ez azt jelenti, hogy mi, közönséges emberek sem érdemlünk többet. A felsorolt példák mind azt mutatják, hogy az itt vázolt görög és az arab rendszer megfelel egymásnak mind terminológiájában, mind lényeges elemeit, mind a következtetéseit tekintve.

Ha a keresztény szerzők eljárásának a gyökerére vagyunk kíváncsiak, akkor Ammonioszra kell hivatkoznom. Ő volt az az alexandriai újplatonikus filozófus, aki kijelentette, hogy a teológusok szokása analógikus következtetésekkel dolgozni.

A keresztény teológusoknak ez az eljárása azzal magyarázható, hogy az arisztotelészi-újplatonikus rendszerben, mint azt fentebb említettem, egyedi dolgokra nem lehetett következtetni. Az arisztotelészi-újplatonikus bizonyításelmélet tehát nem volt alkalmas arra, hogy segítségével az egy Istent megismerhessék, a róla szóló nézeteket bizonyítsák. Minderre azonban kiválóan alkalmas volt a csakis az egyes dolgokra irányuló epikureista szillogisztika. Ebben az esetben tehát láthatjuk, hogy a keresztény teológusok saját módszertani problémájukat megoldva, ha akaratlanul is, de muzulmán kollégáiknak is utat törtek, példát mutattak. Az iszlám vallástudománya és az úgynevezett arab tudományok egy keresztény teológusok által elfogadott és kanonizált következtetési eljárást tettek meg legfőbb módszertani alapelvüknek.

A Szentháromságról szóló tanítás tisztázása, valamint az egyetlen Isten létét bizonyító megfelelő módszer kidolgozása azonban csak ízelítő a számos nehézség közül, ahol keresztény és muzulmán hittudósok egymással szembekerültek vagy ahol együttműködtek, de mindenképpen valamilyen közös érdeklődésre számot tartó kérdést vitattak meg. Lássunk azonban egy további lényeges problémát is.

Jézus istensége

A Szentháromság tanával összefügg Jézus személyének értékelése. Az iszlám ugyanis Jézust történeti személynek fogadja el, de nem tartja isteni lénynek, hanem csakis egyszerű embernek. Ez következik egyébként a Szentháromság elutasításából is: ha Atya, Fiú és Szentlélek mint három isteni személy nem létezhet, akkor Jézus nem is lehet isteni személy.

A Jézus Isten-voltát cáfoló írások azonban mégsem erre a megfontolásra hivatkoznak. Így például al-Gazzáli, az iszlám vallási gondolkozói közül talán a legkiemelkedőbb, a Szentírás egy helyére utal. Ezen a helyen Jézus a következőket mondja: „Én és az Atya egyek vagyunk.” (Jn 10,30-36) A szöveg szerint erre a zsidók követ ragadtak,

hogy istenkáromlás miatt megkövezzék, mire Jézus a zsidók törvényeiben írottakra hivatkozva azt állította, hogy azok szerint mindenki Isten. Ha pedig ez így van, akkor mennyivel inkább Isten az, akit az Atya is megáldott.

Al-Gazzálí a szöveghez fűzött magyarázatában azt állítja, hogy az első esetben tett kijelentés: „Én és az Atya egyek vagyunk”, valóban azt jelentené, hogy Jézus isteni személy. A módosított kijelentése azonban már világosan mutatja, hogy szavait inkább átvitt értelemben, tehát nem szó szerint, hanem szimbolikusan kell venni.

Később ugyancsak János szövegében a következőket találjuk (17, 11): „Szentséges Atyánk, védelmezd őket a Te nevedben, melyet nekem adtál, hogy ők veled ugyanúgy egyek legyenek, mint én.” Al-Gazzálí a két helyet összevetve rámutat, hogy mindkét esetben csak akkor ad a Szentírás elfogadható értelmet, ha mindkét helyet metaforikusan értelmezzük. Később Máté egyes helyeire hivatkozva azt bizonyítja, hogy Jézus fájdalmat érzett, éhezett, szomjazott, és egyáltalán mindenben úgy érzett, mint bármely más ember.

Ezt az iszlámban honos (és egyébként Origenészre, illetve rajta keresztül a sztoikus filozófiára visszavezethető) szó szerinti, illetve allegorikus értelmezési lehetőségeket mérlegelő módszert alkalmazva al-Gazzálí bizonyítja — a Szentírás nyilvánvaló értelmével szemben — Krisztus emberi természetét.

Jézus ember voltának bizonyítása azonban a kérdés egyik fele. Másik fele annak kimutatása, hogy Krisztus csak egy próféta volt a sok közül, mégpedig nem is a legnagyobb, hanem az, aki a nála nagyobb és a próféták pecsétjének számító Mohamed eljövételét is megjósolta. A muzulmánoknak ez az állítása minden keresztényt meglepetéssel szokott eltölteni, mivel ilyen megállapítást soha senki sem látott az evangéliumokban, márpedig Krisztus szavai ott maradtak ránk. Ebben az esetben tehát minden keresztény valami súlyos tévedésre szokott gondolni.

A szekták és az iszlám

Amikor azt hangsúlyozzuk, hogy a helyzet korántsem ilyen egyszerű, akkor magyarázatként egyszersmind azt is előre kell bocsátanunk, hogy a Jézus ember voltát és állítólagos Mohamedre utaló próféciait valló muzulmán nézetek végsősoron egy közös forrásra mennek vissza: a zsidó-keresztény szekták tevékenységére.

Ha ugyanis megfigyeljük, hogy a muzulmán szerzők, amikor a Szentírást idézik, milyen szöveget írnak le, azonnal láthatjuk, hogy az esetek nagy részében idézeteik a mi szövegünkötől eltérnek. A különbségek érzékeltetésére csak egy példát idézek: a zaidita Qásim ibn Ibráhím a Hegyibeszédből a következő fordulatot: „aki testvérének azt mondja, hogy bolond, méltó a gyehenna tűzére” a következőképp idézi: „Aki testvérének, hogy megszegyenítse, azt mondja, nem vagy körülméltékve, a másvilágon megérdemli a pokol tűzét”. A szöveg önmagáért beszél: keresztény szerzőt sohasem érdekelt volna a körülméltetés. Ugyanakkor Jézus állítólagos próféciaja Mohamedről — így a muszlim közhit — egy olyan evangéliumban található, amelyet a keresztény egyházak eltitkolnak híveik elől. Az ilyen eltitkolt evangéliumok száma egyébként az iszlám világában elterjedt nézetek szerint elérheti a százat is.

Ha valaki ezeket a szavakat olvassa, akkor, még ha csak kicsit is járatos a hit kérdéseiben, azonnal tudja, hogy itt csakis az apokrif evangéliumokról lehet szó. Köztudomású, hogy ezek szövege jórészt ismert, és az ismert szövegekben nincs utalás Mohamedre. Ezeket az evangéliumokat egyébként azért zárták ki a kánonból, mert bennük szektás propaganda, nem pedig a valóság leírása található. Azaz nemcsak a Jézus isteni személye ellen felhozott bibliai szövegek származnak egy zsidó-keresztény szekta berkeiből, hanem nagyjából ugyanebbe az irányba mutat az az állítás is, miszerint Jézus megjövendölte volna Mohamed fölléptét.

Az iszlám hívei tehát a kereszténységből elsősorban nem az ortodox irányzatot, hanem a szektákat ismerték meg, azaz általában nem magát a kereszténységet, hanem sokszor

annak az ortodox többségi irányzatától elvetett, többé-kevésbé jelentős változatait vetették alapul, amikor a kereszténységről, annak tanításairól alkottak maguknak képet.

Ezt annak ellenére kell állítanunk, hogy a főt nevezett Johannes Damascenus semmi esetre sem tekinthető egy szekta képviselőjének. Ő ugyanis fiktív pérbeszédet írt le könyvében. Timotheus viszont, aki valóban vitatkozott a kalifával, már egy elítélt, sőt emiatt még országból is elűldözött nesztoriánus közösségnek volt az előjárója.

Az iszlám kapcsolata a keresztény szektákkal majdhogynem természetes jelenség. Az egyháztörténelemből tudjuk, hogy a keleti egyház élte meg a legtöbb szakadást, a különböző eretnek és szakadár irányzatok ott terjedtek el a leginkább. Természetesen ezek a keresztény irányzatok kapcsolatba kerülhettek, az iszlám híveivel. Ezzel párhuzamosan azonban, de semmiképp sem nagyobb súllyal, kapcsolatba kerültek az ortodox irányzat hívei is a muzulmánokkal. Mindkét esetben nagy számban fordult elő az is, hogy keresztények tömegesen tértek át az iszlámra, magukkal hozva új hitükbe régi teológiai nézeteiket és problémáikat, illetve azok megoldását.

Az iszlámnak is megvoltak a maga tanításai. Ezekbe a tanításokba semmiképp sem fért bele például Jézus istenségének az ortodox irányzatra jellemző elismerése. Ebben és a hasonló esetekben természetesen szívesen fogadták el annak a szektának a tanítását, amelyik a kész sémába beleillett. Ha a zsidó-keresztény szekta elutasította Jézus istenségét, akkor ez csak kapóra jöhetett a hasonló nézeteket hangoztató muzulmánoknak. Nem volt másra szükség, mint a zsidó-keresztény szekta már megfelelően alakított Biblia-szövegét átvenni, s vele együtt átvenni a Jézus isteni volta ellen, emberi volta mellett korábban kidolgozott érveiket.

A görög és az arab filozófia

Volt azonban a keresztény és muzulmán érintkezéseknek más területe is. Ez részben abból adódott, hogy az iszlám a görög nyelvű kereszténység területén vetette meg először a lábát. A görög nyelvű keresztények ugyanis nemcsak keresztények voltak, hanem egyszersmind a görög kultúra hordozói is, akik jól ismerték a görög tudományokat. A görög tudományoknak egyik lényeges jellemzője viszont az volt, hogy tagadták a *creatio ex nihilo* elvét. Ez összeegyeztethetetlen volt az iszlám vallásával, hiszen aszerint Allah a világ teremtője.

A görög nyelvű lakosság beolvasztása, a görög kultúrájú területek elfoglalása következtében a muzulmán vallástudósoknak szembe kellett nézniük ezzel a kérdéssel, és kielégítő választ kellett találniuk rá. A görög tudományok fellekvára az ókorból fennmaradt alexandriai könyvtár és filozófiai iskola volt. A könyvtárat a hódító arab seregek fölégették, de a hagyomány szerint az alexandriai újplatonikus filozófiai iskola fennmaradt és tovább élt az arabul működő bagdadi filozófiai iskolában. Ennek kiemelkedő tagja volt például al-Fárábí. Al-Fárábítól sokat tanult Ibn Szína, akivel később több ponton vitatkozott az inkább al-Fárábíhoz húzó Ibn Rusd. Ezek a filozófusok mind ismertek Európában is, hiszen az emberiség tudományos fejlődésében kiemelkedő szerepet játszottak. Mindezek a filozófusok és tudósok azonban Arisztotelész nyomán az anyagi világ öröktől való voltát hirdették.

Nem csoda, hogy E. Tempier, Párizs püspöke 1277-ben közzétett listáján, amely az egyház által elítélt tételeket tartalmazta, csupa olyan tanítással találkozhatunk, amely Arisztotelésztől és az arab filozófusoktól származik. Így például elítélte Ibn Szína tételei közül azt, amelyik tagadta az idő és a mozgás kezdetét, azaz teremtett voltát, és ebből következőleg a teremtés tényét. Ibn Rusd filozófiai tételeiből azt kifogásolja, hogy — ugyancsak Arisztotelészt követve — tagadta a dolgok teremtését. Továbbá tagadta azt, hogy bármi is léttel rendelkezhetne azután, hogy előtte nem volt léte.

Az arab nyelvű muzulmán országokban művelt arab nyelvű filozófia (és akkoriban a filozófia felölelte az összes tudományt) tehát ellentétben állt a keresztény hitnek a Biblián alapuló és a világ isteni teremtését valló tanításaival. Ebből következően az arab

filozófia ellentétben állt az egyistenhívő arabok (és más muzulmán népek) által vallott alapvető vallásos nézetekkel is. Az iszlám nem kerülhette meg ezt az ellentmondást, valami választ kellett találnia erre a problémára.

A választ tulajdonképpen nem kellett sokáig keresgélni, mert a görög filozófia azt is készen kínálta. Már az alexandriai újplatonikus iskola egyik kiemelkedő alakja, Philoponosz is, aki filozófus létére a város püspöke volt, szembe találta magát azzal a dilemmával, hogy filozófusként az anyagi világ örökké való voltát kellett volna vallania, miközben püspökként a világ teremtettségét kellett vallania és tanítania.

Ebből a nyilvánvaló ellentmondásból úgy próbálta meg kivágni magát, hogy filozófusként megvizsgálta a korábbi tudományos igényű világmagyarázatokat, és azokat szembesítette az arisztotelészi fizika tételeivel, illetve az arisztotelészi filozófia tanításait újplatonikus szellemben tovább fejlesztő prokloszi filozófiával.

Philoponosz ennek a tevékenységének az eredményét két könyvben foglalta össze. A *Contra Aristotelem* című munkáját teljes terjedelmében nem ismerjük, mert nem maradt ránk, de az arab szerzők még kezükben tarthatták. A *De aeternitate mundi contra Proclum* című munkája azonban — néhány kezdő sortól eltekintve — teljes egészében ránk maradt.

Ezekben a műveiben Philoponosz, elsősorban Platon különböző helyeire támaszkodva, azt mutatta ki, hogy a világ teremteséről, isteni eredetéről szóló hittételek igenis összeegyeztethetők a tudomány tanításaival. Ezzel Philoponosz valami olyasmit csinált, amire korábban nem volt példa: nem bibliai helyekre hivatkozva érvelt a vallásos világnézet mellett, hanem filozófusként, az adott kor tudományos színvonalán igyekezett bizonyítani vallásos meggyőződéséből fakadó világnézetét.

Van olyan nézet, és magam is ezt tartom helyesnek, miszerint Philoponosz ezzel a tevékenységével tulajdonképpen a középkori Európa szellemi életének az alapját képező skolasztikus filozófiának vált a megalapítójává.

Philoponosztól a skolasztika kifejlődéséig azonban még hosszú időnek kellett eltelnie. Ezt a hosszú utat a hatodik században élt Philoponosz és a tizenharmadik században élt Aquinói Szent Tamás között a muzulmán teológusok tették meg.

Ha néhány példát kell említenem annak illusztrálására, hogy miként vertek hidat a muzulmán teológusok a késő görög filozófia és a skolasztika között, akkor elsőként azokat az érveket tanácsos szemügyre venni, amelyek Arisztotelésznek a végtelen bejáratatlanságát kimondó tételén alapulnak. Philoponosz több ilyen érvet is kidolgozott.

Az egyik ezek közül így hangzik: ha a világ öröktől fogva van, akkor végtelenül sok ember élt. Ezeknek — mivel Arisztotelész szerint is az ember lelkének legfőbb része halhatatlan — végtelenül sok lelkük léteznék a túlvilágon. Ez azonban (nevezetesen az, hogy egy végtelen szám aktuálisan létezzék) lehetetlen, mint ahogyan az is lehetetlen, hogy az idő múlásával egyre több ember haljon meg, és ezek lelkeinek száma hozzáadódjék a korábbi végtelen számhoz, s így a végtelennél egy nagyobb végtelen legyen az eredmény.

Ez az érv Philoponosznak az Arisztotelész *Fizikájához* írt kommentárjában maradt ránk Philoponosz saját megfogalmazásában. Az érv később kedvelté vált a muzulmán teológiában. Erre nemcsak abból következtethetünk, hogy megtalálható több teológus művében is, így például al-Sahrisztáni könyvében, hanem abból is, hogy a zsidó filozófus és teológus Maimonidész is mint a *kalám* (racionális teológia) jól ismert érvét idézi a *Dalálat al-há'irina* című munkájának a muszlim teológiát rövid összefoglalásban bemutató, csak a lényeges elemekre koncentráló részében.

Az érvvel Aquinói Szent Tamás is foglalkozott, és azt írta róla, hogy nem meggyőző. Ő ugyan munkájában al-Gazzálira hivatkozik, de ennek az a magyarázata, hogy ez utóbbinak a *Maqásid al-falásifat* című munkája latin fordításban is hozzáférhető volt, következésképp Tamás csak ezt ismerhette, a többi szöveget valószínűleg nem. (Több jel arra mutat, hogy Tamásnak bővebb ismeretei voltak az arabok filozófiájáról és teológiájáról, mint azt hivatkozásai alapján vélhetnénk, de ahogyan a muzulmán teológusok nem verték nagydobra, hogy mely tantételeik és nézeteik jöttek létre keresztény inspirációra, ugyanígy Tamás is jobbnak látta bölcsen elhallgatni közvetlen forrásait.)

A végtelen fogalmára épített másik philoponoszi érvet Szimplikiosz *Fizika*-kommentárja őrizte meg számunkra. Eszerint: ha a világ kezdet nélküli, azaz öröktől fogva van, akkor máig az égitesteknek végtelen számú fordulata zajlott le. Ez pedig, mivel a végtelen bejárhatatlan, lehetetlen. Ez is lehetetlen azonban, hogy az idővel előre haladva a lezajlott fordulatoknak egy mindig nagyobb és nagyobb végtelen száma jöjjön létre. Ugyanakkor egyes égitestek a Napot nem egy, hanem harminc év alatt kerülik meg. Ebben az esetben a Saturnus is, mivel a példa rá vonatkozik, végtelenszer kerülte volna meg a Napot, de az a végtelen harmincszor kisebb lenne az előző végtelennél. Márpedig mindez lehetetlen, következésképp a világ nem lehet örök.

Ez a philoponoszi érve is rendkívül népszerű volt Keleten. Egyik legismertebb hely, ahol nagy szerepet játszik, al-Gazzálinak a *Taháfut al-falásifat* (*Destructio philosophorum*) címen ismert könyve. Al-Gazzáli ezt a könyvét éppen azért írta, hogy cáfolja benne az arisztotelészi-újplatonikus tudományos világképet védelmező filozófusoknak a vallás tanításaival ellentétes állításait.

Nemcsak al-Gazzáli használta föl Philoponosznak ezt a *Contra Aristotelem* című munkájából származó érvét, hanem mások is, így például a már többször említett al-Sahrisztáni is. Külön említést érdemel, hogy a muzulmán teológia nyomában járó zsidó teológia számos képviselője is előszeretettel hivatkozott erre az érvre, így például Szadia Gáon, Jahuda Hallévi és a már említett Maimonidész is. Ezen előzmények után nem csoda, hogy az érve Szent Tamás is többször felhozza műveiben. Tamás ugyan nem fogadja el ezt az érve kényszerítő erejűnek, de Bonaventura igen.

Ha most visszatekintünk mindarra, amit eddig elmondtam, akkor a példák alapján néhány érdekes következtetést vonhatunk le. Megállapíthatjuk, hogy a kereszténység az iszlám vallásával kettős viszonyban állt. Az iszlám vallása fejlődésének korai szakaszában a kereszténység hatása alá került. Onnan vette módszerét, onnan kapott inspirációkat dogmatikájának fejlesztéséhez. Később, amikor a keleti kereszténység lehanyatlott, de a nyugati még nem volt eléggé fejlett, az iszlám a tudományok terén megelőzte a keresztény Európát. Ez magyarázza, hogy a 13. századtól kezdve a latin kereszténység kapott ösztönzéseket az iszlámtól, mégpedig oly mértékig, hogy ezek nélkül ma teljesen más lenne, mint ami valójában.

A két vallás fejlődése során tehát úgy egymásra volt utalva, hogy mai formájában egyik sem lenne elképzelhető a másikkal létrejött kapcsolataik nélkül. Mindennek nyilvános említését mindkét vallás óvatosan kerülte. Ami ezzel szemben köztudomásúvá vált, az a két vallás közti néhány alapvető különbség. Az iszlám törzsét az iszlám jog (*fiqh*) alkotja, ezzel szemben a kereszténységet a teológia. Az iszlám inkább a praxisra irányul, a kereszténység a teóriára. Az iszlám nem ismeri el Jézus istenségét, a kereszténység tagadja Mohamed próféta voltát. Az egyezések említésén kívül hagyása, a különbözőségek hangsúlyozása végső soron hamis képet eredményezett a két vallás kapcsolatáról. Ezt a hamis benyomást csak erősítette, hogy az iszlám a kereszténységet elsősorban eretnek és szakadár szekták képében, tehát nem az igazságnak megfelelően ismerte meg.

Ugyancsak elmélyítette a különbözőség érzését az a tény, hogy az iszlám országai bizalmatlanul szemlélik az európai országok és Amerika (tehát a keresztény világ) politikáját. Bizalmatlanságra van is okuk. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy az olaszok, az egyik legismertebb keresztény állam képviselői, a második világháború idején Líbia lakosságának majdnem a felét kiirtották. A muzulmán országok lakói is hajlanak arra, hogy politikai természetű nézeteiknek, ellenérzéseiknek vallási értelmezést is adjanak. Ugyanakkor a keresztények is hajlamosak az iszlám országaiban időről időre tapasztalható vallási türelmetlenséget, politikai természetű és indíttatású fegyveres akciókat az iszlámnak mint vallásnak a lényegéből levezetni. A mindkét oldalról fennálló és évszázadok során felhalmozódott előítéleteket természetesen nem lehet egykönnyen eloszlatni. Ezzel a rövid eszmefuttatással csak arra akartam rámutatni, hogy a valóság e két vallás viszonyában sokkal szebb, mint amilyennek látjuk.

Kereszténynek lenni itt és most

KERESZTÚRY DEZSŐ

Kedves Barátom, a kérdés, amit fölítettetek vagy oly összetett, hogy válaszom túl hosszúvá nyúlnék, vagy oly egyszerű, hogy pár mondatba belefér a felelet. Először röviden: a kereszténység az emberiség legnagyobb alkotásai közé tartozik és élni fog, amíg Isten s vele az ember.

Jézus egyformán nevezte magát az Isten és az ember fiának; megmondta: Isten országa nem e világból való. A kereszténység arra hivatott, hogy ne a letaszíttatásra, az örök kárhozatra, hanem a fölemeltetésre, az örök üdvösségre készítse föl.

De persze, mint minden isteni sugalomra építő emberi elképzelés: ez is tele van kétséggel, ellentmondással, ésszel fölfoghatatlan, csak hittel elfogadható mozzanattal. Olyasmivel, amiről Jézus is csak példázatokkal: a költészet eszközeivel beszélt.

Ezért is engedd meg, hogy rövid, prózában megfogalmazott válaszomhoz egy verses tünődést is csatoljak.

Szíves barátsággal üdv!

Bp. 1991. I. 3.

Vén híved:

Urszula Jóna

Elmémbe nem fér...

I.

Értem én, hogy a zsidók, kik Isten választott
népének tudták magukat, csupán egyetlen
Istent fogadtak el a sok bálvány s hamis
isten helyett: a babiloni, egyiptomi fogságban,
a futásban, a sivatagon, a megnyílt tengeren át
csak egy Isten tarthatta egybe a szétszóródni
hajlamos népet. De miért kellett aztán hármas egységre
változtatni őt, más logika szerint? Igen: az őszülők,
akiket maga képére teremtett
az Atya: engedetlenek lettek, tehát kiűzettek
az Édenből, hogy verejtékes munkával, halandón
kezdjenek emberi életet, akaratuk rosszra-
hajló lett: Káin — egy példa csak — megölte Ábelt, így
a bűn megint oly nagyra nőtt, hogy hiába
mosták tisztára a Föld arcát vízőzönök,
megújult az örök viszály: letaszították, fölfalták

egymást új istenek; amaz Egy új s új szövetségre
lépett egyenrangúsított teremtményeivel, kőbe
véste a törvényeket, miket — tudhatta — megszegnek, tehát
egyszülött fiát küldte el: azért, mert
„teljes lett az idő”, melyet épp e fiú születése
szerint tagolunk — s a Messiás, hogy betöltse a próféták
szavát: emberi kínra vetve botránkoztatóból sugaras
áldozat lett, hogy magára vegye, amit persze
szívesen áthárítottak rá a javíthatatlanok:
megostorozták, megfeszítették, de harmadnapon
föltámadott; hogy valóban ő, ki él: meggyőzte sebével Tamást és
átadva helyét a lángnyelvek Szentlelkének,
fölment a Mennyebe, Atyja mellé, hogy ama végső
napon ítéljen a föltámasztott igazakon
és bűnösökön, örök életre vagy kárhozatra
emelve-taszítva őket: testét-vérét adta,
hogy együnk és igyunk belőle, mi pedig kenyér
s bor színe alatt magunkhoz vesszük az Istenfiút —
mint ama harcosok, akik csak harcosokat
esznek —; tanítását Egyházára bízta: talpkövéül
Pétert tette s utódait, kik Isten helytartói
Egy vidéki esetet birodalmi ügyé tett a Császár:
s lett omló-megújuló világszervezet: örök dogma s megújulás.

II.

Zalaegerszeg kotlós öreg-templomában
tartottak keresztvíz alá: katolikusnak
nevelt a család, a város, az iskolák: —
Úrnapján díszszázad tisztelgett sortűzzel
Úrfölmutatáskor; két tanáromat is készülnék
boldoggá avatni; egy missziós rendház csöndjében
hetekig bírkóztam hiába Szent Ignác szigorú lelki-
gyakorlataival, egyszer végigzarándokoltam
a gyémánt-szigorú Gergely pápa útját
Canossától Rómán át Salerno gyönyörű
dómjáig és megdöbbsentem sírkövére is kivésített
átkától... Bejártam sok földet: láttam
India templomait, buddhista kolostorok
imamalmot pörgető lámáit; mecsetekben,
vagy szabad ég alatt térdreboruló
mohamedánokat Allahhoz imádkozni;
láttam Egyiptom állatfejű isteneit, tudom,
hogy egymást falták mint a Nap a Holdat,

*s hogy ezért ölték meg Echnatont a Hold papjai; —
 kétség fogott el: egy-e, kit megháromszoroztak,
 s igaz fia-e az a szálas, északi férfiszépség?
 Úristen! — miket el nem követtek Jézus nevében!
 Eretnekek, boszorkányok égtek; még Kálvin is
 lánggra vetette barátját; az Egyház szentté avatta,
 kit elebb megégetett: Johannát, — minek folytassam?
 Az én szűkebb hazámban, az Írottód, Agártetőd
 s Badacsony jelölte tájon nem égtek máglyák;
 Veszprém, Pápa és Sopron püspökei megfértek
 egymással s a falvak népe is békésen együtt-
 él, bár egy utca a kálvini szabad-paraszt
 s egy másik a katolikus volt-jobbágy: ha késelés
 kezdődik: virtuskodásból s nem felekezeti villongás okán. —
 Újra templomépítő közösségek támadnak: a tan még
 mindig élő szokás, erősebb a mindújra támadó
 szervezeteknél. Ha kétely támad bennem:
 a néppel éneklek: „test már a kenyér,
 a bor igaz vér, s elhiszem, ámbár elmémbe
 nem fér”: mert a szeretet keményebb mint a márvány,
 de szelíd, türelmes s erősebb a halálnál.*

1991

FILA BÉLA

Kérdés és követelmény egyszerre jelentkezik témánkban. Fontos feladatuk van a keresztényeknek a mai világban. Kérdés, hogy mit jelent kereszténynek lenni. Másrészt követelmény is, mert itt és most meg kell valósítani a felismert és felmutatott lényegét. Itt és most szolgálniuk kell a keresztényeknek a világban, komoly szolgálatot kell teljesíteniök. Igen szomorú dolog lenne az, ha a keresztények csak meghunyászkodva alkalmazkodnának a világhoz, vagy önpusztító kritikával neheztelenék helyzetüket. A feltett kérdés mindenképpen követelményeket támaszt a keresztényekkel szemben. Veszélyes lenne csak szubjektív elvárásokra hagyatkozni, de nem elégséges alkalmazkodni csupán az objektív tényekhez. Furcsa lenne a mélységet felvillantani erkölcsi követelmények nélkül, de még groteszkebb lenne pusztán erkölcsösösként előállni. Hogy elkerüljük ezeket a veszélyeket, a keresztény hit benső szilárdságát, értelmességét, átlátszóságát és átsugárzó erejét kell felmutatni úgy, hogy hitünk tartalma nyitott legyen a pluralista magatartás felé, valószínűsége legyen a világi, ha kell a politikai elkötelezettségben is. Úgy nézzen túl a keresztény a világon, hogy közben tényleg benne álljon, beléje gyökerezzen.

Mi a kereszténység lényege? Feleletünkben számolnunk kell eme lényeg komplex mivoltával. Több oldalról is megkísérelhetjük a választ. Lényegnek mutatkozik a Jézus

Krisztus által kinyilatkoztatott isteni szeretet és hűség, a másokért való létezés, a radikálisan felfogott emberség. Talán a legcélravezetőbb középpontba állítani az üdvösség-realizmust. Itt és most az ember számára a legfőbb realitás az Isten, aki Krisztusban kinyilatkoztatta, közölte önmagát üdvösségünk érdekében. Isten a kegyelem által hatékonyan műveli üdvösségünket. Üdvösségünk realizmusa átfogja a teremtettség egészét, a külső-belső, az anyagi-lelki, empirikus-történeti valóságot; mindent, ami itt és most van. Nem maradt meg önmagában az isteni valóság, néma, megközelíthetetlen fenségben és messzeségben, hanem világban lévő adottsággá vált. Isten transzcendenciája a világ immanens titkává lett.

Hogyan valósul meg a kereszténység lényege itt és most; hogyan válik követelménnyé? Félreértenénk a keresztény hitet, ha idealisztikusan vagy csupán egzisztenciálisan értelmeznénk. Akkor ragadjuk meg hitelesen hitünk lényegét, ha reflektálunk a megélt hitre, arra, ami a hitben itt és most megvalósul, a hit praxisában megnyilvánul. Lehetőségünk van arra, hogy racionálisan bepillantsunk hitünk lényegébe, de a hit tartalmát egyszersmind a hívő személyes önmegvalósításaként kell elgondolnunk. Egyszerre és egyben kell megragadni a hit tartalmát és személyes kifejeződését, különben csak beszélünk valamiről, ami lehet, hogy nem is létezik.

Valóságosan és személyesen hatol be az isteni transzcendencia mint vertikális tényező a teremtettség világ középpontjába, és onnan térbelileg minden irányban, időben minden korban, a valóság minden rétegét áthatva horizontálisan szétterjed. Amikor a keresztény hit lényegét ilyen dinamikusan, funkcionálisan leírtuk, akkor tulajdonképpen a Krisztus-eseményt rögzítettük, megfogalmaztuk tartalmilag és kifejeződésében, isteni transzcendenciájában és evilági megjelenésében.

„Amikor elérkezett az idő teljessége, Isten elküldötte a Fiát, aki asszonytól született” (Gal 4,4). „Jézus Krisztus ugyanaz tegnap, ma és mindörökké” (Zsid 13,8). Csak akkor jelent meg valóságosan a vertikális elem, az isteni transzcendencia a történelemben, csak akkor realitás az ember üdvössége, ha tényleg komolyan vesszük Jézus istenem-beri valóságát, ha tényleg „az Ige testté lett és közöttünk élt”, ha valóban „láttuk dicsőségét, az Atya Egyszülöttjének dicsőségét, akit kegyelem és igazság tölt be” (Jn 1,14). A keresztény üdvösség-realizmus nem más mint a Krisztus-esemény értelmezése és alkalmazása. Egészen realiztikusan kell a keresztényeknek értelmeznük a megtestesülés titkát. Ezt a feladatot a keresztények az újszövetségi Szentírás létrehozásától a niceai és kalkedoni zsinatig és ezeken keresztül napjainkig, a II. Vatikáni zsinatig mindig elvégezték. Lényeges követelmény tehát az, hogy a keresztények a megtestesülést reálisan az élet középpontjába állítsák és onnan horizontálisan szétsugározzák. Történeti-lényegi adottság az, hogy az Isten és az ember Krisztusban személyesen eggyé vált, és ez az esemény a keresztény tanítás, kultusz, magatartás, világalakítás éltető ereje és irányítója. Nem eszmeként, nem programként jelenik meg elsősorban a keresztény hit a világban, hanem személyes, életalakító követelményként. Az ősi esemény ereje és valósága sugárzik ki az epicentrumok felé. Krisztus élete, sorsa, tanítása, cselekedetei, kereszthalála és feltámadása történeti esemény. Nemcsak a történelemben jelent meg Krisztus, hanem valóban történelemmé lett. Átala és benne tényleg Isten lépett be a történelembe. Visszafelé és előre tekint a keresztény hit a történelemben, mintegy előre-hívó vissza-hívásként alakítja és áthatja az emberek életét, tudtul adja az embereknek, hogy Istenhez tartoznak, és hozzá kell eljutniuk. Miközben a hit alakítja az életet, aközben hatékonyan a végső beteljesedés felé irányítja az üdvösség folyamatát. Szentségi jelek formájában folytatja az egyház Krisztus üdvösség-realizmusát. Krisztus mintegy jelszerű jelenlétével hat és irányít. Mit jelent tehát kereszténynek lenni itt és most: felfogni a krisztusi üdvösség realizmusát, értelmét és jelentését, és aztán személyes döntés alapján magunkra vállalni kötelezettségét.

NEMESKÜRTY ISTVÁN

Magyarországot a keresztény életeszmeny virágoztatta fel és tartotta életben. Egyetlen példa: a törökhódította európai országok közül csak Magyarország maradt meg kereszténynek, itt nem gyökeresedett meg az iszlám.

A keresztény hit választ ad életünk legfontosabb alapkérdésére: mivégre vagyunk a világon? Ez a válasz a hétköznapi gondjaiban, betegségben, válságban, a halál közeldével erőt és biztosságérzetet ad.

A kereszténység alapelve a szeretet. Módot ad bűneink megbánására és kötelez a megbocsátásra. Ily módon egy világi társadalmi életet is szabályoz. Hiszen a szeretetből fakad a mások iránti türelem, és a szabadságnak, a szabad akarat helyes értelmezésének megvalósítása. Akkor vagyok szabad és azért, amikor és mert nem akadályozok más sem törvényes tetteiben. Ugyanilyen, össztársadalmi hasznú következménye a szeretetnek a tudatos áldozatvállalás, a lemondani tudás és készség. Annak tudatosítása, hogy a szenvedésnek megújító, tisztító, önismeretet elmélyítő értelme lehet.

En római katolikus vagyok. Ismerem, tisztetem, nagyra becsülöm a többi keresztény felekezetet és más vallásokat is; ámde vallásom csak akkor válhat cselekvő erővé, ha egyértelműen *vallom*, hiszen ezért *vallás*. Divattá vált a keresztény szó takarója alá bújni s azt politikai fogalomná torzítani. Ha azonban a keresztény szóban ott érzem a magam katolikus hitét, kevésbé fenyeget korunk veszedelmes lelkibetegsége: a közöny. Tartozni kell egy lelki közösséghez, és tartozunk is. Valamennyien a *Corpus Christi Mysticum* tagjai vagyunk. Krisztus részei. Ezen belül pedig ahhoz az országhoz tartozunk, melyben élünk, és melynek nyelvét beszélve gondolkozunk, tehát hitünket is átéljük. Katolikus létemre annál is inkább kell ezt a szűkebb közösséget: a hazát vállalnom, minél nehezebb benne az élet. Könnyű a gazdag hazát szeretni. Viszont éppen ezért mindent el kell követnem, hogy sorsunk jobb legyen. Nem hagyhatunk mindent a mindenkorai hatóságokra. A magyar nemzet, történelme során, hatóságok nélkül tanulta megszervezni önmagát, tanult meg fennmaradni.

Nézzünk körül: ahhoz képest, hogy milyen imponáló számban telnek meg ünnepnapokon a templomok, napi három-négy misével számolva hétköznapiokon mégis annyi a tényleges és lelki szemét, ocsmány beszéd és tett, vállrándító közöny, mások bántása, hogy az ember csudálkozik: hol vannak a vasárnapi hívek?

El kell érnünk, hogy a miséről távozva is éljen bennünk az az erő, amelynek kisérgázása áthatotta az őskeresztényeket. Ők mindig örültek, hiszen az örömhírt (evangéliumot) hirdették és aszerint éltek. Egykorú források bizonyítják, hogy ők az üldözések között is mosolyogtak; ők tudtak örövendeni. Mi már nem tudunk. De akkor keresztények vagyunk-e még?

Talán segítene, ha mindenki rendszeresen olvasná ezt az *örömhírt*. És ha az ünnepnapok szertartásain túl is egységgé szerveződnenek a lelki közösségek, pélbániák, templomok körül. A magyar katolikus papságnak mulhatatlanul sürgős feladata a rájuk bízott lelki közösségek megszervezése. Néha csak mintha a kötelező ünnepi szertartások hivatalnoki készségű elvégzői lennének; mise után mintha eltűnnének saját magánéletükben...

Persze egy ilyen igazi közösség megalkotásához elsősorban mi magunk kellünk, a hívek. Krisztus misztikus testének tagjai. Bízunk magunkban, merítsünk hitünkbeli erőt hétköznapi katolicizmusunkhoz. *Sursum corda*

ANCSEL ÉVA

Tisztelt szerkesztőség!

Megtisztelő számomra fölkerésük, hogy válaszoljak körkérdésükre. Ezért megpróbálom megírni, hogy miért nem vállalkozom erre.

A kereszténység tradíciója gondolkodásomban és életemben kiemelkedő helyet foglal el, ahogy azt remélem írásaim is tanúsítják. Nem nagyobb, de más hatást jelentett és jelent ez számomra, mint az antikvítás, vagy az ótestamentum szelleme. Istenhívő nem vagyok. Ezért nem tartom lehetségesnek, hogy körkérdésükre válaszoljak. Számomra a kereszténység a véges és esendő földi ember másokhoz fűződő szeretet-kapcsolatának, megbocsájtó képességének és felelősségének gondolatát jelenti. És nemcsak gondolatát.

Ugyanakkor végtelen szomorúságot jelent számomra, hogy — Rilke szavaival — „die Liebe ist nicht gelernt”.

Nagyrabecsüléssel és szeretettel,

1990. december 11.

Ancsel Éva

SZÖVÉNYI-LUX ENDRE

Ismét furcsa tévhit rabjai vagyunk. Azt próbáljuk elhitetni magunkkal — nem kis eredménnyel —, hogy eddig még soha nem látott történelmi események áldozatai lettünk. Olyan eseményeké, amelyek során új igazságok, új törvények, új emberi értékek tűnnek fel vagy éppen vesznek el. Ugyanakkor csábít a kényelmes passzivitás: úgysem tudunk semmit sem tenni. Még mindig nem vesszük észre, hogy nem a világ változik körülötünk, hanem mi nem változunk meg elegendően ahhoz, hogy az igazi értékeket a helyükre tegyük. Pontosabban fogalmazva: az igazi értékeket nem hagyjuk a helyükön, ahová mintegy kettőezer évvel ezelőtt Valaki már elrendezte, rangsorolta őket akkor, amikor a „nem evilágból való” ország alkotmányát e világnak meghirdette. Forradalmi törvénytár volt ez már a maga idejében is, amikor a legfőbb értéknek a hatalmat, dicsőséget és gazdagságot, a mások vérén és csontjain megszerzett hatalmat, dicsőséget és gazdagságot ismerték csak el. Kegyetlen volt ez az ókor. Pont olyan kegyetlen, mint a középkor és az újkor... Mert az ember is pontosan ugyanolyan kegyetlen volt és maradt. Ilyen módon abban a kétezer év előtti világban is legkevésbé számított értéknek az Igazság, a Szeretet, az Alázat, a Türelem, a Tisztaság: az új törvénytár alappillérei. Alaptörvények testvér és testvér, testvér és ellenség között. Ne gondoljuk tehát, hogy kétezer év óta most állunk szemben először ezzel a kérdéssel: mit tegyen a keresztény! Ma sem tehet mást, építse be alkotmányába az alapértékek törvényeit, és ahogy Mestere példája mutatja, élje is meg azokat erejének megfelelően. Nézzünk körül! Minden, vagy csaknem minden történelmi változás oka eddig is az volt, és ezután is az lesz, hogy a Vezetés nem volt képes, vagy nem is akarta, esetleg tiltotta középpontba állítani a kereszténység alkotmányának Teremtőjét az Istent és az embert, mint önálló és társas teremtményt.

— Magabiztos keresztény gőg — hallatszík az ellenvetés. Aki viszont ezt állítja, az sohasem olvasta el figyelmesen az evangéliumokat, az alkotmányt, amelynek közép-pontjában az esendő ember és a hozzá irgalmas Isten áll.

Ellentmondásnak tűnik, de a közelmúlt példája mutatja: egyszerűbb a magatartás (nem könnyebb, egyszerűbb!) egy ellenséges környezetben. Az üldözött keresztény, a világnézete miatt üldözött keresztény, ha csak hitéhez ragaszkodik is — üdvözü. Valóban, a hitedhez, a világnézetedhez való ragaszkodás és hűség megvallása, illetve megvallásának lehetősége adott volt. Templomba jártál, körmenetre mentél, egyházi esküvőt tartottál, amikor az csaknem tiltott volt. Elküldted gyermekedet hittanra, beíratad egyházi iskolába, vállalva a továbbjutás tortúráit. Fiatalokkal foglalkoztál és a nyári táborból szedtek össze államellenes összeesküvés vádjával. Nem „léptél be” semmiféle, a világnézetteddel össze nem egyeztethető „politikai” és „béke” mozgalomba, s ezzel vállaltad a hátrányos megkülönböztetés, jobb esetben a lekicsinylő gúnyos mosoly megaláztatásait. No nem hős voltál, csak tisztábban láttad, hogy mi a teendő ott és akkor. Nem voltál akkor sem tökéletes, de emlékezve a körülményekre, nem kellett volna elsomfordálnod az Úr asztala előtt szomorú szívvel, merthogy a vagyonedat nem osztottad szét a szegények között — hiszen egyszerűen nem volt mit szétosztanod...

És ma? Itt és most?

Csalódott vagy? Saját ügyeink, intézményeink megint mások kezébe kerültek, csúsztak, vagy maradtak? Bánt az ünnepélyes nagymisén díszőrséget álló rövidnadrágos, árvalányhajás öregcserkész látványa, aki az előbb emlegetett közelmúltban biztonság kedvéért azért a pártiskolát is elvégezte? Ki Ő? „Megtévedt” tékozló fiú, vagy „itt és most” sikk kereszténynek lenni? A mai magyar kereszténységnek a nevében ki lép most fel? Erőszakosan, türelmetlenül, provokatívan kik törnek hatalomra a nevünkben, a kereszténység nevében? Hogyan válaszolsz az erőszakra? Ki a keresztény egy differenciálódó társadalomban? Valóban politikai erőnek kell lennie a kereszténységnek? A Nyugat keresztény? Az egyre több hajléktalan munkakerülő bűnöző-e, vagy csak az útszéli árokba taszított, megvert, kifosztott, vérző vándor? Beletörődöttél, hogy fiataljaink egy része „szabadon szárnyal” a „fekete lukak” felé, jobb esetben a kétes eredetű szekták labirintusaiba? Ki tudod kapcsolni a tévé készüléket a kellő pillanatban? Hogyan óvod családodat a véres erőszak és porno videokazettáitól és szennylapjaitól? Tudod-e, hogy nem keresztény felfogás szerint is innen indul el a fiatalkorú növekvő számú bűnözés és abortusz egy része? Félsz, hogy a konzervatívnak tartott nevelés gátlásossá teszi gyermekedet és így nem válik gátlástalan felnőtté? Mit tettél eddig? Ki tudod nyitni a házad ajtaját, hogy azon át a belső meleg fény és világosság vetődjék a külső sötétségbe, miközben a külső szenny és bűz kívül marad?

Ezeket és sok más kérdést lehet ugyan vitára bocsátani, lehet róluk sokat beszélgetni, tanácsokat osztogatni, de a legdemokratikusabb államnak is alkotmánya van, törvényei vannak, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, megszegni, megsemmisíteni. Ismered az Alkotmányunkat? Olvasd el újból az evangéliumokat, ne csak a betűjét, hanem a kegyelemmel segített nyitott lélekkel a lelkét is. Hidd el, jobban és biztosabban fogod tudni, hogy mit jelent kereszténynek lenni „itt és most”.

ZALÁN TIBOR

Köd

MM-nak, háttal az éjszakában

*Két olajos vagon kiválik onnan, mozdulatlanságuk
ormótlanul a látvány előterébe tolat — honnan
lehet az elválás fájdalomtalan?
Szétázott csomagolópapír közül buknak elő
a bárányfejek, ártatlan, halott szemük valahova,
oda, fölmered. Ők azok, semmi kétség.
(Vagy nem ők, ők se. Azok, a csonk.)
Fémek ütődnek egymáshoz, a barlang falán átsuhan
a ragadozó árnya. A suhanás kőben fogan meg. A
harmat kövön marad ott.
A vagonok lelakatolt ajtói mögött száraz kezek
a villany elpergő fénymorzsaí után kapnak. Csizmák
visszhangja koszos állomási éjszakában és
felvert madarak álmos cserregése.
Kiosztják a híg levest, ürülék és emberi
kipárolgás melege tapad meg a sovány ágakon. Kiosztják
kinek?
Lassú forgás készül áthatolni a rétegeken. Mintha
csak parancsszavak, mintha émeltyítően édes
füst előillata. Meleg folyadék csurran lefelé, majd
a nadrág szövétében megdermed. A láb szőrei között
is. Ha majd a tolóajtókat dörögve félrerántják. S kilép
a fagyhalálba. A tűzhalálba ki. Az állomáská
fölirata elolvashatatlan. Kibogozhatatlan évszám. Év
század. Letakarva
a vásznon nedvesen átdomborodik a halott arca. A vagonok
felé nevet, olajosan kiválnak, a látvány előterébe
tolatnak. Nyögdécsel bennük, a gyomrukban valakik
gyereksírása lakik. Tekintetét tompán a fénylő murvaszemek
elmozduló rései közé erőlteti. Nem szégyen ez, több, s nem
bűn, mert több ez itt. A városba vezető kövesúton felvonyítanak
a reflektorok.*

MÉSZÖLY MIKLÓS

Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval (III.)

Anton Csehov Úr változatlanul itt ül velünk. Ideje, hogy azon is tündödjünk, milyen ember is ő a civil mindennapi valójában. Kíváncsiságunkat nem háríthatja el, saját leveleinek a lelke rajta. S micsoda közvetlenséggel! Egy helyen fontos rövidséggel közli, hogy szüzességét tizenhárom éves korában veszti el, majd Misa bátyjának tizenhét évesen azt, hogy a poligámia hívei közé sorolja magát. S csodálkozik, hogy egy bizonyos Szása mért tartja őt nihilistának. Éppen őt?! — ki pár év múlva lelkes hivatástudattal boncolja, zsigereli az agyonütött muzsikot egy istenhátamögötti mezőn, egy tölgyfa tövében... Nihilista? Ő, nem. Csupán szokatlanul mondja ki, amit gondol. Lejkin íróbarátját megfeddi, ki felháborodik azon, hogy a szoptatós dajkákat vizsgálat alá vetik. Mit szól akkor a prostituáltak vizsgálatához? Az ő „árujuk” tán nem a mi pénzünk? Ha ellenőrzik az almák, sonkák minőségét a kereskedő sérelme nélkül, mért ne vizsgálhatnák a dajkák, prostituáltak „áruját”? Aki fél, hogy megsérti őket, ne vásároljon tőlük. Saját írói árúját tekintve azonban tele van kétséggel. „Éreztem — írja — hogy van tehetségem, de megszoktam, hogy semmiségnek tekintsem... Ismerek egy-két tucat író, de nem emlékszem, hogy egyikük is igazi művészt látott volna bennem... Őt éve, mióta újságnál dolgozom, ráébredtem írói kicsinységemre. És egyre csak írtam...” Huszonhat éves ekkor. Mégis idegen tőle, hogy panaszkodjon, dohogjon, hogy nem értik meg — „Erre még Goethe és Newton sem panaszkodott. ...Erre csak Krisztus panaszkodott, de ő sem a saját 'énjét' hozta fel, hanem a tanítását.” Pedig már ekkor sejlik a halálos kór, ami miatt panaszt tehetne; csakhát kinek? „Betegeskedem és borongok, akár egy kotlós csibe. A toll kihull kezemből s egyáltalán nem dolgozom. A közeljövőben várom a csődbejutást. Ha a színdarab nem ment meg, életem virágában elpusztulok” — írja. Dehát addig még van idő szárnyalni, pazarolni; tizennyolc év. „Sajnos, Korolenko nem iszik s utazás közben, ragyogó holdfény mellett, mikor a vízből krokodilok kukucskálnak ki, az ivástól való tartózkodás éppoly kellemetlen, mint az írni-olvasni nem tudás. A bor és zene volt számomra a legjobb dugóhúzó... Ő, ha tudná, milyen nagyszerű témák fészkelődnek a kobakomban — milyen csodás nők! micsoda temetések és esküvők! Ha volna pénzem, elillannék a Krimbe... No de hát, hazudok... ha pénz lenne a kezemben, olyat mulatnék, hogy minden regény szanaszét repülne!” Majd hozzáteszi — „Holnap egy szabó esküvőjén fogok mulatni, aki elég jól versel és tehetségem iránti tiszteletből megfoltozza a kiskabátomat.” Másutt viszont siet leszögezni — „Mindig makacsul elhárítottam minden részvételt az irodalmi estélyeken... nem mutatkoztam egyetlen szerkesztőségben sem meghívás nélkül, mindig azon igyekeztem, hogy ismerőseim inkább az orvost lássák bennem.” És még a szabadkozása is fanyarul öntudatos és önkritikus szerénység — „Pétervári barátaim haragszanak rám? Miért? Mert nem terheltem őket a saját személyemmel, mely engem is régóta untat? Csillapítsa le őket, sok helyen ebédeltem, vacsoráztam, de nem csábítottam el egyetlen hölgyet sem.” És ha már a sors úgy hozza, jobban érzi magát a Pjoszl folyó partján egy régi kúriában, ahol „az élet olyan kaptafára készült, mely már elavult, a szerkesztőségek el sem fogadják... Az öreg vizimalmot a maga tizenhat kerekével, a molnárral meg a lányával, aki éjjel-nappal az ablakban ül s úgy látszik, valamire vár.” Sőt, éppen innét vitték el (mert ugyan honnét másunna?) a nevezetes Murza tatárhoz, akinél „nagy társaság verődött össze, a tengerészeti főügyész a feleségével, a helyi nagyságok... Nyolcféle igen ízletes és zsíros tatár ételt szolgáltak fel. Az ebéd öt óráig

tartott és alaposan leittuk magunkat". S külön megemlékezik Szuvorinnéről, aki „szinte óránként vált ruhát, nagy érzéssel énekel műdalokat, káromkodik és szakadatlanul fecseg. Elnyűhetetlen asszony, állandóan fantáziál és a csontja velejéig eredeti. Vele bezzeg nem unatkozom." Ami nem is csoda, ha jól értjük a vallomását — „Számomra a szentek szentélye az emberi test, az egészség, az ész, a tehetség, az ihlet, a szerelem és az abszolút szabadság, szabadság az erővel és hazugsággal szemben, bármiben nyilvánuljanak is meg. Ez a program az, amihez tartanám magamat, ha nagy író lennék." Am elég, ha mi tudjuk, ki volt ő — és elég, hogy ő csak ehhez tartotta magát. És joggal gyengülhetünk el, ha a gyermekes ámulatnak ilyen filozofikus naivságával tud elbúcsúzni egyik levele végén — „Üdvözlöm a családját, az ön Csehovja. A szobámban egy szúnyog repked. De vajon hogyan került ide?! Különben köszönöm a könyveim szemebetűnő hirdetését." Nos, ezek a morzsa villanások azok, ami miatt még az ő szúnyogjai se költöznek ki soha az emlékezetünkéből. Vagy azok a római nyakkendők! — ahol a pápának tizenegyezer szobája van s egészen elsorvadt a kimerültségtől, ahogy a Vatikánon végigténfergett — viszont: „A nyakkendők itt meglepően olcsók. Szörnyen olcsók s azt hiszem, nyakkendőkkel fogok táplálkozni. Két darab egy frank!" Képzelműnk, a szép Lika hogy kuncogott ezen, mikor a levél végén így búcsúztak el tőle: „Ne felejtse bűnökkel teli, őszinte, tisztelő hívét, A. Csehovot." Hanem ezek a bűnök mégsem akármilyenek. Likának azt is bevallja, hogy „eszményem a semmittevés, s hogy egy dundi kislányt szerethessek. Számomra a legnagyobb gyönyör a járkálás, üldögélés, kedvenc foglalkozásom összeszedni, amire semmi szükség (faleveleket, szalmát stb.) s haszontalan dolgokat művelni... Ha majd nagy énekesnő lesz, legyen hozzám könyörületes, házasítson meg saját magával s tápláljon a saját költségére s tegye lehetővé, hogy semmit se csináljak. Különben hogy s mint él Párizsban? Milyenek a franciák? Tetszenek? Nos, hát élje világát. Mi Csehovok nem akadályozzuk meg a fiatal lányokat, hogy éljenek. Ez a mi elvünk. Így hát ön szabad." Csehov negyven éves ekkor. Kiszemeltje a menthetetlenül korai búcsúnak, a lidércesen fanyar derűnek, irodalomnak, a megunhatatlan szerelemnek. S ekkor találkozik Mizinova színésznővel, az utolsó igazival. Ekkor írja le először életében: „Ha szavadat adod, hogy Moszkvában egy lélek sem értesül az esküvőnkről, míg meg nem történt, hajlandó vagyok oltár elé menni veled... Különben nálam minden rendben, egy apróságot kivéve — az egészségemet. Gorkijt nem száműzték, letartóztatták. Nyizsnyijben tartják fogva. Posszét is letartóztatták. Ölellek, Olka, a te Antoine-od." Aztán még lesz négy közös évük — s míg Csehov többnyire Jaltában fullad, köhög és ír, tele tervekkel, addig Olka a Művész Színház legünnepeltebb színésznője. De még így fulladva is képes olyan fanyarul vígjátéki lenni, mint bármelyik szereplője a halál árnyékában. Sztanislavszkij feleségének írja ezekben a napokban: „Mint írónak szükségem van a nők tanulmányozására, így sajnos, nem lehetek hűséges férj. Minthogy a nőket főleg a darabjaim számára figyelem meg, a Művész Színháznak fel kellene emelnie a feleségem fizetését, vagy nyugdíját kellene neki megszavazni." Csehov alig hat hónap múlva írja az utolsó levelét, a húgának. Azon búsul benne, hogy ha vonattal tér vissza Odesszába s nem gőzhajóval Triesztből, akkor túl gyorsan érkezik, és — erre jól figyeljünk oda! — *még nem csavarogta ki magát eléggé*. Talán ez volt az ő egyetlen és igaz hazugsága. Hiszen még mi sem értünk az ő rejtelmesen egyszerű csavargó-útjainak a végére.

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Préselt kockacukor

Mészöly Miklósnak, a Film írójának, tisztelettel

Ki tudná ma már megmondani, hogy Vilma néni mire számított, amikor úgy döntött, hogy nem megy *máshoz* férjhez, inkább kívárja egy feleségnek a halálát, aki csak útban volt neki is, Gyurka bácsinak is, és mindenkinek; hiszen mindenki tudta, hogy ő Gyurka bácsival akarta összekötni az életét, s hogy Gyurka bácsi Lujzikát csak a Mama kívánságára vette el, no és a minisztériumi karrier reményében...

Ám jött a háború, a Mama az ostrom alatt meghalt; jött a béke, és Gyurka bácsit a minisztériumból elbocsátották — végül az UTASELLATÓ-nál kapott állást, húsz évig dolgozott a Nyugati pályaudvaron, onnan is ment nyugdíjba.

Vilma néni, nagymamám testvére, gyakran járt nálunk — kedves, magas, sovány hölgy volt és messziről érkezett; Budán, egy krisztinavárosi közértben volt pénztáros, ahol éjjel-nappal jártak a buszok és különféle kurrens cikkeket árultak. Vilmácska a boltban nem csak számolt, hanem segített is a vevőknek kávé darálni, elpakolni — látogatásai között mi sem fogytunk ki a préselt kockacukorból és a csehszlovák teasüteményből —, s ha megjött, ünnepi abrosszal terítettünk, ő pedig végeérhetetlen történetekbe kezdett a legújabb kávédaráló gépekről, vevőkről, tolvajokról és főnöknőkről, riasztó messzeségbe távolítva a délutánok végét.

Vilma néni teljességgel nélkülözte azt a sietős izgatottságot, változékonyságot és fondorlatos viselkedést, amely a hölgyeket az ő korában nagyon is jellemzi. Vilma néni titokzatos volt, magabiztos és — néhanapján — csodálatos, mint egy idegen ügynök, akivel szemben pusztán a sejtés és a kétkedés határvizein lavírozhatunk. Erződött persze, hogy Vilma néni mögött Gyurka bácsi áll; Vilmácska reá volt büszke, pontosabban a kapcsolatukra, amely kiállta a háború próbáját és mindazt, ami utána következett, s amely így tartósabb lett a házasságnál is, mert amikor Lujzika, szegény, végre meghalt, ők, akik Lujzika életében csak titokban találkozhattak, azután sem keltek egybe...

Emlékeim közül Gyurka bácsi alakja egészen véletlenül lépett elő; egy dalocska volt, ami hozzá elvezetett. Először azt hittem, nagyapámtól tanultam, de ez az állatkerti dal nagyapám ízléséhez túlságosan finom lett volna, túl konzolidált, ő ennél sokkal jobbakat tudott; az állatkert miatt meg azt gondoltam, nagyvárosi embernek kellett énekelnie.

Most már tudom, Gyurka bácsi az a férfi, aki egészen magasra emel — barnás ingben, fekete nadrágban, hőzentrógerrel a vállán —; karjában tart és emel, majd az ablakpárkányra ültet; délidő van, bajszára porcukor és fahéj száll a konyhából.

Gyurka bácsi és Vilma néni minden évben együtt is megjelentek a nagymamámnál, leginkább nyár végén, az iskolakezdés hetében. Tanítás után, ha benéztem hozzájuk, Gyurka bácsi még borotválkozott, vagy a kapuszínbén szivarozva sétálgatott — életét a megkésettség boldog tudata hatotta át, egyfajta titkos öröm, hogy nem *érdemes*; a nagymamámhoz is a nyaralóidő elmúltával érkeztek, amikor már senki sem zavarta őket. (Gyurka bácsi egyszer azt mondta: a megfáradt *minisztériumi* dolgozók akkor pihennek, amikor erre *mód és lehetőség* adódik, azaz, amikor az iskolafelújító brigádok végre átvonulnak kifesteni a minisztériumokat is.)

Gyurka bácsi társaságában Vilma néni is ráért (az idő nekik dolgozott), így nagymamám külön főztek: először a nagymamám nagyapámnak, majd Vilma néni Gyurka

bácsinak, aki előbb végignézte nagyapám ebédjét az udvarról és beszélgetett vele, aztán főzés közben beszélgetett Vilma nénivel, és amikor rájuk került a sor, nagyapám vonult ki az udvari ablak alá. Ezt a két hetet a családok elnézték nekik.

Négy óra tájban, miután Vilmácska végzett a mosogatással, elindultak befelé a városba; moziba mentek, vagy sétáltak a fák alatt — egyedülnek tűntek és sérthetetleneknek.

Egyszer láttam őket a platánok alatt, hátuk mögül tűzött a nap; sugárzott róluk a fény, alig ismertem meg őket. Közelebb érve el akartak hívni fagyaltalozni; azt mondtam, nem lehet; nem értették, erősködtem, hogy majd máskor; álmélkodva néztek, tanácsstalanul... Aztán eltűntek az Ördögát mögött, ahol estefelé ilyentáiban engedik le a Termálfürdő vizét, és a halak ezüstösen ugrándoznak a gőzölgő vízben, ám a híd alatt már megint hideg és zöld minden. Ha ott továbbmegyünk, megtaláljuk a legjobb csigaszedő helyeket, még tovább, a túlparton, a vendéglő háta mögé juthatunk; a másik irányban egy kidőlt fa van, Luci néni lábujja és más történetek...

Amikor Gyurka bácsi meghalt, Vilma nénin nem látszott a fájdalom — a teába préselt kockacukrot potyogtattunk, ő pedig kanasztázni tanított minket. Volt, hogy tavasszal jött és a nagymamámnak segített a nagytakarításnál; délutánonként elsétált a Jégpince felé — Gyurka bácsival számtalanszor jártak ott, s még annakidején, a bombázások alatt napokig ültek a hidegben —, hát megszerette azt a környéket. Nyaranta virágokat ültetett az udvarunkba és megtisztította a gyomtól a körtefa alját. Mondta, hogy neki is van kertje, fenn Törökbálinton; gyakran jár oda, napozik, kapálgat, telik-múlik az idő...

Egy őszen utoljára jött hozzánk, kabátját a karján hozta, nagyon nehezen; csodálkoztam is, hogy mennyire lesoványodott. Meleg volt az idő, kiültünk a lugasba, beszélgettünk. Az első háború után Vilma néni a testvéreinek Szentgotthárdra járt tejért; néha annyian voltak a vonaton, hogy meg sem tudtak mozdulni — „értsd, ahogy mondom” —, s neki már akkor is az volt a szerencséje, hogy könnyű volt, és Szentgotthárdra érve egyszerűen kiadták az ablakon — így mesélte.

Felettünk az ég homorúnak tűnt, mindent közelebb hozott; azt éreztem, hogy megint van közép, kitüntetett hely... és hogy ne aggódjunk, őérette, kicsinyhitűek.

Egy nyári délelőttön Gyurka bácsival indultunk Győrbe a tízórás gyorsal. A vonatot lekéstük — lett volna egy személy is, tizenegy után, de Gyurka bácsi, akinek olyan raktáros-forma kinézete volt (befolyásos ember), azt mondta: „Csak nem fogunk a délutáni langymelegben zötykölődni, egy nagy frászt, majd legközelebb!” — így aznap nem is mentünk el a Százhusz Órás Ellenőrzés Tanácsadó Tanfolyam megbízottjához.

Az utasok a sínekre telepedtek, a kalauz dühöngött: „Keljenek fel, jóemberek, ne szórakozzanak már!” — mire Gyurka bácsi, inkognitóját felfedvén, az alkalmazottat önmérsékletre intette... Elkigyózott a vonat, széles termoskocsikkal, mennyezet nélküli WAGON-okkal; Gyurka bácsi megenyhült, és a kalauznak jutalmat ígért. Tiszteletükre távol az ég alján apró fénypontok szikráztak.

A restiben Vilma néni várt; Gyurka bácsi ásványvizet rendelt, miként emlékezetes nyitott délutánjaikon a régi Karlsbadban, ahol akaratlanul is kitágul az ember bensője, gyomra-mája, és az érzékszervek pontosabban szolgálnak... Gyurka bácsi kijelentette, hogy kilencedike lesz az új időpont; Vilma néni bólintott, majd azt felelte, hogy egy vasúti főtanácsos annyi szabadjegyet pazarolhat el marhaságokra, amennyire csak a tehetségéből futja, s hogy eképpen neki nincs és nem is lehet semmiféle ellenvetése...

Önéletrajz

— részlet —

Jani a megennivalóan élethű almákkal, körtékkel, szilvával, meggyekkel, földieprekkel telepingált papírfalvédő negyedrészenek fonákjára írt „röpcéduláját” az összehajtogatott csalánzsákba rejtette, hogy a Tereh-tagból kotnyeles testvérei tudta nélkül kicsempészhesse. A zsákkal a karján peckesen, mondhatni: öntudatosan távozott — gazt szedni. Kuhárék és Linkáék lakása előtt haladt el, majd, mihelyt a már oszlopok által sem jelzett kapun kilépett, az enyhén lejtős földúton jobbra, Páterék, Tarék tanyája felé fordulva valamelyik szíjassá szikkadt, talpát kellemesen hűsítő szekérkerékvágásba igazodott. Kényelmesen, kárörvendős hangulatban poroszkált. A májusi nap már jócskán fenn olvadozott az égen. A búza-, árpa-, rozs-, zab-, kukorica-, napraforgó-, répa- és borsóföldek fölött, a hamvaskék levegőben pacsirták suhogtak, galambok csattogtak, vércsék rehegtek, héják lebegtek, sasok keringtek, fecskék cikáztak, lepkék zizegtek, darazsak villóztak, méhek zümmögtek. A pacsirták hangjuktól ittasan trilláztak, a galambok félelmükben egymásnak ütdöttek, a vércsék szemüket a mezei egérjáratokra meresztették, a héják tokos csirkékre, kislibákra, kiscucákra áhítoztak, a sasok (leszálláshoz készülődő repülőgépek) karmos lábaikat „kieresztve” tartották, a lepkék fecskesorokban kötöttek ki, a darazsak Jani feje fölé mulandó, de idegesítő dicsfényt vontak, a méhek margarétákon, pipacsokon, vadszegfűkön, vadlóherevirágokon kutakodtak. Péterék istállójának nyáron használatos félajtóját, a verőcét belülről nyirkos orrával pirostarka kisborjú bökötte. Taréknál békésen kotyogó, kenderes kotló „húzgálta” maga után sárgapihés csibeuszályát. Jani balra tért, a Ciprok-nagy tata portájáig óvakodott, azután röpcéduláját rajzszögekkel a sütő feltáskásodott vakolatú falára rögzítette.

BEJÖTTEK AZ ANGOLOK!

olvasta el élvezettel újra és újra egysoros költeményét. A betűk verébfej nagyságúak voltak. Juliska néni az udvar mélyén, a szénásszín előtt tavalyi kukoricacsöveket, „csobakokat” szedegetett a kötényébe. Férje, Kornya György, egészen messze, a Janiék dudáival benőtt telkének határán hajladozott; konkolyt és szurókát tépdesett ki a búzából. Janit a látvány megnyugtatta, már-már elringatta, hiszen „ártatlanul” mehetett tovább. Azon a tavaszon Kornya György és Juliska néni már „otthon” voltak, a „magukéban”. Ciprok Tamás, a nagytata, csendesen elhalálozott, a betegeskedő, fokozatosan gyengülő nagymama pedig engedett az unszolásnak; lakást cserélt vejével és lányával: beköltözött az egyetlen helyiségből álló kisházba. Nagymama tehát, a Jani szemében csodálatosan jószágos Simon Mária, akinél érdekeszítőbben senki sem tudta elmondani a póruházi tyukocskák meséjét, kiszorult a birtokból. A nagymama komolykodó felkiáltásai, hogy: Egyszakadás, földindulás, a fejemen egy koppanás, gyere te is, pajtás!, az Íróban még ma, ötven év múlva is élénken visszhangzanak. A kisház tájékán tömény csend uralkodott. Jani úgy vélte, nagyanyja elhagyatottan, teljes elesettségben, az is lehet: önkívületben fekszik ócska, szalmazsák nélküli ágyán, és arcán nagy, zöld legyek mászkálnak. Neki meg marhaságokon jár az esze. Kelemenéig sem ért és máris elment a kedve a röpcédulájától. Kelemen Lajosék előtt behatolt a felében megdolgozott kukoricásukba, tessék-lássék megszédte zsákját máléfiával, szurókával, futókával, nadálylapuval, muharral, csorbókával, közben eszébe jutott: az ilyen röpcézgetésért, ha kitudódik, meg is ütheti a bokáját. Elsősorban a bokáját, mert a rabokat annak rendje és módja szerint megvasalják. Filmeken elégszer láthatta, hogy vonszolják a földön a rabokat azokat a vasgolyókat. A vankuj Kornya, meg a csihés Juliska néni kihívják a rendőrséget,

őt még ma elfogják és viszik... Majd hajtják őt is a börtönörök a Károlyi út mellé, a rabok kertjébe dolgozni. A rabok kertjében rengeteg hagyma, murok, karalábé, paradicsom terem, de oda sohasem mert beosonni. Talán le is lőnék. A csalánszakot, miután száját szorosan marokra fogta, vállára vette és gyorsan megindult a sütő felé. Megkönnyebbült: röpcédulája érintetlen. Kornya továbbra is kinn hajladozott a földeken, Juliska néni meg főzött; konyhája ajtaján a lepedőt heves huzat duzzasztgatta. Jani zsákját a sütő falához támasztotta, „röpcéduláját” lerántotta és beövakodott vele Juliska nénihez.

Ni, mit találtam. Juliska néni ránézett a lapra, aztán a fejéhez kapott. Itt vannak az angolok!, sikkantotta, és már bicegett is kifelé kaszáló lábakkal, hogy a tujos Kornyát értesítse. Itt vannak az angolok, itt vannak az angolok!, kiabálta urának a szénásszín előtt. Kornya nem hallott semmit, legalábbis nem reagált, így Juliska néni elbizonytalanodott. Megfordult, és a Papok rétje és a mátészalkai vasút fölött Szatmárnémeti tornyait figyelte. Nem vett észre szokatlan mozgást; nem bombáztak, nem ágyuztak, nem gépfegyvereztek. Szörnyű gyanúja támadt: Jani, Marisnak ez az agyafűrt kölyke kibabrált vele!

— Jani! Jani!, hangoskodott. Hol vagy, te jómadzag? Ne félj, elhúszom én a nótádat! Jani a gazzal teli zsákja alól csak Taréktól, a sarokról mert visszapillantani. Juliska néni a sántasága miatt, mint árokszéli, elferdült fűzfacsonk, állt a ház előtt, a Papok rétje szegélyén és mindkét öklét rázta feléje. Jani nagynénje látóteréből kikerülve, a „röpcédulát” apró darabokra tépte és, akár a búzát, a szélbe szórta; elvetette. Másnap és a következő napokon, két-három hétig egyfolytában vágta, taposta, talicskázta a vályognak való sarat Juliska néniék kertjében, mivel Kornya György a fejébe vette: teljesen átépíti az „őreg Ciprek” házát. Ez a művelet (napi két liter tej és háromszori étkezés ellenében) „Maris minden pulyáját” igénybe vette. A sárccsinálás, vályogvetés borzalmasan nehéz munka. Aki nem próbálta, nem tudhatja és talán el sem hiszi. Janiéknak akkoriban éppen nem volt tehenük. A Virág egyik ellése után sokáig nem tudott lábra állni, és bár az állatorvos meggyógyította, többé nem tejelt olyan bőségesen, mint azelőtt. Az apa jobbnak látta eladni. Juliska néniéknél dolgozva reggelenként még tojásos sonkához és szalonnához is hozzájutottak. A szalonnát Kornya porciózta. Roppant érteke a porciózást. Szalonnaadagjaitól nem lehetett megcsömörleni. Az apa és Gyuri továbbra is fuvarozni jártak, az anya delenként elvitte nekik az ebédet; a pergeltésztát, a paszulylevest, a krumplilevest, a krumplisalátát, a prézlis nudlit, a lekvárosderelyét, meg ami még akadt a „ház körül”, amit még (nem egyszer a Jani csínyét megjátszott duzzogással felemlegető Juliska néni segédletével) össze tudott „kaparni”. Mindenki az aratásban reménykedett, a tallózásban, a pargalisztben. Pargalisztnek a tallózásból eredő, a gépi cséplést megelőző búzából öröltetett lisztet nevezték. Csupán egységes lisztet kaptak a malomtól, nulláslisztet nem. Az egységes lisztben benne maradt a korpa, benne hagyták, mert úgy „táplálóbb”. A földi fehérebb volt, mint az egységes lisztből sült kenyér, viszont senki sem gilisztásodott meg tőle, mert nem maradt szalonnás, mint a szovjet mintára tepsiben sült, vályog formájú, bolti kenyér. Persze, azért is órákig kellett sorban állni kihúzott kötelek között és kutyás „milicek” felügyelete mellett. Aztán vagy kapott az ember, vagy nem. Állt a sorban a büszke dolgozó, az új ember, és minden falról, kerítésről a párt tüzes napja sült rá. Elvéve egy-egy szem is pislogott innen-onnan, de nem tartósan, mert a kommunisták vörös festékkel „megvakították”, eltűntették. A mánisták (mi tagadás) ezt meg is érdemelték. Az Író meglehetősen furcsának tartja, hogy az Ekésfront választási jelére nem emlékszik. Olybá veszi ezt, mint ezerkilencszáznolcvankilenc május harmincadika éjszaka látott álmát. Hosszas, kimerítő tünnyelődése során feleségével örökbe fogadott egy cigány kislányt. Ez a kislány ragadt a kosztól, a mocsoktól, amiért ő végtelenül utálta. Ki-kitört, veszekedett Icával, aki hallgatott; feleselés helyett a gyermeket mosdatgatta, fűrosztgatta, amíg „megfelelően fehér teremtés” nem lett belőle. Az Írónak úgy már tetszett. Kisimult idegekkel utazhatott Kolozsvárra, ahol első dolga volt megvásárolni az általa rég nem

olvasott, megvetett Utunkat. A valóságosnál sokkal nagyobb, egészen lepedő méretű újságot (folyóiratot) kinyitva arra figyelt fel, hogy mind betűanyagában, mind tördelésében elfogadhatóan újszerű. Keresni kezdte, hogy a többnyire behódoló természetű szerkesztők végrehajtsák-e még a Román Kommunista Pártnak azt a parancsát, amely szerint helységneveinket nem írhatjuk le magyarul. Az Író előtt ismeretlen okokból, ennek kiderítése elmaradt. Ahelyett az Író egy gyári munkahelyre „tűnt át”. Itt ormótlan edzőkemencék zúgtak-robogtak-dohogtak, és közöttük gazda módjára, otthonosan ott járkált egy középkorú, középtermetű férfi. Háta mögött a munkások azt suttogták: Nagy Imre. Az Író szeretett volna vele szóba elegyedni, de sehogy sem sikerült. Az éppen átadott munkadarabok között volt egy négyszögletes (40x40 mm) csőből készült, szekrénytalp-szelvényhez hasonlítható körszelet. Ez jelképezte az ezerkilencszázötvenhatos forradalmat. A körszeletet tovább kellett munkálni, de úgy, hogy görbülete eltűnjék, viszont a négyszögletes cső fala sehol se lyukadjon ki. Ez a feladat megoldhatatlannak bizonyult, mígnem az Író javasolta: hevítsék fel, egyenesítsék ki és csak azután „nyúljanak” a felületéhez. Sokan ellenkeztek. Arra hivatkoztak, hogy újrahevítés esetén ez a féltett mintadarab helyrehozhatatlan károsodásokat fog szenvedni. Az Író felébredve, a konyhában, tea főzés közben eltöprengett álmán: hol a fejét csőváltá, hol bólogatott, aztán eszébe jutott, hogy a Tereh-tagban kapott egy holdjuk mellett, a mezsgye másik oldalán Tóth Károlynak, egy cigányképzű, külvárosi proletárnak volt kényszerföldje. Ez a magas, szikár, pakompartos, Jávor-bajuszos, negyvenöt körüli ember viszonteladással foglalkozott. Mégpedig majorságot: kakasokat, tyúkokat, csirkéket, pulykákat, libákat, kacsákat vásárolt össze a falvakban, kiállt velük a Károlyi útra, a katolikus temető végébe, a Purgya-kocsmá elé és egyenként eladogatta. Áruk egy részét, valószínűleg a jövődelmet ott, a helyszínen el is itta. Ebből következően odahaza elviselhetetlen botrányokba keveredett feleségével és (ha ugyan voltak) gyerekeivel. Egy alkalommal Tóth Károly elhatározta: függetleníti magát; kiköltözik a Nagyrétre.

Számunk szerzői:

Alexander Schmemmann (1921—1983) orosz származású, haláláig Franciaországban és az USA-ban élő ortodox teológus

Szennay András bencés főapát, Pannonhalma; a Teológia főszerkesztője

Maróth Miklós klasszika-filológus, ELTE

Tomka Miklós szociológus, az Országos Lelekipásztori Intézet főmunkatársa

Fila Béla teológiai professzor, Pázmány Péter Hittudományi Egyetem

Szövényi-Lux Endre mérnök

Pusztai János erdélyi író

Karafiáth Judit irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Bögös László újságíró

Robert Spaemann a filozófia professzora a müncheni egyetemen

Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténész, a Literatura főszerkesztője

Lámpás vagy nekem

(I. rész)

Vadóc gyermek voltam. Félttem az emberektől, majd később az emberek féltek tőlem. Vad gyermek voltam, de a vadság mögött szeretethiány volt. Kiskoromban, ahogy nevelőszüleim elmesélték, állami gondozásba kerültem.

Édesanymról csak annyit tudok, hogy nagyon szép asszony volt, vonzotta a férfiakat. Szépen tudott táncolni és énekelni. Hatan voltak testvérek, édesanyám volt a legkisebb, s talán a legszerencsétlenebb. Amit édesapámról tudok, illetve megtapasztaltam, nem vetett rá jó fényt. Kártyázott, löversenyezett, minden pénzt elivott, nőzött, édesanyámat ütötte-verte. Édesanyám lányfejjel egy kisfiút szült, akit első perctől kezdve a nagymamám nevelt. Valahogy nem fogta fel, hogy anya lett, inkább csavargott és szaladt a férfiak után, ha nem azok jöttek útána. Fiútestvérem szépen növekedett, édesapja katona volt, leszerelése után elvette volna anyukámat, de ő nem bírta kivárni. Közben megismerkedett apukámmal, s összeálltak. Mindenki tiltotta édesanyámat ettől a kapcsolattól, mert hírből ismerték az apámat. Hiába volt intelligens, szakmailag elismert, és hiába volt főiskolai végzettsége — szakmájára nézve pilóta —, kicsapongó életet élt. Apukám ezzel az életvitelével két házasságát tette tönkre, mindenütt gyermeket hagyva maga után. Anyukámnak is megvolt a testvérem, szépen nevelhette volna, de neki apukám kellett. Nagymamám elmondása szerint amikor terhes volt velem, napi 5-6 kávét, alkoholt ivott, s két doboz cigarettát szívott.

Közben apukám ütötte-verte; mint egy kutyaival, úgy bánt vele. Pokol volt mellette az élete. Apám éjjel-nappal hordta fel a vendégeket a lakásba, elvett minden pénzt édesanyámtól, ha nem adott, vagy megverte, vagy kizárta — terhesen. Sokszor sírva menekült haza, mert „Feri” kizárta. Persze a nagymamám mit tehetett, megetette, lefektette, hogy pihenjen, mivel hat hónapos terhes volt. Ezt többször is megismételte az apám. Egy szép napon édesanyám hazament a mamához. Mama mit sem sejtve megkérte, segítsen egy kicsit takarítani. Takarítás közben összeesett. A mama szörnyen megijedt, s rögtön kihívta a mentőket. A kórházban megvizsgálták, és akkor látták: tele van a teste rúgásokkal. Édesanyám félelmében azt mondta, hogy az anyja rúgdalta össze. Kijött a rendőrség a nagymamáért, és bevitték a parancsnokságra. Kérte a rendőrt, hogy mivel a kisfiút nem lehet magára hagyni, engedjék meg, hogy őt is magával vigye. A nagymama a rendőrségen elmondta, amit látott és tudott, s kérte, ha be is zárják őt ártatlanul, legalább a gyerekeknek adjanak enni. Kihallgatás után persze azonnal kiengedték szegény nagymamámat és a testvéreimet. Közben édesanyám a kórházban már elmondta, hogy félelmében rágalmazta meg az anyját, mert a férje megfenyegette, hogyha meg meri mondani az igazat, agyonüti. Így születtem meg hosszú szenvedés és hányattatás után.

Apám közölte édesanyámmal, ha lányt szül, nem hozhatja haza. Neki nem kell lány, csak fiú. Így édesanyám félelmében megpróbált benthagyni a kórházban, de nem sikerült, így hazakerültem. Ahogy nagymamám elmesélte, sokat sírt, tudta, hogy apám kegyetlen, megteszi, amit mond. Egy hét múltán kiadtak a kórházból, s mindketten hazakerültünk. Nagymamám jött, hogy segítsen édesanyámnak, de apám kizárta őt, s közölte, be nem teheti a lábát. Apám segítsége abból állt, hogy reggel elment, és este

jött csak meg, ittasan, megverte édesanyámat, hogy tüntessen el engem, mert idegesíti a sírásom, na meg megmondta, lányt ne hozzon haza!

Egy szép napon anyukám lement a közértbe tejért, s megkérte apámat, vigyázzon rám. Ő megfogott, becsomagolt, és kivitt a Lehel piacra, hogy az anyja elhagyta, s nem tud velem mit csinálni. Azt persze elhallgatta, hogy ő az édesapám. Apámnak ez az akciója nem sikerült. Ezután megpróbált egy házban betenni egy kukába, de az egyik ismerőse felismerte, s ő elszaladt velem. Piszkosan, éhesen beadott a Kállai Éva Nevelőotthonba, azzal az indokkal, hogy az édesanyja nem törődik vele. Miután otthagyt az intézetben, közölték vele, egy hónapig nem vesznek állami gondozásba, ha meggondolta magát az édesanya, elvihet. Anyám, miután visszatért a közértből, látta, hogy nem vagyok a kiságyban, és az apám nincs otthon. Mikor este hazament részegen, kérdezte édesanyám, hová vitt el, és hol vagyok? A válasz csak annyi volt: jó helyen vagyok. Anyukám elkezdett sírni, és elrohant a nagymamámhoz, nem vitt-e oda az apám. Mindenre mertek gondolni, csak arra nem, hogy állami gondozásba adott. Telt-múlt az idő. Letelt az egy hónap, apukám már nyeregben érezte magát, mert tudta: állami gondozásba vettek, mivel nem jöttek értem. Közben kitört az 56-os forradalom, apukám külföldre ment, majd mikor visszajött, közölte édesanyámmal, érte jött vissza, menjen ki vele. A nagymamám könyörgött: segít felnevelni a testvéreimet, és itthon mégiscsak van kihez mennie, ha segítség kell, de ő nem hallgatott senkire, csak az apukámra. Apukám elment az intézetbe, és bediktálta a nagymamám címét, ha valamit akarnak tőlük, ezen a címen megtalálhatók. Ez persze hazugság volt, mert tudták, hogy mi a szándékuk. Az intézetben súlyosan megbetegedtem, megfáztam, és gennyes-vizes tüdő- és mellhártyagyulladás kaptam. Élet-halál között voltam, beszállítottak a László kórházba. Az intézetből táviratoztak a nagymamának, akkor tudták meg, hogy hol is van az a jó hely, ahová betett az apukám. Nagymamám elmondása alapján szörnyű látványt nyújtottam: egy nagy kórteremben, teljesen egyedül voltam. Orvosok és nővérek álltak állandóan mellettem. Oldalamból csövek lógtak ki, egyik csövön a gennyet szívták le, a másikon a vizet. A kezelőorvosom behívatta, és tájékoztatta az állapotomról, azt mondta, készüljön fel a legrosszabbra, és készítsen elő egy kis fekete ruhát, mert biztosan nem élem túl ezt az operációt, mivel annyira le van gyöngülve a szervezetem. A nagymama hazament a kórházból, akkor szüleim még nem disszidáltak, kérte, hogy menjenek be, és látogassanak meg, mert súlyos beteg vagyok. Apukámnak csak annyit mondott, legalább túlad rajtam, édesanyám pedig akkor már teljesen lemondott rólam. Édesanyám sajnos nem az anyai szeretetre hallgatott, mert az apukámtól való félelem rideggé tette. Nagymamám elkezdte varrni a kis fekete ruhát, és az egyik ujjával már el is készült, amikor csengettek! A postás hozott egy táviratot. Kibontotta. Ahogy olvasta, kezdett könnyebbülni. Értesítették, hogy visszakérültem az intézetbe, és már túl vagyok az életveszélyen. A szüleim még mindig itthon voltak, de csak a nagymamám látogatott meg nagyrítkán a csecsemőotthonban.

Egy nap levél várta a nagymamámat otthon. „Kedves mama! Elmentünk. Istvánt neveld fel, Ildikóval nem tudunk mit csinálni, ő jó helyen van, csók Mari és Feri.” A nagymamám teljesen összeomlott. Anyátlan-apátlan maradt rá egy öt éves kislány és egy kislány a csecsemőotthonban. Mivel a bátyámra felügyelni kellett, a nagymamám csak nagy ritkán tudott meglátogatni. Mivel ritka látogató volt, nehezen ismertem fel. Az intézetben, ahogy a mama mesélte, fehérre meszelt falak, fehér köpenyekből álló személyzet, orvosok, nevelők, mind egyforma ruhában jártak. Féltem, ha idegent láttam. Sajnos a férfiköpenyes emberek is félelmet váltottak ki belőlem. Amikor kikerültem az intézetből, és megpillantottam egy fehér ruhát vagy inget, elszaladtam előle, vagy sikítottam, hogy ne bántson. Ezeket a nagymamám mesélte el nekem. A nevelőszüleimet értesítették az intézetből, hogy betöltöttem a 3 és 1/2 évet, tovább nem maradhatok a csecsemőotthonban, hanem elvisznek. Amennyiben nem jönnek értem, örökbe adnak, és több felvilágosítást nem kapnak rólam.

Így kerültem haza, mit sem sejtve, milyen családba. Egy szoba-konyhás, vizes, piszkos, penészes, zsúfolt lakásba, ahol rajtam kívül még hatan laktak. Ebben a kis szobában mindenki dohányzott, és élte a maga kis megszokott életét. Az első időkben sok baj volt velem, mert 3 és 1/2 évesen se járni, se beszélni nem tudtam. Az emberektől nagyon féltem, a fehér ruha láttán remegni kezdtem, és az ágy alá bújtam. Az otthon, igaz, változatosabb volt, mint az intézet, de nehéz volt egyik napról a másikra megszoknom a különféle arcokat, mégis volt benne valami jó! Ahogy kezdtem cseperedni, kezdtem belelátni a nehézségekbe. El lehet képzelni, mennyi probléma adódott, ahol három meglett férfi, két kiskorú gyermek és még a mama öt élő gyermeke élt. A nagymamám mindegyik gyermekének szakmát adott a kezébe, s megállták a helyüket az életben, közülük csak ketten tévelyedtek el, édesanyám és a bátyja. Nem volt nehéz a rosszat megszokni. Hamar beilleszkedtem a családba. A nagymamám házmester volt, mert a nagyapámat rokkantnyugdíjasként leszállalékolták. Fiatal korában ő sem vetette meg az italt, s ennek az áldozata lett. A nagymamám nem akart hozzámenni, mert tudta, hogy részeges, de akkor még más idők jártak. Mondhatom, a nagymama élete pokol volt a papa miatt. Egymás után születtek a gyermekek, de a nagyapám csak hordta a pénzt a kocsmába meg a nőkhöz. A nagymamám éjjel-nappal dolgozott, s nevelte a gyerekeket. A nagyapám egy reggel elment dolgozni, munka után bement a kocsmába a szokásos adagjáért. Hazafelé indult, aznap talán többet ivott a kelleténél, mert amikor le akart szállni a villamosról, aláesett, és a szerelvény levágta a lábát. A nagymamának annyival talán könnyebb lett az élete, hogy a papa nem tudott eljárni a kocsmába, de a teljes kiszolgálás megnehezítette a helyzetét. Így munkát kellett vállalnia, hogy egész nap otthon maradjon. A házmesterkedés megfelelt neki. Egyre több munka hárult erre a szegény, idős asszonyra. Két egymásba nyíló ház takarítása, szemetelése, a lakbér beszedése, nem is beszélve az öt személy ellátásáról.

Teltek-múltak a napok és az évek, otthon rendszeressé vált az italozás. A nagymamám is szerette az alkoholt, de nem olyan mértékben, mint a férfiak. Minden felnőtt dohányzott, ivott, és már a testvérem is csatlakozott hozzájuk. Kutya, macska növelte a család létszámát. Mindennap részegen jöttek haza a férfiak, állandó veszekedések zajlottak, belém kötöttek, hogy minek vagyok itt, menjek a francba!

A nagyapám, mivel nem tudott járni, mindig engem küldött le a kocsmába borért, naponta háromszor is megírtam a kocsmát, s mindezt 6 évesen. A kocsmába szinte hazajártam. Ha nem borért mentem, akkor a családtagjaimat kellett a kocsmából hazasegítenem, mert tudtam, ha zárásig nem jönnek haza, kiteszik őket, és vagy tovább mennek inni, vagy részegen leheverednek a földre, és reggelig ott alszanak. Sokszor hozták őket haza a rendőrök, és ezt el akartam kerülni. Sokszor nem tudtam eldönteni, mi a jobb. Ha józanon, vagy ha részegen jönnek haza. A nagybátyám kimondottan gonosz volt hozzám, amikor nem volt berúgva: belémrúgott, kizavart, kidobálta a frissen mosott ruhámat az udvarra, és közölte, takarodjak innen, mert utál és gyűlöl. Mit tudtam tenni, kint maradtam az udvaron, vagy éjjel felmentem a padlásra aludni. Tudtam, ha józanul jön haza, menekülnöm kell otthonról. Sokszor megtettem, hogy amikor láttam, hogy józanul jön haza, inkább önszántamból elmentem italért a kocsmába. Mivel sokan laktunk abban a kis szobában, helyhiány miatt kénytelenek voltunk többedmagunkkal aludni egy ágyban. Én többedmagammal aludtam egy ágyban, férfiakkal, akik részegségükben összepisiltek az ágyat, úgyhogy reggelig vizes ágyban kellett aludnunk. Úgy fogtam fel az egészet, hogy örülnöm kell, mert van hova lehajtanom a fejemet, nem kell az utcán aludnom.

Iskolába kezdtem járni, jó tanuló voltam. Kezdetben nem volt probléma velem, csak fáradt és éhes voltam az órákon. Tanítás után hazamentem, házat takarítottam, kocsmába mentem a nagyapám boráért, bevásároltam a közértben, vasaltam, szemeteltem, éjjel kaput nyitottam, és ezt mind hat évesen kezdtem el. Tanulásra sohasem maradt időm, mert többször mondták, nem azért vagyok náluk, hogy tanuljak, hanem hogy dolgozzak. Merthogy befogadtak. Így kénytelen voltam az órákon figyelni. Óra alatt

mindent megtanultam, a házi feladatokat pedig a szünetben csináltam meg. Így nem jelentett gondot a tanulás. Egyre cseperedtem már, én is dohányoztam, 6-7 éves lehettem, s lassanként elkezdtem kortyolgatni az alkoholt és a kávé. Ahogy megtanultam írni, olvasni, rögtön elkértem a szüleim címét. Írtam nekik, hogy nagyon hiányoznak, küldjenek magukról egy fényképet, hogy legalább fényképről ismerjem meg őket. Megírtam, vágyom utánuk, és jöjjenek értem, vigyenek el, mert itt nagyon rossz nekem. Minden nap vártam a választ, de a levelük mindmáig várat magára. Ahogy cseperedtem, egyre nehezebb és nehezebb lett az életem. Az iskolában nehezen kezelhető gyermek lettem. Az órákon nem tudtam figyelni, vagy elaludtam, vagy éhség miatt megvertem a társamat, hogy adjon ennivalót. Éhes, fáradt, szeretetre vágyó kislány voltam. Közben a nagymamám egyre jobban kezdett ellenem hangolódni. Dolgoztam, koplaltam, kocsmába jártam, főztem, éjjel-nappal kávék literjeit főztették velem, és éjjel három órakor kikeltettek a meleg ágyból, pedig ők fent voltak, hogy menjek havat lapátolni. Nagyobb volt a hólapát mint én, de mennem kellett, mert befogadtak. Mentem álmosan, s közben sírtam. Édesanyám! Sírva kiáltottam hozzá, mikor jössz értem? Mikor viszel el, meddig kell itt lennem? Intézetbe kerültem, és négyes-ötös tanuló lettem. Jól éreztem magam. Tanulhattam, játszhattam, a nevelőim is szerettek, mindig bújtam hozzájuk simogatásért. Életunt gyermek helyett kiegyensúlyozott, vidám kislány lettem, de nem sokáig. A nagymamám megint értem jött, hogy szeretne visszavinni, mert hiányozom neki, és szeretnek engem. Más sem hiányzott nekem! Igaz, én is szerettem őket, és ha sokáig nem láttam őket, hiányoztak. Így visszakerültem hozzájuk. Egy-két hétig kényeztettek, de utána minden kezdődött előlről. Egy szép napon, már késő este volt, ezért lefeküdtem aludni, a többiek még ittak és kártyáztak, egyszer csak egy csodálatos fényességet láttam. Felültem az ágyban, összetettem a kezem, és elkezdtem mondani a Miatyánkot. Soha ebben a családban nem hallottam senkit sem imádkozni. Amit megpillantottak rajtam, olyan hatással volt rájuk, hogy nagybátyám elejtette a sörösüveget. Én csak fényességet láttam, de ez olyan gyönyörű volt, hogy kimondhatatlan. Ebben a fényességben egy hang, egy lány hang szólt hozzám, és felszólított, hogy mondjam utána a Miatyánkot. Miután befejeztem az imát, visszafeküdtem, de nem tudtam elaludni, annyira fölzaklatott az eset. Sírni kezdtem a megihatottságtól, olyan szép volt. Gúnyolni kezdtek, hogy majd kialszom, biztosan álmodom. Nagyon bántott a gúnyolódásuk, de tudtam, ők ilyenek. Reggelre sem homályosult el bennem ez a csodálatos látomás. — Nagymama — szóltam hozzá —, én nem tudom, hogy mi történt velem, de ilyen boldog még sohasem voltam. — Ő csak legyintett! — Nem vagy normális! — De ezt mind a mai napig nem tudom feledni. Otthon mindennapos volt, hogy vertek, tanulmányi eredményem leromlott. Rákényszerítettek arra is, hogy az ellenőrzőmet saját magam írom alá, mert ha odavitettem, hogy írják alá, le vagy...! Dögölj meg! — volt a válasz. Az iskolában — mivel nem tudtam az órákon figyelni — rendre kaptam az intőket, amiket vagy a szünetben, vagy pedig a játszótéren alá is írtam. Egy évig önállóan vezettem az ellenőrzőmet, sőt a bizonyítványomat és a lógásaimat is igazoltam, de egyszer le kellett buknom. A tanárnő megint intőt akart adni, de az ellenőrzőm a sok intőtől már betelt, s közöltem, ne fáradjon, mert senki sem írja alá, és én sajnos jól tudom, milyen vagyok az órákon, de erről nem tehetek. Ha akarja, beírhatja az intőt, én meg az óra végén aláírom, hogy el ne felejtsem. Ez persze már szemétség volt, de fájdalomban mondtam. Persze azt hitte, viccelek. Megpofozott, s bevitt az igazgatóhoz. Azonnal kijöttek környezettanulmányra, és rájöttek, hogy igazat mondtam. A sok bántás miatt elmenekültem otthonról, csavarogni kezdtem.

(Folytatjuk)

KARAFIÁTH JUDIT

Eckhardt Sándor és a XX. századi francia katolikus irodalom

Eckhardt Sándor születésének századik évfordulóján a francia és a magyar filológia mesteréről emlékezünk meg: a tudósról, aki maradandó értékű műveket alkotott a francia és a magyar irodalom kutatásában a középkortól a felvilágosodásig, és a tanárról, aki nyelvtanító, szótárkészítő és oktatási tevékenységével nemzedékeket tanított a francia nyelv és irodalom szeretetére.

Nem lenne azonban teljes a kép Eckhardt Sándorról, az irodalomtörténészről, ha nemoznánk a kortárs francia irodalommal kapcsolatos írásairól, bár ezek sem terjedelmükben, sem jelentőségükben nem mérhetők a nagy monográfiákhoz és kritikai kiadásokhoz.

A XX. századi francia irodalommal kapcsolatos munkásságában nagyjából két szakaszt különböztethetünk meg:

— A huszas években Eckhardt gyakran írt a Napkelet című folyóiratba rövidebb-hosszabb kritikákat és ismertetéseket, melyek többnyire valamilyen aktualitáshoz kapcsolódnak (Concourt-díj, egy újonnan megjelent könyv). A tárgyalt szerzők névsora meglehetősen vegyes: Proust és Robert de Traz, Anatole France és Genevoix, Valéry Larbaud és Péguy, Gide és Giraudoux, Pierre Mac Orlan és a Tharaud fivérek. Eckhardt irodalomtörténeti munkákat is ismertet: Benjamin Crémieux, Curtius és Benedek Marcell könyveit. Már a Napkeletben publikált írásaiban is feltűnik annak a költőnek és drámaírónak a neve, aki Eckhardt számára (Mauriac és Proust mellett) a legtöbbet jelent: Paul Claudel.

— A harmincas évektől kezdve azonban már csak azokról ír, akiknek művei közel állnak katolikus meggyőződéséhez. Kivételek csak ritkán akadnak: ilyen például Roger Martin du Gard-ról írott kissé fanyalgó kritikája, melyet a szerző Nobel-díja alkalmából közölt a Pester Lloyd.

E második, erősen szelektív korszakában Eckhardt ír Mauriacról (Katolikus Szemle) és ír Claudelről (Korunk Szava). Ugyanakkor katolikus folyóiratban, a Vigiliában publikálja második Claudel-tanulmányát. „Új francia katolikus írók antológiája” című összeállítása a Szent István Társulat kiadásában jelenik meg 1947-ben.

A XX. századi francia irodalom szempontjából is jelentős *A francia szellem* (1938) jónéhány részlete. Kiemelkedő szerephez jut benne Proust lélekelemző módszerének ismertetése és a keresztény küldetéstudat bemutatása többek között a modern kortárs irodalomban is (Jacques Rivière, Péguy, Maritain, stb.).

A francia katolikus megújulási mozgalom

Eckhardt Sándor világszemléletére döntő hatással volt az a katolikus megújulási mozgalom, mely már a XIX. század végétől jelentős befolyásra tett Franciaországban. Léon Bloy, Péguy, Huysmans, Brunetière, Bourget, Claudel és a többiek olyan katolikus reneszánsz létrehozói voltak, mely a szkepszis és a szcientizmus pusztítása után új lendületet adott a vallási életnek.

Eckhardt 1931-ben székfoglalót tartott a Szent István Akadémián *A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom* címmel. E beszéd főbb tézisei magyarázatot adnak arra, miért tekinti Eckhardt Sándor kiemelkedő jelentőségűnek és értékűnek a francia katolikus irodalmat.

Az előadás gondolatmenete a következő:

— A művelt európai nemzetek egyrészt „mitikus eredetmondákat eszelnek ki nemzeti presztízsiük emelésére” — ilyen például a franciák számára a Sicambria-monda —, másrészt pedig „missziós feladatokkal dicsekednek, s ezekben természetes imperializmusuk, létezésük, esetleg terjeszkedésük nyer igazolást. Eckhardt példaként említi többek között az olasz civilizációs ideált, mely „mintha a rómainak egyenes örököse lenne”, s ilyen missziós hit „az orosz megváltási eszme, mely előbb a pánszlávizmust, majd a bolsevizmust zúdította Európára”.

— A franciák missziós hite egyenesen a germán—frank törzsi öntudatig megy vissza: a VI. századi frank törvénykönyv, a *Lex Salica* prologusa már a frank törzs misztikus elhivatottságáról beszél. A frankok híres népét Isten maga alkotta, és ez a nép Isten sugallatára a katolikus hitre tért, és ezáltal a hit őrzője lett. Ezt a „keresztény imperialista” világnézetet találjuk a Roland-énekben (a frank birodalom határainak terjedése az igaz hit terjedését jelenti, a franciaság egyenlő a kereszténységgel), majd Eustache Deschamps-nál, de még Ronsard-nál és Bossuet-nél is.

— A XVIII. században a francia írók nagyobb részének gondolkodása profanizálódik, és határozottan elszakad a katolikus egyháztól. A felvilágosodás új missziós feladatot teremt: „az a prozelitizmus, mely eddig a francia nemzet és a katolikus egyház közös javára működött és nemzeti feladatot látott a franciák isteni küldetésében, az első parancs ellenére új bálványt faragott magának: a civilizációs eszményt, melynek élén a francia nemzet halad.” A hit védelmének és terjesztésének eszméjét tehát a civilizációs misszió váltja fel. A francia nemzet elhivatottsága most már az, hogy a haladás hordozója és eszköze legyen.

— Vajon egészen kiölte-e a felvilágosodás és a forradalom a katolikus küldetésű francia imperializmus eszméjét? — teszi fel a kérdést Eckhardt, és nemmel válaszol. Mindjárt a forradalom idején a francia restauráció jeles filozófusa, Joseph de Maistre megírja *Considérations sur la France* című könyvét, melyben „merész logikával, megkapó paradoxonokkal kimutatja, hogy a francia forradalomban Isten és Sátán borzasztó küzdelme folyt le ... Franciaországnak eddig határozottan vezető szerepe volt Európa valóságos életében, de minthogy ettől a missziójától eltért, Isten rettenetes eszközökkel vezeti vissza rendeltetéséhez!”

— Eckhardt egészen Joseph de Maistre-ig vezeti vissza a katolikus irodalom felvirágzását: a XVIII. századi filozófus újból megerősítette a francia nép kiválasztottságának hitét, és kijelölte a misszió végrehajtásához szükséges eszközöket is: a nyelvet és a prozelitizmust.

— A század végén beköszöntő katolikus reneszánsz új életre keltette a nemzeti és a vallásos eszme egyesített misztikus imperialista megfogalmazását. Eckhardt három íróhoz fel például: Péguyt, a háborúban elesett katolikus költőt, Ernest Psicharit, akinek nevéhez nemcsak ő, de mindenki hozzáteszi, hogy az istentelen Renan unokája, és Jacques Maritaint, a filozófust.

Van a restaurációs filozófus gondolatmenetének egy olyan mozzanata, melyre Eckhardt nem tér ki az 1931-es előadásban, sem pedig *A francia szellemben*: ez a bűnhődés. Az *áldozat költészete* című cikkében (Korunk szava, 1934, 85-86.) viszont éppen a bűnhődés és a szenvedés átháramlásának gondolata az a vezérfonal, mely mentén Bourget-t, Emile Baumann-t, Mauriacot, Bernanost és Claudel-t tárgyalja: mindnyájan a Joseph de Maistre álta felvetett gondolat (la réversibilité des peines) továbbvivői és fel-elevenítői. De Maistre szerint az ártatlan áldozatok a büntetések reverzibilitása krisztusi kegyelme folytán megválthatják a bűnös emberiséget: például XVI. Lajos halála az őt verpadra küldő nemzet bűneiért hozhat feloldozást.

Újabbán „ismét felbukkan a szenvedés átháramlásának és vállalásának vezérmotívuma, ami egészen természetes, mert hiszen a másokért való szenvedés, önmagunk felajánlása mélyen katolikus gondolat. Sőt megfigyelésem szerint ez a legtermékenyebb gondolat, mely mintegy összetartja a modern francia katolikus regényt, sőt hozzákap-

csolja nem egy ponton a claudeli drámát is” — írja. Bourget, Baumann, Mauriac és Bernanos egy-egy művének felvillantása után Eckhardt három Claudel-darab (*A tűsz*, az *Angyali üdvözlés* és a *Selyempipő*) cselekményében mutatja ki az áldozatvállalás központi témáját.

A cikk befejezésében Eckhardt a győzelmeskedő francia katolikus megújódást ünnepli: „Úgy látszik, hogy a francia nép, mely az önfeláldozó szentek egész sorozatát termeli ki még napjainkban is, megtalálta már ennek az áldozatos szellemnek irodalmi kifejezését is. Nem is történhetett ez másképp; mihelyt a profán liberális ideológiától a szellemi elit java eltávolodott, vissza kellett térni Joseph de Maistre paradoxonjaihoz, melyek tulajdonképpen nem egy szellemes író bizarr vagy vérlázító ötletei, hanem a katolicizmus alap gondolatának, az áldozat szükségességének pregnáns írói megfogalmazásai. Az igazi katolicizmus kifejezést keres és talál ma már regényben és drámában, és e hit mély gyökereire mutat az, hogy az áldozat vezérmotívuma ilyen egyértelműen bukkan fel egymástól függetlenül dolgozó íróknál.”

François Mauriac művészetének jegyében

Paul Claudel mellett, akit antológiájában úgy méltat, hogy Dante, Cervantes és Shakespeare mellett jelöli ki helyét, François Mauriac a másik nagy katolikus író, aki Eckhardt értékrendjében a legmagasabban áll.

Mauriac páratlanul népszerű volt a két világháború közti Magyarországon: 1926 és 1942 között gyors egymásutánban tizenegy kötete jelent meg. A katolikus folyóiratok számos írását közölték. A Jelenkor évfolyamaiban szinte minden számban megtaláljuk „François Mauriac levelezőlapjait”: ezek a rövid írások eredetileg a Temps présent című francia neokatolikus lapban jelentek meg. Az Élet, a Katolikus Szemle, a Korunk Szava és a Vigilia egymással versengve ismertették meg a magyar olvasókkal nemcsak Mauriac, hanem a többi francia katolikus író műveit is. Péguy, Bernanos, Jammes, Henri Bremond, Claudel, Maritain, Henri Bordeaux — hogy csak a leggyakrabban idézetteket említsük — jelenlétükkel komoly impulzust adtak a hazai katolikus megújulásnak, és példát szolgáltattak az úgynevezett neokatolikus irodalomnak. A francia példa meghonosítása rövid idő alatt megtörtént. Talán túlzottan is jól sikerült, ha hihetünk Rónay György panaszának, aki azt írja, hogy a modern magyar katolikus irodalom „fönntartás nélkül követte a francia példát, sőt fönntartás nélkül vette át a francia problémákat is, szinte francia irodalmat teremtett magyar nyelven, francia hősökkel és franciás törekvésekkel, francia misztikával és franciás stílusban” (*Népi katolicizmus és magyar katolikus irodalom*. Magyar Kultúra, 1938. 196—198).

Rónay éppen Mauriac esetét emeli ki, hogy érzékeltesse azt a rosszul megemésztett átvételt, melyben sok a külsődlegesség: „Mauriac kegyelem-fölfogásából a gyakorlatsunkban a végén mindent jóvátevő kegyelem »Deus ex machina«-ja lett, a fájdalmak és szenvedések átvállalásának katolikus tanából pedig, amelyet Joseph de Maistre hangsúlyozott elsőnek a modern irodalomban, a katolikus regényre szinte kötelező helyzet sablonja”. Hasonlóképpen figyelmezteti Sík Sándor is a Jelenkorban a fiatal írókat, hogy a francia katolicizmus életviszonyai és egész kulturális helyzete sokban különbözik a hazaitól, ezért nem adaptálható teljes egészében (*Katolikus irodalmunk kérdései*, 1941. jan. 15., 9—10).

1934-ben Eckhardt tanulmányt közöl Mauriac-ról a Katolikus Szemlében, az író akadémikussá választása alkalmából (1934. január, 16—21.). Mitől katolikusak a Mauriac-regények, melyekből gyűlölet árad és az emberi nyomorúság példázatai? Ezt a kérdést minden kritikus felteszi, és Eckhardt sem kerülheti meg. „Negatív tételű katolikus regény”-nek nevezi Mauriac műveit, mert a szeretet és a kegyelem hiányának szörnyű következményeit példázzák. Túlzottan hangsúlyos a kísértés ábrázolása, ezért vonják sokan kétségbe Mauriac katolicizmusát. Szenvédély és kegyelem között folyik a küz-

delem, állapítja meg Eckhardt, s váratlanul Proust ellenpéldájával méltatja Mauric katolikus művészetét: „Közel vagyunk Mauriacnál az ösztönélet bestiáihoz, de nem süllyed el közéjük, mint Marcel Proust, a vallástalan zseniális regényíró, hanem a kegyelem birtokában akaratának megfeszítésével harcol ellenük.” Nem kétséges, hogy a mélyen vallásos Eckhardt Sándor számára Mauriac a példaadó. Főleg azt a lélekelemző készségét becsüli, mellyel ábrázolni tudja az őszinte, vívódó hit küzdelmét az álszentséggel és a saját bűnökkel szemben.

Proustról és a kortársakról

Az irodalmi művet valláserkölcsi alapon megítélő Eckhardt szemében Mauriac tehát kiemelt helyet foglal el. De nem tartja zseniálisnak: ez a jelző „az ösztönélet bestiái” közé süllyedt vallástalan regényírónak, Proustnak jár! Figyelemreméltó, hogy francia katolikus antológiájának egyik szemelvényéül éppen azt az írást választja, melyben Mauriac (aki különben szintén nagyra tartja Proustot) így ír: „Proust egész óriási méretű bűzös életművéből mindenekfelett egy tátongó üresség, egy végtelen hiánynak az érzése maradt meg bennem. Ami a prousti emberiségben meglep, az éppen ez az üreg, ez az üresség, szóval Isten hiánya...” (*Új francia katolikus írók antológiája*. Budapest, Szent István Társulat, 1947. 130. o.).

Bűzös életműről szól Mauriac nyomán Eckhardt (a francia putride szót fordíthatta volna poszthadtnak vagy rothadtnak is...) annak az írónak az esetében, aki az egyetlen és óriási kivétel katolikus orientációjú irodalmi ízlésében!

Pedig Eckhardt Magyarországon az első között méltatta Proust művészetét. 1923-ban a Napkeletben (179—185. o.) misszionárius hittel és lendülettel igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy „a magyar közönség előtt teljesen ismeretlen író, aki néhány hónappal ezelőtt halt meg 51 éves korában, a legnagyobbak közé tartozik”. Eckhardt a hagyományos francia lélekelemzés új mesterét tiszteli Proustban. „Proust a bonyolult lelki életnek olyan bámulatosan teljes analízisét adja, mely mellett a jellegzetesen analitikus francia irodalom minden eddigi kísérlete, hogy az ember belső életét elemeire bontsa, elhalványul, üresnek, sommásnak, mechanisztikusnak tűnik fel...”. Megállapítja ugyan, hogy Proustból „hiányzik két eddig kiválóan francia kvalitás, a világos szerkesztés és a kristálytisztá stílus”, de rögtön hozzáteszi, hogy ezek a tulajdonságok nem is férnek össze zsenijével, melynek új stílus, új kifejezési mód felel meg. Lelkes és értő elemzését Eckhardt azzal zárja, hogy rámutat: „Proust Bergson filozófiájának irodalmi kifejezése: mindkettőjüknél háttérbe szorul a logikai ész és az akarat. Bergson misztikus és pszichológikus irányú filozófiája igen termékeny lehet irodalmi hatásában, de veszedelmes erkölcsi szempontból, mert az akarat elem nem játszik benne fontos szerepet”. Itt érhetjük tetten Eckhardt fenntartását Prousttal szemben, de a regény szellemiségének erkölcsi megítélése — valójában elítélése — nem zárja ki azt, hogy ne tekintse Proustot „a világ egyik legnagyobb ráemlékező tehetségének”.

Eckhardt Sándor valláserkölcsi és esztétikai megalapozású pozitív ítéletei (Claudel, Mauriac és a többi katolikus nagy író esetében) és a valláserkölcsi meggyőződése ellenére mindvégig fenntartott igen pozitív esztétikai preferenciája (Proust) után lássunk végül néhány példát arra, kiket utasított el a XX. századból. Néhány jól megválasztott jelző elegendő ahhoz, hogy Eckhardt ellenszenvének okát megértsük. Vissza-visszatér két íróval kapcsolatos antipátiája. Már a Proust-cikkben (1923) is jut nekik néhány oldalvágás. A Nouvelle Revue Française (NRF) szellemiségét méltatva megjegyzi, hogy „a folyóirat távol áll Barbusse-ék közönséges naturalizmusától és bolsevizmusától, de elég távol Romain Rolland szintelen, nemzetietlen pacifizmusától is”. Romain Rolland első műveit ugyan elismeri, de „a Jean-Christophe utáni műveit csak a pártember csodálhatja fönttartás nélkül”. Barbusse számára nincs irgalom: „Barbusse lompos stílusa

aligha rezegteti meg kellemesen a megérző lélek szépségkereső csápjait” — írja gúnyosan Benedek Marcell francia irodalomtörténetének egyes ítéleteit bírálva.

A politikai elem túlzott jelenlétét nehezményezi *A Thibault-család*ban is, melyben a könyv szereplői csak ürügyül szolgálnak a szerzőnek ahhoz, hogy rajtuk keresztül fejtsse ki a maga politikai nézeteit. „Roger Martin du Gard ideológiai nézetei veszélyes távolságba vezetnek az igazi irodalomtól” — állapítja meg végül Eckhardt, aki az irodalomban a humánusot és az erkölcsiséget, nem pedig az aktuálpolitikai érdekességet keresi.

Eckhardt Sándor missziója

Szólnunk kell néhány szót antológiájáról is, mellyel feltette a koronát a francia katolikus reneszánszt ismertető munkásságára. Hasonló gyűjtemények megjelentek már a háború előtt is (Szalay Jeromos, Just Béla és Possonyi László munkái). Eckhardt antológiája viszonylag rövid írásokat tartalmaz huszonnyolc szerzőtől, akikről viszont rövid életrajzot, pályaképet és méltatást is ad. Célja az, hogy egységes átnézetet adhasson a magyar olvasóközönségnek „erről az isteni kegyelemről nagyszerű lendületbe jött irodalomról, mely Claudel már arra a kijelentésre ragadtatta, hogy »szinte azt lehetne mondani, Franciaországban már-már nincs más költészet, mint katolikus«”. A már említett jeles írókon kívül (Claudel, Huysmans, Bernanos, Mauriac) jónéhány teoretikus szerepel a kötetben, akik a katolikus megújulásról, a hit szükségességéről, a kereszténységről és a szocializmusról, és a hitbuzgalmi irodalomról értekeznek. Számos, ma már elfeledett név között megtaláljuk Maurice Barrès, Bergson, Bremond abbé és Jacques Maritain nevét is.

A *francia szellem* utolsó fejezete, a Magyar tanulságok áttekintést nyújt arról a hatásról, melyet a francia szellem tett a magyar történelemre az Árpádoktól kezdve. Ady Endrével és Szabó Dezsővel Eckhardt elérkezik a jelenkorhoz, melyben ismét csak a modern francia katolikus irodalom növekvő magyar hatását méltatja. A francia katolicizmus nemcsak kötöttséget, hanem friss levegőt, esztétikumot, formai szabadságot is jelent, mert olyan országban született, mely jobban tiszteli az egyén belső szabadságát, mint bármely más ország szelleme. „A francia kultúra ma is a leghumánusabb, legemberibb valamennyi között: az emberi intellektusra irányul, ösztönök és érzelmek fölött” — írja, és szellemi oxigénnek nevezi, mely a kényszerű életproblémák között vergődő magyarnak nagy szükséglete. A *francia szellem*, melyből e sorokat idéztük, 1938-ban jelent meg, s nem nehéz a súlyosbodó világpolitikai helyzetet és a német fenyegetést a sorok mögé látni. De Eckhardt mindig is arra törekedett, hogy ezt a leghumánusabb kultúrát az irodalmi művek közvetítésével honfitársaival megismertesse.

A XX. századi francia irodalommal kapcsolatos tevékenységét ezért missziónak tekinthetjük. Könyvismertetéseiben, kritikáiban, tanulmányaiban és antológiájában az a cél vezette, hogy Magyarországon is meghonosítsa azt a kultúrát és irodalmat, mely ősi frank hivatása szerint a kereszténység, felvilágosodáskori feladata szerint pedig a francia civilizáció terjesztője.

Valláserkölcsei meggyőződése Eckhardt Sándort arra készítette, hogy a XX. századi francia irodalomnak azt a jelentős áramlatát részesítse előnyben, melynek révén egyszerre tudta kortársai számára továbbítani a francia újkatolicizmust és a francia civilizációt.

Brazília magyar hitküldérei

Szentmártonyi Ignác

A jelen feladataihoz erőt és önbizalmat meríthetünk a múltunkból, és múltunk feltárásakor érdemes elidőzni a régi századok magyar hitküldérei áldozatos életének megismerésénél. A magyar missziók egyik virágkora a 18. század, amikor az amerikai kontinens, főleg Dél-Amerika volt hős misszionáriusaink küzdőtere. A Braziliát megjárt magyarok közül elsőként Szentmártonyi Ignácra szólnunk, akit — neves kutatónk, Ács Tivadar vélekedése szerint — a Latin-Amerika kutatók között nemzetközi viszonylatban is megillet a rangelsőség.

A muraközi nemes család sarja, Szentmártonyi Ignác, vagy Szentmártony, ahogyan régebben írták, 1718. október 28-án, a Zágráb megyei Kotori faluban született. Bár horvátok között éltek, tisztán beszélt a magyar nyelvet. A magyar eredetű család ragaszkodott ősi hagyományaihoz, főleg az ősök nyelvéhez. A jezsuita rendbe 1735-ben, tizenhetedik születésnapján lépett be. A bölcsészetet Grazban, a teológiát Bécsben végezte, majd néhány évig a rend szokása szerint a gráci főiskolán matematikát tanított.

Az első nagy fordulat 1749-ben, más források szerint 1751-ben következett be az életében. V. János portugál király a jezsuiták ausztriai rendtartományfőnökéhez fordult, földmérőket kérve Braziliába a portugál-spanyol határvita eldöntésére. A rendfőnök, Retz atya — Ács Tivadar búvárkodása szerint — Hell Miksa magyar jezsuita csillagász javaslatára Szentmártonyit bízta meg a feladattal. Ács közlése szerint Hell Miksa érdekes egyénisége, vonzó előadásmódja Szentmártonyiból végleg csillagászt formált. Kora ifjúságától fogva bújta a szakmunkákat, és jó hírnévre tett szert. V. János portugál uralkodó királyi csillagásszá és tanácsossá nevezte ki, és visszatérte esetére kedvezményeket, kitüntetésekkel helyezte kilátásba.

Szentmártonyi tehát nem hi hirdetőként, hanem tudósként utazott valószínűleg 1749-ben többedmagával a braziliai missziós telep székhelyére, Maranhaoba, s innen kiindulva dolgozott tíz — a jezsuiták katalógusa szerint nyolc — évig az Amazonas és mellékfolyóinak feltérképezésén. Sok évi tudományos munkájában hű segítőtársra talált báró Szluha Jánosban. Szentmártonyi, miközben tudományos megbízatásával foglalkozott, igazi jezsuita módjára, híven rendjének szelleméhez, minden alkalmat felhasznált, hogy az indiánok közt missziós munkát is folytasson.

A maga idejében világhírű csillagász fontos szerepet játszott a dél-amerikai kontinens hegy- és vízrajzi ismertetésében, de nemcsak kozmográfus és földrajztudós volt, hanem felfedező is. Mintegy harminc-harminötezer kilométernyi utat tett meg az Amazonason és mellékfolyóin, s ez még manapság is bámulatos teljesítmény. Egyik méltatója, Bekkers a Gothában megjelenő Deutsche Zeitung 1793-as évfolyamában írta róla: „Ott töltött munkában néhány esztendő, meghajózta e kerek föld legnagyobb folyóját, az Amazont és abba beömlő más egyéb folyamokat, felmérte mind e folyókat, mind a közöttük fekvő sok szigetet s már annyira jutott munkájában, hogy éppen csak a két királyság közötti végszéleket jelölgette, amikor a Portugáliában kiűtött jezsuita üldözés véget vetett munkájának.” Észak-Brazília térképét ő vázolta fel először, elvégezte a dél-amerikai spanyol-portugál határvitában máig is használt földrajzi felméréseket.

Tudós jezsuita atyánk elfogásának történetét Caleiras braziliai történetíró *Circa Jesuitas Brasiliensis et Goanos in persecutione Pombali* című munkájában a következőképpen írta meg: „1760. június 18-án Gomes királyi megbízott egy szakasz katonával kiment az Ibyrajusban lévő jezsuita rezidenciába, hogy a Pombal rendeletére már megkezdett

deportálásokat itt is végrehajtsa. Amint Gomes belépett Szentmártonyi szobájába Jose Goureia notárius és Crispin Lobo csapattiszt kíséretében, az utóbbiak megjegyezték, hogy ez ellen a jezsuita ellen, úgy látszik, semmit sem lehet tenni, hacsak meg nem akarják sérteni a királyi rendelkezéseket, mert Szentmártonyi nem is portugál, és nem is volt beosztva egyetlen jezsuita provinciába sem a birodalom határain belül. Gomes semmiféle indoklást nem mondott. Szentmártonyi átadta neki minden vagyonát, s ami még nagyobb kár volt, elveszítette nagy gonddal készített matematikai munkájának kéziratát is.”

„Az utasítások értelmében — folytatja Caleiras —, a különböző földmérő expedíciókat kellő számú katonaság kísérte; a katonák feladata volt, hogy a munka nyugodt menetét biztosítsák, s ugyanakkor szigorú parancsot kaptak arra is, hogy minden följegyzést, rajzot, gondosan számon tartsanak, nehogy valamely külföldi hatalom kezébe jussanak, s hogy senki se készítsen semmiféle magánjegyzetet.”

A különböző nemzetiségű szerzetesek — köztük Szentmártonyi és Fáy Dávid — Lisszabonba történt elszállításáról Caleiras a következőket derítette fel: „Szeptember 12-ét megelőző éjjel Gomes a tisztekkel s egy csapat katonával, rendőrrel ment a jezsuiták kollégiumába, s a szobákból elővezette az atyákat a folyosóra, ahol két sorba állította őket. A két sor közé kimért távolságban egy-egy katonát, rendőrt állíttatott, azzal a meghagyással, hogy várjanak, míg jelt kapnak. A jeladásra minden egyes atyához egy katona lépett, átkutatva zsebét, inge alját, végigmotózva egész testét, amit bizony nem mindegyik végzett a kellő illedelemmel, hogyha valami aranyra, ezüstre akad, azt elvegye. Miután ezt a becstelen és szentségtörő rendeletet végrehajtották, anélkül, hogy bármire is akadhattak volna, fegyveres katonák vezették őket a hajóra.”

Caleiras közlése szerint a hajó fenekére, egy bűdös odúba tuszkoltak be 115 szerzetest. A sok szenvedéssel járó, hosszú hajózás idején Szentmártonyi felejtethetetlen tanújelét adta testvérei iránti szeretetének. A hajó parancsnoka kérte, hogy válasszon magának külön helyet, és ne maradjon a jezsuitáknak fenntartott helyen, s hogy étkezzék az ő asztalánál. Szentmártonyi nem fogadta el az ajánlatot, azzal az indoklással, hogy semmivel sem ártatlanabb, mint testvérei. A parancsnok naponta küldött neki külön ebédet, s ő azt kiosztotta a betegek közt.

A hajó 1960. december 1-én kötött ki Portugáliában, s a szerzeteseket azonnal a Szent Julian-erőd borzalmas földalatti börtönébe szállították. Noha Szentmártonyi a király képviselőjében működött, mégsem kerülhette el sorsát. A jezsuiták legnagyobb ellensége, Pombal miniszter önkénye nyomán 17 évet szenvedett rablók és gyilkosok társaságában. A portugál őrgróf eljárását Schöll protestáns történész is így jellemezte: „Azoknál a népeknél, s azokban a századokban, melyeket a barbárság jelzőjével bélyegeznek meg, sem találjuk az embertelenségnek nagyobb példáit, mint aminővel a portugál kormány járt el a jezsuitákkal szemben.” Pombal uralma 1777-ben hanyatlott le, amikor Maria Franciska lépett a portugál trónra, s a többi jezsuita atyával együtt Szentmártonyi is kiszabadult.

Kiszabadulása után Szentmártonyi és Kailing először Bécsbe, a rendtartomány központjába utazott, s ott fogadta őket Mária Terézia is. Erről a Pombal börtönét ugyancsak megjáró német rendtársának, Eckartnak küldött levelében a következőket írta: „Szeptember 5-én úgymond, Bécsbe értünk, s 12-én kihallgatásra bocsáttattunk öfelsége, Mária Terézia elé, aki vagy egy óra hosszat tartott magánál, s ígérte, hogy minden kívánságunkat teljesíti. Lehetetlen elmondani, mi mindent kísérelt meg a bécsi császári udvar, hogy szabadságunkat kieszközölje, s hogy mennyi hazugságot ki nem talált Pombal, hogy e törekvéseknek ellenállhasson.”

Életének további alakulásáról két változat maradt fenn. Szinnyi József *Magyar írók élete és munkái* című művében, de más forrásokban is azt találjuk, hogy Bécsből hazatért Magyarországra unokaöccséhez Csáktornyára, nyugdíját a szegényeknek adta. Csáktornya után Belicán segédlelkészkedett, ahol 1793. április 15-én hunyt el. Mások viszont — így Miklós László és Lévy Mihály — azt közölték: Mivel Kotori a zágrábi egyházmegyéhez tartozik, a püspök ezt a nagytehetségű, sok nyelvet beszélő és világot járt, tapasztalt férfiút a varasdi szeminárium előjárójává tette. Tizenhat évig működött itt, 1793. április 15-én bekövetkezett haláláig.

Magyar kereszténység — 1991

Adottságaink és feladataink

Könnyebb volt „megszolgálni” a keresztény címkét, amíg az hátránnyal járt. A vallássosság pusztá kinyilvánításával is lehetett némi tiszteletet és megbecsülést szerezni. A tűzzel való játéknak mindig vannak bámulói. Az erkölcsi kiállítás pedig méltán arat elismerést. A keresztények iránti rokonszenvben benne volt az elnyomás elleni tiltakozás és a szenvedőkkel való együttérzés is.

Egészséges társadalmi szolidaritás védte, támogatta a hívó embert negyven éven át. Nem tudom, mindig jól éltünk-e vele. Belegyengültünk a sok önsajnálatba. Az olcsó öngazolás lehetősége — hiszen „mindennek a vallásüldözés az oka” — aláaknázza erkölcsi biztonságunkat. Mindenekelőtt pedig a kommunizmus, a BM és az ÁEH, a párt és a KISZ és a letűnt rendszer egész intézményrendszerep védekezésbe tudta szorítani a keresztények nagy részét. Begubóztunk. Önmagunkkal (a hívókkal, az egyházzal) foglalkoztunk és nem mások (a társadalom, a rászoruló) szolgálatával, és nem Isten országának nyilvános, azaz mindenkire szóló hirdetésével. Tulajdonképpen egészen jól megszoktuk ezt a helyzetet, amikor a rendszer megváltozott.

Ma már semmi sem menti, ha saját kuckónkba (templomok falai mögé, teológiai vitákba, az egyházszervezet barkácsolásába) menekülünk. Ha eddig csupán az elnyomás akadályozott bennünket a tevékeny és mindenütt jelenlévő kereszténység megélésében — hát most itt a tér. Önmagunknak is választ kell adni arra, hogy mi Krisztus üzenete az épülő magyar társadalom számára. Mások, a nem hívók is kíváncsian várják, hogy a keresztények mivel járulnak hozzá a közös jövőhöz.

A keresztény lét ma sem jelent mást, mint bármikor máskor: a többi ember észrevételét, elfogadását, tiszteletét, szolgálatát, szeretetét. A rendszerváltás azonban a társadalmi feltételek alapvető változásával járt együtt. Az intézményes vallásüldözés vége új próbatételek sorát hozta. Közülük talán a legfontosabbak: a társadalom egyes csoportjaiban megnyilvánuló harcos vallásellenesség, az elkötelezett hívók kisebbségi helyzete és a keresztény közösségen belül kibontakozó sokféleség. Mindhárom arra csábít, hogy megoldásukat fő feladatunknak tekintsük, pedig csak társadalmi jelenlétünk feltételei változtak meg. A célok, a feladatok másutt keresendőek — Isten országának hirdetésében, a szeretet rendjének megvalósításában.

Érdekekkel és előítéletekkel szemben

Meg kell bírkóznunk körülményeinkkel! Mit kezdhetünk az ingerült, bántó, nem egyszer elvakult vallásellenességgel? Megkísérelhetjük felderíteni az okait. Megvizsgálhatjuk, mennyiben vagyunk magunk is felelősek érte. Az okok egy része a múltban gyökerezik. A letűnt rendszer mindent megtett, hogy torzan, a hívókat sértő módon tájékoztasson a hitről, a kereszténységről. S az a rendszer ma is él: könyvekben és a kultúra számtalan tárgyi rögzülésében — és az abban nevelődött emberek gondolkodásában, ismeretanyagában. Ráadásul mindez korántsem semleges, személytelen adottság. Beépült az emberek önértelmezésébe. Hiszen nap mint nap hallották, valótlanságokkal, rágalmakkal megtoldva mindazt, ami a kereszténység történetét terheli. Ugyanakkor csak elvétve és kevesen találkoztak a kereszténység elvi, történeti és jelenkori értékeivel. Ez a kulturális környezetszennyezés sajnos még hosszú ideig éreztetni fogja hatását.

A kultúra fogyasztóinak módszeres megrontása tény. A kultúrahordozó értelmiség még jobban ki volt téve az ideológiai agymosásnak. Igaz, ha akarta, a nem marxista gondolatokhoz is könnyebben hozzájuthatott. A bukott rendszer egyik sikere, hogy a hittel kapcsolatos dolgokat nem csupán bemocskolta, hanem érdektelennek is mutatta. Csak kevesen vették maguknak a fáradságot, hogy Jézussal és a kereszténységgel foglalkozzanak. A hívők társadalmilag hátrányos helyzetbe kerültek. Társadalmi emelkedésüket, diplomássá, netán társadalomtudományilag képzett értelmiségivé válásukat akadályozták. Ugyanakkor bizonyos előnyöket élvezett, aki átvette a vallással kapcsolatos hivatalos álláspontot. A párt függetlenített propagandistáin kívül ezt tanította, képviselte, hirdette az ideológiai és a közéleti kérdésekben szóhoz jutók zöme. S ami még fontosabb: nemcsak hirdette, hanem hitte is. S ma sincs oka rá, hogy hitén változtasson. Ellenkezőleg: érdekei ma még inkább vallás- és egyházellenességre készítetik.

A rendszerváltás egyúttár a kulturális monopólium megszűnésével. Vége a totális rendszernek s az állami ideológia magától értetődő biztonságának is. Mostantól minden nézet és világnézet bizonyításra szorul. Elméleti bizonyításra — ami tanainak igazságát illeti, és gyakorlati bizonyításra, hogy tanai megvalósíthatók-e, s milyen eredménnyel. A korábbi egysíkú kultúrának versenytársai támadnak, az értelmiségen belül pedig kiélesednek az ellentétek. Valamilyen formában ma mindenki magán hordozza a tegnapi lenyomatát. A társadalomtudományi értelmiség — az oktatáspolitikai célkitűzései értelmében — kulturális hatalmát („tőkét”) és jogosítványát azért kapta, mert megtanulta kezelni és közölni a korábbi, marxistának nevezett ideológiát, annak minden gyakorlati következményével együtt. Ez a társadalmi csoport ma is „birtokon belül”, privilegizált helyzetben van — noha a jogosítványát kiállító rendszer és az elvi alapot képező ideológia szertefoszlott. Tehát ez a csoport önvédelemre kényszerül. Két út áll előtte. Megtagadhatja az elmúlt évtizedek kultúráját, vállalva a versenyt. Ez azonban nemcsak rugalmasságot követel, hanem a monopol-helyzet önkéntes feladását is követeli. Erre — a játszma kimenetelének bizonytalansága miatt — sokan nem hajlandóak. Marad a másik stratégia, a még meglévő pozíciókból eredő előnyök hasznosítása. A tömegkommunikációs eszközökhöz való jobb hozzájutás nagyobb hangerőt biztosít. A korábbi ideológiai fegyvertár egyik-másik tétele is feleleveníthető. Elegendő a régi vallás- és egyházkritika kulcsfogalmainak alkalmazása. Hiszen nem intellektuális, hanem politikai ellentétéről van szó, amelyben az érzelmi befolyásolás legalább annyit ér, mint az értelmi. Ez persze védekező taktika. Hosszú távon nem sikeres, mert a pluralizmus feltartóztathatatlan. Rövid távon azonban hasznosnak látszhat. Legalábbis azok számára, akiknek biztonságát — mind önértelmezését, mind társadalmi pozícióját — veszélyezteti az átalakulás. Ők tehát igyekeznek az elmúlt évtizedekben tanult és tanított ismereteket megőrizni, felhasználni. Az ellenkező nézetek, vagy még inkább, az övékkel ellentétes társadalmi érdekek megnyilvánulása harciasságra, a szembenálló fél befekeztetésére ösztönzi őket. Az a csoport, amely nem akarja tudomásul venni saját kulturális monopóliumának és hatalmának új korlátait, mindenki mást uralomra töréssel és hatalomvágygal vádol.

A vallás- és egyházkritika annál élesebb és hangosabb, minél nyilvánvalóbbnak látja az értelmiség említett része a kereszténység térnyerését. S minél kritikátlanabban alkalmazza valaki a dogmatikus marxizmus ideológiai és történelmi előítéleteit, annál több indokot és érvet talál az elkeseredett vallásellenességre. Itt azonban egy lényeges kiegészítést kell tennünk: bár nyilvánvaló az érdekek meghatározó szerepe, semmi okunk és jogunk nincs arra, hogy kétségbe vonjuk ennek a csoportnak a jóhiszeműségét. Hiszen jóformán a magyar társadalom egésze abban a tudatban nőtt fel, hogy a vallás szigorúan magánügy. Azt is hihette, hogy maguk az egyházak is így gondolják. Most pedig szembetalálja magát egy társadalmi elkötelezettségű, intézményi jelentőségre szert tevő, közéletileg aktív kereszténységgel. Nem csoda, ha ez sokkhatást vált ki még azokból is, akik az emberi jogok védelmében a kommunizmussal szemben vallássza-

badságot követeltek. (Igaz, az elszigetelt egyén és nem a citoyen és még kevésbé az autonóm módon tevékeny közösségek vallásszabadságát.)

A kommunista propaganda el tudta hitetni a társadalom nagyrészeivel, s ezen belül a nem hívó értelmiséggel is, hogy a hetvenes és még inkább a nyolcvanas évekre az állam és az egyház között tökéletes jó viszony és egyetértés alakult ki, hogy az egyházak és a vallásos emberek minden igénye teljesült. A társadalom ilyen manipulálásában és becsapásában aktív részt vállalt számos egyház számos vezető személyisége — s ehhez természetesen megkapta a legteljesebb nyilvánosságot. Az elmúlt évet viszont az egyház jelentős szervezeti terjeszkedése és az új igények tömege jellemezte. Akik az előbbi állami-egyházi propagandát komolyan vették, akik nem látták, s talán nem is hitték el a nyolcvanas évek kifinomult, de nem kevésbé hatékony vallásüldözését, azok számára a hívek és az egyházak mai törekvései jogtalanoknak, túlkapasoknak, a zavarosban való halászásnak tűnhetnek.

Egy ténnyel nekünk is önkritikusan kell szembenéznünk. A magyar értelmiség az emberi jogokat, a toleranciát és a demokráciát zászlajára tűzve fordult szembe az egy pártrendszerrel. Ezekkel a fogalmakkal a II. Vatikáni zsinatot megelőzően a katolikus egyház nemigen tudott mit kezdeni. S korántsem bizonyos, hogy a zsinat szellemét ezen a téren a magyar katolicizmus maradéktalanul magáévá tette. Amit az egyházon belül egyesek az erkölcsi rend helyreállításának, a történelmi jogok visszaszerzésének, a kommunistáktól elszenvedett sérelmek jóvátételének tekintenek (s mint ilyent követelnek), az a nem hívó szemével a keresztény erkölcs másokra erőltetésének, avított és a múltban is kétes jogosultságú pozíciók utáni törtetésnek, csak az önérdeket szem előtt tartó jóvátétel-követelésnek látszik. A nem hívó szemével a nagy egyházak, miközben saját helyzetük megszilárdítására töreksznek, meglepően érzéketlenek mások sérelmei, mások múltbéli szenvedései és az egész társadalom mai nehézségei és problémái iránt.

Tehát abban a jelenségben, amit vallásellenességgént érzékelünk, négy ok fonódik össze: a kommunista ideológia és propaganda utóhatása; egy társadalmi csoport érdekeinek védelme; az egyházak által az elmúlt időszakban az államnak juttatott támogatás és legitimáció; s végül a mai politikai küzdőtéren az egyházakat képviselők ügytelensége, tolerancia-hiánya, talán triumfalista beállítottsága. Különösen ez utóbbi területen lehet és kell változtatnunk. Ehhez hozzásegíthet a múlttal való kritikus szembenézés, a kollaboráció elítélése, az okozott sebek begyógyítására való törekvés és a bűnbánat, hogy nem képviseltük elég egyértelműen az evangélium szellemét. Ugyancsak előbbre visz a nem hívó emberekbe vetett bizalom és jószándék elismerése. Előbbre vinne, ha jobban törekednénk a másként gondolkodókkal való párbeszédre, a folyamatos eszmecsereire. S előbbre vinne, ha ezekben a kapcsolatokban nem örök és megfellebezhetetlen igazságok birtokosainak, hanem Isten országát kereső gyarló embereknek tartanánk magunkat. Legalább annyira gyarlóknak, mint a miénktől eltérő véleményű embereket.

Kisebbségben

A keresztények társadalmi helyzetének másik alapvető adottsága, hogy kisebbségbe kerültek. Ez a tétel magyarázatra szorul. Ellene látszik szólni, hogy az elmúlt hónapokban hirtelen megnőtt a melldöngető keresztények és a nyilvánosan lobogtatott vallási szimbólumok száma. Mindennek vizsgálata messze vezetne. Itt elég tényt rögzítenünk. Az egyik a gyakorló, a vallásukat mindennapi életükben is megvalósítani próbáló emberek viszonylag alacsony — a népesség 15-20 százalékát semmiképpen meg nem haladó — aránya. A másik a kulturális jelenlétnek még ennél is sokkal alacsonyabb szintje. Ez az utóbbi tény nem változik meg néhány neves író, művész, tudós vallásosságának emlegetésével. Ők a szabályt erősítő kivételek. A „szabály” pedig az, hogy a társadalomnak mintákat adó, a nyilvánossághoz szólni tudó, a kultúra teremtésében

meghatározó jelentőségű csoportokban — az előbb említett okok nyomán — kevés a vallásos ember, kevés a keresztény érték. A kultúráközvetítők, a tömegkommunikáció és az oktatásügy munkatársai között, ugyanazon okból, ugyancsak viszonylag kevés a hívő. Tehát a kultúrateremtés és -közvetítés intézményes rendszere a vallási tartalmakat még annál is kevésbé közvetíti, mint amennyire az a gyakorló keresztények társadalmi részarányából következne.

A kisebbségi létnek van egy profán, politikai vonatkozása. Rákényszerít az alázatra, a többség, a többiek figyelembe vételére, meggyőzésére és megnyerésére. Lehetetlenné, vagy legalábbis anakronisztikussá és nevetségesen értelmetlenné teszi a parancsnoklást. Krisztus népének hálásnak kell lennie, hogy megszabadult a többségi helyzetből és a hatalmi pozícióból adódó kísértésektől. Ehhez előbb belsőleg el kell fogadnia kisebbségi helyzetét. Azután fel kell mérnie, hogy milyen lehetőségei vannak egy plurális, többségében nem keresztény társadalomban egy határozott meggyőződésű hívő kisebbségnek.

Birkózva a sokféleséggel

A hívő közösség helyzetét jellemző harmadik sajátosság a sokféleség. Negyven évig egyenként — gyakran egymástól is félve álltunk szemben a pártállammal és képviselőivel. Negyven évig az elnyomottság és tehetetlenség közössége kötött össze bennünket. Szabadság híján alig vettük észre rejtett vágyaink és álmaink különbözőségét. Az új idők fő sajátossága, hogy megpróbálunk önmagunk lenni, és hogy mások is ezt teszik. Mindenki a maga útján indul el, és saját receptjét kínálja a boldogulásra. A kaleidoszkópban még nem körvonalazódtak markánsan az egyes rendszerek, de a sokszínűség nyilvánvaló. A pluralizmus még csak születőben van. Nem készít fel rá a múlt: sem az elmúlt negyven év, sem a magyar történelem, sem az évezredes katolikus hagyomány. (S ha valaki ránk akarna pirítani, hogy de bizony felkészít a II. Vatikáni zsinat, annak csak fájó szívvel válaszolhatjuk, hogy itt látszik legjobban, milyen kevésé tettük magunkévá a zsinat tanítását.)

Az egyházon belül is jócskán van okunk az egymástól különböző gondolkodásra. Múltunk, tapasztalataink, társadalmi helyzetünk, szenvedéseink megkülönböztetnek. Egyesek az elmúlt évtizedekben bársonyszéket kaptak. De ők sem egyformák. Vannak, akiknek szívós munkával, nagy egyéni áldozatok árán és Isten különös kegyelméből sikerült túljárni a vallásellenes hatalom eszén. Vannak, akik ugyanazt akarták, ám maguk sem vették észre, mikor váltak a pártállam játékszerévé. És talán vannak közöttük olyanok is, akik nemes törekvéseik sikertelensége láttán inkább adták fel elveiket, mint ugyancsak korlátozott hatalmukat. Milyen különböző pályák! Egy dolog köti össze őket: az, hogy „felülről” nézték a világot. Közelebb voltak az uralkodó párthoz, mint az emberibb életre vágyó társadalomhoz. Ez alapvetően megkülönbözteti őket a következő csoporttól. Nem kevesen üldözött vadként, a hatalom céltáblájaként éltek át az elmúlt évtizedeket. Életük azóta békésebbé vált, noha általában csak név nélküli erkölcsi elégtételt kaptak. Tapasztalataik szerint az elvhűség a politikai erőszakszervezettel való összeütközéshez vezetett. Hogyan békíthető össze a hatalomhoz való kétfajta viszony? A hívek többsége az üldözöttekkel rokonszenvez, hiszen a kommunizmus az egész társadalmat, a keresztényeket pedig különösképpen béklyóban tartotta. Az átlagkeresztények megpróbáltatásai és problémái azonban nem voltak azonosak a vezetőket és a pásztorokat foglalkoztató kérdésekkel. Az átlagos hívő nem tud a börtönviselt, éveken át rendőri megfigyelés alatt álló pap szemléletmódjába behelyezkedni, mint ahogy talán az ilyen rendkívüli ember sem tud az átlagemberrel azonosulni.

Másfajta különbözőségek jellemzik a közösségeket és a mozgalmakat. Néhány lelkiismereti mozgalom, számos kisközösség megizmosodott, közismertté vált az elmúlt évtizedben. Szerepük a mai magyar katolicizmusban nyilvánvaló. Befolyásuk főleg a kom-

munista korban felnőtt nemzedékben nagy. Mellettük feltűnnek a 40-50 évvel ezelőtti törekvések képviselői, és méltán hivatkoznak sokévtizedes hűségükre, egy-egy csoport, vagy közösség összetartására. Legtöbbjüknek az elmúlt évtizedekben nem volt módja arra, hogy részt vegyen a közéletben, vagy akár csak tájékozódjon róla. De lehet ma az életet ott folytatni, ahol fél évszázada erőszakkal megszakasztották? A két világ, a két keresztény nemzedék aktivistái között nem könnyű hidat verni.

Az emberek és a mozgalmak politikai és vallási beállítottsága a legkülönbélebb. Kereszténységük hitelesítőjeül pedig sokan nem az egyházzal való egységre, hanem az elmúlt évtizedekben való szenvedésre és kitartásra hivatkoznak. Nyomós érvek, noha pontos súlyukat csak az Úristen ismeri! A hit tartalmát, a teológiai kérdéseket illetően még nagyobb a sokféleség. Fundamentalizmus és klerikalizmus ütközik modern teológusok értelmezéseivel anélkül, hogy kölcsönösen szót értenének. Hasonló a helyzet ekkleziológiai és egyházszervezeti kérdésekben is. A papok és a világiak szerepe, a keresztény nagykorúság, a vallásszabadság kérdése, a hierarchikus és a közösségi szerveződés elve, az intézmény és a karizma viszonya — csupa olyan téma, amiről igen eltérő elképzelések élnek együtt. Különösen két dolog okoz feszültségeket: a keresztény hit és küldetés — azaz a szemlélet, a gondolkodás, a teológia — különböző értelmezése, valamint az egyházzal, a hívő közösségről vallott többféle felfogás.

A hívek vallási műveltségének szintje eltérő. Tudásuk és szemléletük különböző korok teológiai állapotát tükrözi. Ez a különbözőség feszültségekkel jár, amelyeket nem egyszerű feloldani. Hiszen attól az embertől, aki hitéről évtizedeken át életével tanúskodott, ma nem lehet számonkérni, miért nem ismeri a legújabb vallási irodalmat. Hiszen az áldozathozatal és a szellemi képesség nem mindig felel meg egymásnak. Hiszen előfordulhat, hogy akinek évtizedeken át intézményes támogatás híján kellett — önmaga és környezete számára — megfogalmaznia a kereszténység lényegét, az (időközben megkorosodva) ma talán kevésbé nyitott másfajta értelmezések befogadására. Noha azok esetleg közelebb állnak az egyház hivatalos tanításához. S ne feledjük, teológiai kultúránk ma is szegényes. Teológiai irodalmunk olvasói köre ijeszten szűk. Vallási, teológiai kérdésekben nyilvános eszmecseréről, netán vitákról gyakorlatilag nem beszélhetünk, tehát ki-ki (egyének, csoportok, mozgalmak) a saját világába zárva él.

A sokféleség az összetartozás hiányát is jelentheti. Az egyház közösségét főleg két csoport magatartása bontotta meg. Mindkettő az egyház testülete és vezetőinek véleménye fölé helyezte egyéni döntését és feltételezett politikai tisztánlátását. A békepap-ság a politikai rendszerrel való szorosabb együttműködést sürgetve vált engedetlené az egyházzal szemben. A másik csoport a püspöki vezetéshez való igazodást — hazai politikai adottságaink között — elvileg is elutasította, állítva, hogy a püspök az ÁEH-val, illetve az állammal szemben a legcsekélyebb önállósággal sem rendelkezik. Eközben a kommunista egyházpolitika mindent megtett az egyház belső egységének és működő szervezeti rendjének felszámolására. A két egymással homlokegyenest ellenkező politikai felfogású irányzat pedig a megosztás terén az állam malmára hajtotta a vizet. Kibékíthető-e ellentétük az egyháznak azon részével, amely az egységet és a közösséget (vagy egyszerűen a szeretetet?) mindennemű feltételezett, vagy valódi filozófiai igazságnál fontosabbnak ítélte? Nem biztos, hogy szabad a megoldást egyszerűen az időre bízni. Az azonban bizonyos, hogy nem jelent megoldást úgy tenni, mintha ezek az ellentétek s a velük járó sebek és sértődések nem léteznének.

Közös álláspont és gyakorlati találkozási hely híján a sokféleségből huzakodás és vetélkedés, nem pedig az erők kölcsönös meghatározódása következik. Szinte természetes, hogy mindez a közéletbe is kisugárzik. Szinte természetes, hogy nemcsak egyének, hanem pártok is igyekeznek kisajátítani a keresztény jelzőt. Szinte természetes, hogy egy-egy párt bajnoka elképzelhetetlennek véli, hogy a vele szemben álló pártra is szavazhat keresztény ember. (Szinte természetes! De tegyük hozzá, mindez a katolikus egyház zsinat utáni hivatalos álláspontjával egyértelműen ellentétes. Az egyház

mindenki és minden demokratikus párt irányában egyaránt nyitott.) A politikában és azon túl a magyar kereszténységet széthúzás jellemzi. Ennek szomorú következménye, hogy egyre gyakrabban hallható, amint egyesek a tőlük eltérő felfogásúak kereszténységének hitelességét kérdőjelezik meg.

A kommunista kort átvészelt kereszténységnek — minden előbbi panasz ellenére — fontos és értékes sajátossága a sokfélesége. Hiszen sok helyen jelen van! Hiszen a társadalom igen sokféle tapasztalatát és igényét gyűjti össze! Hiszen egyaránt magában foglalja a kommunizmus előtti legértékesebb hagyományokat, az üldöztetésben való helytállást és az utóbbi évek megújító törekvéseit. Még a pártállamban megszervezett kompromisszumoknak is vannak a jövőre nézve hasznosítható tanulságaik. Ez a sokféleség Isten ajándéka akkor is, ha egyelőre nehezen boldogulunk vele. Hasznosításához több szeretetre, több kölcsönös bizalomra van szükség. Olyan megértőkészségre, mint amivel Nyíri Tamás kezeli az elmúlt időszak különböző politikai állásfoglalásait. (Vö. Emberré lenni itt a Földön. Népszava 1990. dec. 23.) Mindenekelőtt persze tudomásul kell vennünk, belsőleg is el kell fogadnunk sokféleségünket. Azt, hogy nem egyetlen üdvözítő út létezik! (Ami persze az enyémmel lenne azonos.) Azt, hogy az én igazamat nem érvényteleníti a másik igaza. Azt, hogy az emberi érettségnek természetes, sőt szükségszerű következménye a vélemények különbözősége. Azt, hogy az ide torkolló szabadságunk Isten legnagyobb ajándéka. Valamint azt, hogy az igazi közösség nem az egyszínűség azonossága, hanem a különbözőségek egymást kiegészítő és feszültségeket hordozó kapcsolata. Mindezt nemcsak tanulunk és tudnunk kell, hanem meg is kell valósítanunk a keresztény közösség, az egyház szervezetében. Tehát találkozási lehetőségeket kell teremteni. Tehát nem szabad esetleges sérelmeinkkel és fájdalomainkkal magunkba zárkózunk. Tehát az egyházépítés fontos eredménye minden olyan törekvés — a Keresztény Értelmiségi Szövetségtől a Keresztény Ökumenikus Baráti Társaságig, s a példák száma, hála Istennek napról-napra nő —, amely eszmecserét indít el, és megkönnyíti a különbözőségek egymásratalálását. Ez az egység az egyház hivatása. Ez az egység a profán társadalomban való együttélés számára is minta lehet. Keresztény küldetésünknek és a világban való feladatainknak is akkor felelhetünk meg igazán, ha sokféleségünk nem gyengíti, hanem erősíti közösségünket, s ha a sokféleség az együttműködő munkamegosztás alapja.

Feladataink, küldetésünk

A keresztények elsődleges küldetését Jézus egyértelműen megfogalmazta. A keresztény hivatás első eleme a közösségi lelkület, a másikkal való szeretetteljes közeledés. A második elem Isten országának hirdetése — a mások gondjaiban és erőfeszítéseiben való részvétel és az Örömhír szóbeli továbbadása útján.

A szeretet-közösség — amelyben Jézus is jelen van! (Mt 18,20) — az egyéni önazonosság és erő forrása, tehát meghatározója annak, hogy a közösség s a belőle élő egyén mire hivatott, s mire képes. A közösség egyúttal látható jel is. Az életében tapasztalható béke és öröm hitelesítője minden kimondott szónak. A közösség érettségét jellemzi, hogyan képes elfogadni más vérmérsékletű, más alkatú, másként gondolkodó embereket. Mennyire türelmes mások iránt? Mennyire képes együttműködni másfajta emberekkel és közösségekkel? Az egyházat minősíti, hogy mennyire tudja összefogni és értékesíteni tagjai, közösségei sokféleségét. A közösségeket is minősíti, hogy önnön mivoltuk megőrzése mellett hogyan képesek sajátosságaikat — egyéb, tőlük különböző közösségekkel együtt — az egyház fejlődése érdekében kamatoztatni. A közösség képességéért tehát nemcsak tized-tizenötödmagunkkal kell megharcolnunk, hanem a különféle lelkiségi irányzatokkal, az értelmiségi csoportokkal és áramlatokkal, az egyházi szervezet bürokráciájával is. Ennek a „küzdelemnek” sok formája lehet: a közös imától és zárandoklattól kezdve a közös munkán keresztül egészen a nemzeti zsinaton való

összecsiszolódásig. Mindez azt szolgálja, hogy az egyház valóban a közösségek közössége legyen, amire éppúgy érvényes, mint a kisközösségekre, hogy az egyszerre a keresztény önértelmezés forrása, és az egység jele; a kívülállók számára pedig mérce annak megállapítására, hogy maguk a keresztények mennyire veszik komolyan tanításukat.

Képességeiket, karizmáikat az egyének és a közösségek Istentől kapják. Személyes és közösségi érettségük meghatározza „kapacitásukat”, azt, hogy szándékaikat mennyire képesek valóra váltani. A keresztény cselekvés forrása az Istenhez való törekvés. Konkrét megvalósítását tekintve azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a világ szükségleteit és elvárásait. A kereszténység nem öncélú. Egy közösség sem állhat meg önmaga pátyolgatásánál. A világ megszentelésre vár, a sebek begyógyítására, a megosztottság megszüntetésére, a békétlenség felszámolására. Az ebben való részvétel mindenkinek feladata — a keresztényeké különösképpen.

Nem lehet nyugodt a keresztények lelkiismerete, amíg nyomorgók, ellátatlanok, magányosak léteznek. A mai, holnap, holnapután feladatok között ott szerepel az anyagi és a társadalmi problémák megoldásában való együttműködés: az öregek, a betegek, a fogyatékosok, a munkanélküliek, a hátrányos helyzetűek, a nagycsaládok stb. segítése — a szükség felmérése, a segítségnyújtás megszervezése, a személyes segítség és nem utolsó sorban a fellépés a problémák okai ellen.

Nem lehet jó a hívő emberek lelkiismerete, amíg a társadalom ennyire megosztott, amíg egyik csoport a másikat marja. A zsidó anyától, zsidó kultúrában született Jézus követőinek legsürgősebb feladata, hogy vaskövetkezetességgel felszámolják az antiszemitizmust. A keresztények nagy lehetősége és súlyos felelőssége, hogy kezdeményezzenek és hogy szívósan dolgozzanak a kelet-közép-európai nacionalizmus megszüntetéséért és e térség népeinek kölcsönös megértéséért. (Nagy kérdés, hogy elég erős-e a közös keresztény meggyőződés ahhoz, hogy az elkülönítő érdekeken felülemelkedjék?) A közjót és társadalmi igazságosságot hirdető keresztényeknek a közélet minden szintjén erőfeszítéseket kell tenniük a szociális feszültségek fokozódása ellen — a társadalmi önszegélyezés ösztönzésével, képviselőivel, a jövedelmi különbségek korlátozásával.

Az egyre inkább egységes világban nem nyugodhat a keresztények lelkiismerete, amíg másutt éhhalál, járványok, tanulatlanság, háborúk pusztítanak. Elsőrendű keresztény kötelességünk a határokon túlra való tekintés: kicsit keletre és még keletebbre; Ázsiába, Afrikába, Latin-Amerikába, mindenhová, ahol segítségre van szükség. Saját vágyaink, a jólétről való álmaink szövögetésekor normának ne a nyugati turistautak, vagy az amerikai tévéműsorok tapasztalatait tegyük meg, hanem a nálunk szegényebbekért való felelősséget. A harmadik világ problémáinak tudatosítása, a magyar segítség megszervezése keresztényi feladat.

Ha mindennek megfeleltünk, akkor kerülhet sor a keresztény kultúra és értékek tudatosítására, az európai örökség közvetítésére. Ez elkerülhetetlen feladatunk, még ha tudjuk is, Európának nemcsak keresztény, hanem római, pogány, mohamedán és sok egyéb gyökere is van. S tudjuk, ma is sokféle szerepet lehet vállalni közös otthonunkban. Más értékét és jószándékát kétségbe nem vonva, más szabadságát nem sértve sok tennivalónk marad, hogy jóvátegyük, amit negyven év elrontott, hogy felelevenítsük, amit a kommunizmus halálra szánt, hogy Európa keresztény múltjához és jelenéhez is kapcsolódni tudjunk.

1991-ben Magyarországnak mozgósítania kell minden erejét: jövőbe vetett hitét, erkölcsi biztonságát, a gyengébbek támogatását és munkakedvét egyaránt. És égető szükség lesz arra, hogy ne egymás ellen, hanem a megértést és egységet erősítő cselekedjünk. A keresztény küldetés különösen három dologra indít: közösségteremtésre, mások, a leginkább rászorulóknak szolgálatára és az összes gondon felülemelő Örömhír hirdetésére. Hivatásunk teljesítése egyszerre építi a mennyi és a földi országot.

Vége az újkornak?

(II. rész)

II. A modernitás válsága

A modern civilizációt csaknem kezdettől fogva árnyként kíséri a modernitáskritika, a tudománykritika és a civilizációkritika. Újra és újra kétségessé vált sokak számára, hogy „a természettől való függetlenedés”, az egyre inkább merő objektummá alakított természet feletti uralom egyet jelent-e az ember felszabadításával. E kételyek azonban nem módosították a dolgok menetét. A következőkben fontos annak tisztázása, hogy az újkori tudomány lényegében redukcionista. Amíg a tudomány a világban való létünk egészét tekintve korlátok közé szorított, addig nem jelentkezik káros következményei. Amikor azonban a tudomány a való világ tulajdonképpeni igazságává, az „ontosz on” kinyilatkoztatójává válik, és a kor tudata a tudománytól nyeri el paradigmatisztikus formáját, akkor a végbemenő valóságvesztés révén mélyreható torzulat támad az emberben. Ezt a valóságvesztést az olyan filozófusok, mint Leibniz, Kant, Fichte, Hegel, Husserl, Heidegger, akárcsak Wittgenstein, mindig is érzékelték. De csak napjainkban beszélhetünk a tudományossággal fémjelzett tudat általános válságáról. A szcientizmus mellett a fő érv eddig az ember természet feletti uralmának növekedése, az egyre sokrétűbb és kiterjedtebb hatalma volt. A fejlődést végigkísérő kultúrkritika érvei: a természet feletti uralom növekedése mindig az emberek feletti uralom növekedését is jelenti; az ember végül az anonim tudomány pusztá objektumává alacsonyodik; a szükségletek tudományos kielégítése végsősoron a szükségletek tudományos manipulálására vezet (a kielégítésükre hivatott eszközökhöz való hozzáidomulás révén); az antropomorfizmus tiltása magát az embert is antropomorfizmussá változtatja. Ezek az érvek azonban hatástalanok maradtak. Csak az ökológiai tudat felébredése tette először kérdésessé a modernitás tervét; a természet feletti növekvő uralommal önkényesen eltárgyasítani a természetet. Ekkor válik először mérhetővé a haladás ára a természet károsodásában és kifejezhetővé az önfenntartás, valamint a szükségletkielégítés kategóriáival. A természet feletti uralom kiterjesztése elérte végső határait. Az a benyomásunk, hogy a világ anyagi gazdagságából már jóideje nem a kamatok, hanem a tőke felélése folyik. Ez az érzés kétségessé teszi, hogy a haladás eszméjével társulhat-e egyáltalán bármiféle remény.

A ipari országok egy főre eső energia- és nyersanyagfogyasztása élősködő, ugyanis ez az állapot — minden emberre kivetítve — nem egyeztethető össze az emberiség életfeltételeivel. Ezzel egyúttal tarthatatlannak bizonyult a marxi utópia is, hogy az igazságossághoz a fölösleg felé történő fejlődés útján juthatunk el. Ám ez az utópia egyúttal a modernitás tervének legtisztább képlete is, s így az utópiával együtt az egyes számban álló, általános fejlődés gondolata is halott; a világegész jobbra és magasabbra vezető fejlődésének gondolata a múlté. Helyébe a többes számban álló haladások kerültek. Ezeket külön-külön kell latra vetni, figyelembe véve az esetleges visszalépést, a más tekintetben beállott rosszabbodást.

Mindenekelőtt azt a gondolatot kell elvetni, hogy a jobbitás és rosszabbodás paraméterei is mozgásban vannak, s ezt a mozgást a magasabb irányába tartó fejlődésként kell értékelni. Ez a gondolat egyébként is logikai képtelenség. Egy mozgást ugyanis csak akkor minősíthetünk kedvező irányú mozgásnak, ha van olyan mérték, amelyhez képest viszonyítható a változás, és maga a mérték nincs mozgásban. Ezért aztán ott, ahol ma az egyetemes haladás, az egyetemes fejlődés gondolatát hirdetik, valójában

nem a magasabb irányába törő fejlődésről van szó, hanem a feltartóztathatatlanság közelítő végzetéről.

A „tudás hatalom”, vagy akár a kíváncsiság, a nyers tudásvágy érve helyébe már jóideje ilyesfajta rezignált érvek léptek: „Tekintettel a nemzetközi versenyre, nem mondhatunk le a kutatásról ezen a területen.” Vagy: „A tudás elé még sohasem sikerült gátat emelni, és ez még akkor is kilátástalan, ha ma esetleg kívánatos lenne.”

Ezek a jelek arra mutatnak, hogy a tudat általunk modernnek fémjelzett alapvonásai elmúlóban vannak. A modernitás eszmélődésünk tárgyává vált; már nem az a forma, melyben felőle gondolkodunk. Ezt a modern tudat utóbb említett négy ismérve alapján szeretném megvilágítani.

1. Az ökológiai tudatosság növekedésével nyilvánvalóvá vált, hogy az eltárgyasított természet fölötti uralom olyan összefüggésrendszerbe ágyazódik, mely az uralom szubjektumát és objektumát összeköti egymással. E tapasztalat elvi alapjait, az eltárgyasítás határait már mintegy félszáz éve feltárták, méghozzá a fizikában, abban a tudományban, mely az eltárgyasítás folyamatában döntő szerepet játszott. Ez a felfedezés Heisenberg nevéhez fűződik. Hasonló felfedezések történtek más területeken is, például az orvostudományban. Meghatározott betegségtünetek pontszerű elszigetelése esetén a „materialista” orvostudomány eredményei továbbra is vitathatatlannak és felülmúlhatatlannak bizonyulnak. Ez a gyógyászat a szervi és a pszichikus szférák szigorú szétválasztásán alapul, az egyes mozzanatok szigorú elszigetelésén és a gyógyszerek oly módon történő tesztelésén, melynek során a páciens hitét, továbbá az orvos-beteg viszonyt gondosan kirekesztik. Egy ideje azonban terjed annak belátása, hogy a különféle mozzanatok elszigetelése olyan absztrakció, mely kárára van a gyógyításnak. Ezért a holisztikus, egészben látó szemléletmódok kerülnek előtérbe. A pszichoszomatikus orvoslás kimutatta a szervi és a pszichikus betegségek kölcsönös összefüggését; a kémiai gyógymódok mellékhatásait a jó orvos-beteg kapcsolat vitathatatlan gyógyhatásával vetette össze, melynek fennállása esetén olykor más, kevésbé agresszív terápiák is meglepő eredményre vezetnek. Lassanként kezdjük az egészséget is holisztikusan érteni, a „megbetegedni-nem-tudást” mint betegséglehetőséget felfogni; erőteljesebben kezdjük érzékelni az ember egészének jóérzését — nem kizárva az öngyilkossági mutatókat az egészségügyi statisztikából. Végül pedig a modern gyógyászat költségeit sem tekintjük már teljesen távolos területnek, hanem az egészség jelenségének holisztikus szemléletébe vonjuk bele. A világegészségügyi szervezet egészség-meghatározása egyértelműen mutatja az eltávolodást a gondolkodás egyoldalúan „objektivistá” alapállásától.

A természet fölötti uralom ugyanakkor zsarnoki és agresszív módon tovább folyik korunkban. Még soha nem öltött oly méreteket a természetes növény- és állatfajoknak a technikai civilizáció révén történő végérvényes kipusztítása, mint manapság. Még soha nem vetettek alá a legkínzóbb szenvedéseknek oly mérhetetlenül sok állatot kísérleti célból, módszeresen. A pusztító fegyverzetek fejlesztése még soha nem volt ilyen mérvű. Az erőszakos bánásmód az emberérettel megfelel a természet többi részével való erőszakos bánásmódnak. Az alábbi példák ugyan eltérő minőségűek, de az, ahogy a megsemmisítő táborok tömeggyilkosai, vagy a KZ-orvosok eltárgyasították az embert; a kínzások tudományos tökéletessége, az abortusz szabaddá tétele, az emberélet erőszakos meghosszabbítása, és végül, újabb az emberi időalakzatnak a mesterséges megtermékenyítéssel történő szétrombolása mind a fokozódásra utalnak. Egyidejűleg azonban növekszik az ellenérzés; annak tudatosítása, hogy itt már rég túllépték azt a határt, amit emberinek szokásos nevezni.

Évtizedekkel ezelőtt a természet mindenfajta kizsákmányolására még a Genézis „Vessétek uralmatok alá a földet!” mondatával kerestek igazolást a teológusok. Amikor II. János Pál pápa első enciklikájában azt írta: „A Teremtő akarata volt, hogy az ember a természet ura és megfontolt, bölcs őrzője legyen, és ne kizsákmányolóként, gátlástalan

pusztítóként lépjen fel vele szemben”, akkor az a belátás jutott kifejezésre, hogy a természet feletti uralom újkori formája inkább e küldetés paródiáját jelenti.

Ma sokan azért fognak össze a természeti fajok megóvása érdekében, mert e fajok léte e bolygó örökségének része, s ezért felelősséggel tartozunk. Az emberek azért szövetkeznek, hogy megakadályozzák az állatoknak pusztá nyersanyaggá történő lealacsonyítását. Az emberi méltóság fogalmának fontossá válását az ember újkori eltárgyiasításával szemben kibontakozó mozgalom kifejeződésének kell tekintenünk. Sokan ráeszmélnék a minden emberi ethosz alapjára, az „aidosz”-ra, a tiszteletre, amely mindennemű ethosz alapja. Feléled az a magatartás, amely létezni hagyja a dolgokat. Feléled a tisztelet az előtt, ami van; egyre többen ráeszmélnék annak az ígéretnek a jelentőségére, amely a szelídeknek juttatja a földet. Új megközelítésben látszik a születés, a halál és a sors. Új ethosza alakult ki a szolidaritásnak.

A valóság holisztikus szemléletére vezető fordulat azonban más lehetőségeket is magában rejt. Ahelyett, hogy a beláthatatlan következményekkel járó emberi cselekvéseket korlátoznák, hogy visszatérnének a kisebb, áttekinthetőbb méretekhez; hogy újfajta megfontoltság terjedne el: a lemondás a megcsinálhatóról, ami talán a történelem során először jelenkezik követelményként, emberek olyan gondolatokra is juthatnak a jelenlegi helyzetben, hogy egyre átfogóbb, holisztikus tervezéssel, a világ totális igazgatásával vegyenek ellenőrzés alá minden lehetséges következményt. Így például a világegészségügyi szervezet említett egészség-fogalma — a „teljes fizikai, pszichikai és szociális jóérzés”, melyben az egészség hozzátétőlegesen a görög eudaimoniával esik egybe — annak legitimálására szolgál, hogy az orvos mondjon le sajátos ethoszáról — a politikai felelősség egész rendszere javára. Ezáltal ugyanis az orvos a holisztikus politikai rendszer funkcionáriusává válik. Ebben a felfogásban az egyes embercsoportok sajátos hivatásethozza a központilag tervezett manipuláció tárgyává válnék — olyan politikai csoportosulások kezében, melyek mindenfajta törvényen, mindennemű átfogó emberi köteleken kívül állnak. Ha mégis rendelkeznek valamiféle ethosszal, az nem egyéb, mint az egyetemes utilitarizmus, a világ egészére érvényes optimalizáló program. Még egyáltalán nem eléggé gondolkodtunk el azon, hogy a német nyelvterületen éppen a katolikus morálteológusok — feladva a teljes hagyomány sajátos összetevőit — ezt az ethoszt kezdték tanítani, és ezzel a modernitás megkésett beteljesítőivé váltak.

2. Hasonlóképpen ellentmondásos a homogenizált tapasztalatfogalom válsága. A tapasztalatnak az ellenőrzött kísérletre történő redukálása akkor fejeződött be, amikor e redukció révén teljesen tervezetlen tapasztalatokra kezdtünk szert tenni. A kísérlet ugyan ellenőrizhető és ismételhető, de az, ami a világ egészéről a tudományos világkép uralma alatt végbemegy, sem nem ellenőrizhető, sem nem megismételhető történés. A kifürkészhetetlen sors jegyét viseli, vagyis a szó eredeti értelmében vett „tapasztalattal” van dolgunk; nem kísérleti tapasztalattal, hanem a kísérleti gondolkodás tapasztalatával. Ez pedig egy másik lehetőséget jelent: Wittgenstein szerint a világ mint „behatárolt egész” a misztikus tapasztalat tárgya. A tudományos világalom vezetett benünket a behatárolt egészként megtapasztalt világ élményére.

Terjed annak belátása, hogy a redukált és homogenizált újkori tapasztalat a „tapasztalt emberek” vezérlete és minden különösebb felkészülés nélkül vezet erre a tapasztalatra. A kísérleti-tudományos tapasztalatok viszonylagossá válása a tapasztalatfajták anarchiájára vezetett; olyan anarchiára, melyet a tudományteoretikus Feyerabend hirdet. A „tudattágító” drogok iránt megnyilvánuló érdeklődés, a mindenfajta tapasztalat érvényesítésére irányuló készség, az elmebaj fogalmának viszonylagossá nyilvánítása Michel Foucault által; a kora újkorban üldözött boszorkányok rehabilitálása, valamint az a gyanú, hogy a boszorkányüldözések során a valóság kezelésének modern férfias-racionalista eljárásait terjesztették ki — mindezek éppen ennek a racionalitásfajtnak a válságát jelzik.

Az eredmény ebben az esetben is ellentmondásos és nyitott. A tapasztalatnak tekintett különféle személyes magatartásmódok merőben anarchikus egymásmellettsége a demokratikus társadalmakban talán a tudományos racionalitás átmeneti megrendülésére vezet. E racionalitást azonban végsősoron nem szünteti meg, sőt éppenséggel megszilárdítja. A hagyományostól eltérő tapasztalati eljárásokat művelő, különféle szegletekben berendezkedő kultúrákat végsősoron racionális igazgatás alá vetik, sőt manipulálják és irányítják. A tudományos racionalitás nyitottá válik az ilyen tapasztalatok iránt, melyeket a tudomány ezúton remél a fennhatósága alá vonni. Mint ismeretes, éppen a Szovjetunióban nagy a parapszichológia kutatása és hasznosítása iránt megnyilvánuló érdeklődés.

Ebben a küzdelemben mindig a modernitással szembeni lázadás húzza a rövidebbet. Sőt ez a lázadás éppen a modernitást erősítheti, akárcsak a különféle ifjúsági tiltakozó mozgalmak és különféle alternatív kultúrák, melyek gyorsan piacosításra kerülnek és a rendszer részévé válnak. A modernitás meghaladása csendes és kevésbé feltűnő formákat fog ölteni. Valóban nem homogenizálható az, hogy a világot egészként tapasztaljuk meg, minden embert saját egyediségében, minden helyzetet egyedülálló jelentőségében és egyszerűségében, az univerzumot önmagában. Ezt a tapasztalatot *nem lehet fölcserélni* a tudomány alapjául szolgáló megismételhető és egymásra hasonlítható tapasztalatokkal. Azokkal nem áll ellentétben, de azok alapján egyáltalán nem értelmezhető, azok fennhatósága alól kivonja magát. A tapasztalat teljességét felölelő fogalomhoz akkor jutunk el újra, ha visszatalálunk az eszközzé nem torzítható, általunk nem igazgatható Abszolútumhoz, helyreáll a vallás, az erkölcs és a művészet feltétlensége. Ez lenne a modernitást hátrahagyó lépés, amely megőrizné eredményeit. A modern tudat ugyanis ezeket nem képes megőrizni, *mivel e tudat önmagát sem érti.*

3. Az imént mondottakkal már egy harmadik tényezőre is utaltunk; annak válságára, amit civilizációnk hipotetikus vonásának nevezhetünk. Ami egy orvos számára egy gyógyászati hipotézis kipróbálását jelenti, a beteg számára egyenesen élet és halál kérdése lehet. A tévedés, a műhiba a beteg számára visszafordíthatatlan következményekkel jár. A tudomány számára a tévedés egészen más jelentőségű, hisz éppoly tanulságos, sőt még inkább az, mint egy feltevés igazolása. Itt az *ars longa*, a tudomány maga is része világunk *vita brevis*ének. Cselekvéseink ökológiai következményei olyan következtetésekre vezetnek, melyek semmilyen feltevésből nem adódnak. A modern technika ropant méretű kísérlete visszafordíthatatlan. Nem is állítható le egyszerűen, hisz leállásának végzetes következményei lennének.

A tudat vallásos és erkölcsi dimenzióiban — *sub specie aeternitatis* — a cselekvés mindig is visszafordíthatatlan: a ténnyt, hogy itt és most cselekszem, nem lehet meg nem történné tenni. Az emberi cselekvést a végesség és feltételeesség dimenziójában egészen a közelmúltig úgy lehetett tekinteni, mint egy gyermek tetteit — ezek esetleges következményeit a szülők elhárítják vagy semlegesítik. Az elhárítás szerepköre a mérhetetlen hatalmúnak tekintett „anya”-természetre hárult. Amióta ismeretes, hogy a tudományos megalapozású technika káros következményeinek felhalmozódása e bolygó egészét sújtja, és bizonyos esetekben visszafordíthatatlan hatásokkal jár, tudatára ébredtünk annak, hogy nem végezhetjük el minden elmélet próbáját. Jobban mondvá: nem engedhetünk meg magunknak ilyes teóriákat, ha számítanunk kell arra, hogy tévesnek bizonyulnak. A modernitás egyik alapvonását jelentő kockázatos hajlandóság nem határozhatja meg nagy horderejű cselekvéseinket. A kicsiny és közepes horderejűeket viszont annál inkább. Ahhoz, hogy elkerüljük a nagyság folytán nehezen elképzelhető kockázatot, késznek kell lennünk társadalmilag és politikailag szokatlan és nem kockázatmentes lépésekre is.

E téren is ellentmondásosságot tapasztalunk, ezért is nyitott a kérdés, hogy milyen irányba vezetnek az ilyen belátásokból adódó következtetések. Épp a környezetvéde-

lem területén figyelhető meg leginkább, milyen mérvű lehet a szembenállás a különböző törekvések között. A funkcionalista törekvések antropocentrikusak: az életet, sőt az emberéletet — a meg-nem-születettek és az idős emberek életét — is meghatározott minőségek „hordozójának” tekintik. A tevékeny életet élők ezeket az életeteket különféle okokból ítélik fontosnak, és ezért kelnek a védelmükre.

Valójában ez az álláspont egyértelműen redukcionista. Képviselői a Föld örökségére is mint valamiféle természetvédelmi területre tekintenek, melyet a mostani nemzedékek agyi és esztétikai szükségletei szerint kell megszervezni. Az érdekek felmérése során a gazdagság folyamatos redukciója történik: a világot nemzedékről nemzedékre a status quo minus állapotában adják tovább.

A Föld gazdagsága csak akkor biztosított, ha *önmagáért* óvják. Ez a tisztelet ugyanakkor összhangban áll az ember olyan mélyebb szükségletével, melyet csak paradox módon lehet megfogalmazni. Olyan szükséglet ez, mely nem a szükségleteinkből következik, és épp ezért van „értelme”. Csak olyan világban tudjuk otthon érezni magunkat, melynek általam megtapasztalt gazdagságáról tudom, hogy sokkal nagyobb, mint az éppen megmutakozó része. Annak tudata, hogy már mindazt ismerjük, ami megismerhető, elképzelhetetlenül beszűkítené számunkra az emberi életet.

4. A naturalisztikus univerzalizmus is válságba jutott. Az ökológiai tudatosodás, legalábbis részlegesen, a szubsztanciális természetjogi elképzelések visszatérését vonja maga után. Túlélési feltételeinkre tekintettel az érvelésekre alapozott közmegegyezés már nem tekinthető a normatív érvényesség egyedüli forrásának. Közös életfeltételeink olyanok, amilyenek — teljesen függetlenül attól, hogy egyetértésre akarunk-e jutni, avagy sem. Az egyetértés ugyanis tévedésen is alapulhat, s ekkor akár halálos is lehet. És azt, hogy halálos-e avagy sem, a tények döntenek el, nem pedig diskurzusok. Az érvelésnek természetesen továbbra is a politikai döntéshozatal normális, mert legesszerűbb formájának kell lennie, mivel vele szemben csak az igazság önhatalmú kisajátítása jelentene alternatívát. A rossz döntések végzetes következményei miatt ismét a köztudatba kerül annak belátása, hogy a „természetes” fogalma nem határozható meg közmegegyezéssel, mivel tőlünk független nagyság. Az ilyen gondolat ellentétes a modern gondolkodással. A többség is tévedhet. És akár gonoszítottakat is elkövethet; például elhatározhatja egy kisebbség kiirtását. Ilyen helyzetekben minden illetékes jogosult megvonni a hatalmat a többségtől és gyámság alá helyezni — ha módjában áll.

A naturalisztikus univerzalizmus másik mozzanata, hogy leépíti a történetileg kialakult, sajátos meggyőződéseket, s meghirdeti az ember elvont szükségleteinek minimumára alapozott egyetemes erkölcsöt, a technikai civilizáció ethoszát. A történelmi sajátosságok csak a kulturális emlékek megőrzésében, folklórként maradhatnak fenn. Az ember tudata egyetemes, és érvényességigénye is az. Valójában azonban azt látjuk, hogy ahol az egyetemességigény nem pusztán a szükségletkielégítésre, hanem az ember humanizálására is irányul, mindig *sajátos* formákat ölt. Ez a kereseténységre is érvényes. A kereseténység egyetemessége eszkatológikus. Mivel egy vallás a vallások között, szükségképpen konfliktusba kerül más egyetemességigényekkel. Az újkor megpróbálta semlegesíteni a konfliktusokat keltő tartalmakat, hogy így elérje az egyetemesiséget. E kísérlet kudarca szorosan kötődik a zsidóság sorsához. Részint azért, mert a kísérlet legfőbb hordozója — egészen az önfeláldozásig menően — a zsidóság volt. A zsidó Marxot éppen a zsidó partikularitás hátráltatta leginkább abban, hogy az embert nembeli természetére redukálja. Az antiszemitizmus egyrészt a zsidó különbözőség gyűlöletét jelenti, másrészt viszont azt, hogy vannak, akik fanatikusan ragaszkodnak partikuláris sajátosságokhoz a zsidó-keresztény univerzalizmussal szemben. A zsidóság önmagára eszmélése, annak belátása, hogy az egyetemes üdvösségre várakozás történelmileg sajátos és megismételhetetlen hordozója — számomra legalábbis ez bizonyítja a legnyilvánvalóbban a modernitás válságát.

Hasonló tünet az iszlám reneszánsza, és idetartoznak a különféle helyi függetlenségi mozgalmak, a terrorista és nem terrorista szeparatizmusok a modern technikai civilizáció központjaiban.

Kudarcot vallott az a kísérlet, hogy a partikuláris identitást és a hozzá kötődő ethoszt olyan absztrakt-egyetemes eosszal helyettesítsék, melynek a párbeszédre való képesség, a kompromisszumkészség, a közmegegyezés igénye és a tolerancia alkotja a magvát. Ez a gondolat ugyanis ellentmondásos, mivel az absztrakt naturalisztikus univerzalizmus valójában nem engedte az Abszolútumot sajátos formáiban érvényre jutni, helyét pedig a „toleranciával” kísérte meg betölteni. De mit jelent akkor a tolerancia? „Ha nem örül ilyen tanoknak, akkor nem érdemesült arra, hogy ember legyen” — így dalol Sarastro Mozart Varázsfuvolájában, és parancsot ad az Éj Királynőjének kiirtására. Sarastro a totalitárius modernség képviselője.

Vajon az Éj Királynőjének újraeljövetele előtt állunk? Nemcsak Michel Foucault írásai készítenek ilyen gondolatokra. Ellentétben „az Éj lányaival”, az Oreszteia erinnűszeivel, akiket Athén megbékített és eumenidákká változtatott, a csillagtűzű Királynő megmaradt bosszúállónak. A modern racionalitás hibrid képződmény volt. Nem volt képes megbékélni a mássággal; elismerni azt, hogy a fuvola, mely egyedül segíthet kiállni borzasztó megpróbáltatásait, az Éj Királynőjének ajándéka volt és maradt. A sértett és feministává vált anya bosszúja persze nem adhat derűs fordulatot a történetnek, hisz az rettenetes volna. Fordulat csak akkor állhatna be, ha ő és Sarastro megegyezésre jutna és frigyre lépne.

A filozófia legfeljebb annak a megmondhatója, ami *van*, és megkísérélheti annak kutatását, hogy miként alakult ki mindaz. A jövő elgondolására azonban nem vállalkozhat. Ha képes lenne erre, akkor az eljövendő már jelen is lenne. Ennek elővételezése inkább a művészet dolga. „Ó Szókratész, szerezz és úzz zenét!” — parancsolja az istennő Szókratésznek halála előtt. Ő pedig, mivel istenfélő volt, ám csak filozófus, szelíden csak néhány ezópuszi mesét verselt meg. Ugyanezen okból én a közkeletű meséhez lapos végkimenetelt ötöltem ki, ami persze még valószínűtlenebb, mint maga a mese.

Tillmann J. A. fordítása

Következő számainkból:

Maróth Miklós: Keresztény erények

Morlin Imre: A Szent Ignác-i lelkigyakorlatok

Rónai Zoltán: El Grecoról

Ferenczi László: Ferrero és a hatalom

Beney Zsuzsa: Ottlik halála

Rónay László és Pomogáts Béla Márai Sándorról

Kerekasztalbeszélgetés a kereszténységről és a liberalizmusról

Beszélgetés **Katona Tamással**

A Vigilia beszélgetése

Waigand Józseffel

— *Eredetileg nem papnak készült...*

— Miért magázol engem? Én mindenkivel, akivel beszélő viszonyban vagyok, tegeződöm. Ez teremti meg a családi kapcsolatot a hívekkel is, ez magától értetődik.

Ha az eredetemről akarsz kérdezni: a békebeli békében születtem, 1912-ben, ennek köszönhetem, hogy az idegrendszerem eléggé ki van párnázva. Átélttem két háborút. Édesapám keresett ügyvéd volt, úgy is hívták: a szegények ügyvédje. Mélyen vallásos ember volt, ez abban az időben — a liberalizmus korában — nem volt természetes. Ebben Prohászka, valamint barátja, Páter Bangha hatása is közrejátszott. A századforduló idején a liberalizmus kimondottan vallásellenes beállítottságú volt. Mai szemmel az ember el sem tudja gondolni, milyen módon lehetett írni a korabeli sajtóban mindenről, ami erkölcsös, vallásos stb. Ezért látta lényegesnek Páter Bangha, hogy megtegye a keresztény sajtót, a Központi Sajtó Vállalatot, melynek édesapám volt az ügyésze. A vállalatnak három lapja volt, a reggeli Nemzeti Újság, egy déli bulvárlap, az Új Nemzedék, ami nagyon jól ment, százezer fölötti példányban, és hetenként a Képes Krónika. Keresztény körökben abban az időben a liberalizmusnak mint fogalomnak, igen rossz íze volt, ma már kicsit másképp értelmezzük, nem érezzük okvetlenül egyház- és vallásellenesnek, de abban az időben az volt.

— *Sokan még ma is a régi emlékek alapján ítélnék.*

— Igen, voltak a Magyar Nemzetben is viták, hozzászólt az egyik unokaöcsém is, Lotz Károly, aki az SZDSZ képviselője. Megjegyzem, családjunkban a parlament minden pártja képviselve van, a Kiszgazdákat kivéve, mert urbánus család vagyunk, de vita nincs, szeretet és jóbarátság viszont van. A pluralizmus a családon belül is létezik.

— *Említetted egyszer, hogy mérnöknek készültél.*

— Édesapám 1918-ban meghalt, én alig múltam hat éves. Nagyon elfoglalt ember volt, általában édesanyámmal voltunk együtt, akit szintén korán, 16 éves koromban vesztettem el. Van egy kora gyermekkori emlékem édesapámról. Ez életre szólóan alakította Isten-képemet. Jelentéktelen dolognak látszik — ez mutatja, milyen jelentéktelennek látszó dolgokból tevődik össze egy ember fejlődése. Akkor folyt az első világháború. Én ólomkatonákkal minden nap lejátszottam a világháborút; mondanom sem kell, mindig mi győztünk, a központi hatalmak. Egy délelőtt édesapám mellém ült: mutasd meg, te hogy játszol? Oly boldog voltam, hogy a szeme láttára játszhattam! Így alakult ki Istenről az a képem, hogy az Isten egy kedves édesapa, Aki szerető szemmel néz minket. Isten szemét sosem tekintettem valami félelmetes dolognak, hanem mindig édesapainak. Nálam az Atya szerepe volt fontos; vannak emberek, akiket főleg Jézus személye fog meg, másokat a Szentlélek.

Az iskolába túl korán irattak be. Ezt ma nem is volna szabad. Olvasni már tudtam. Márciusban voltam ötéves, szeptemberben mentem iskolába; mindig én voltam az osztályban a legkisebb, nehéz volt lépést tartanom a többiekkel. Középiskolás koromban, a hatodik gimnázium táján csupán elégséges rendű voltam. Amíg nagy erőfeszítéssel,

sok éjszakázással kijavítottam az érettségiig az elégségeseket, ráment a tudóm. A tudóbaj miatt később 1940-től 43-ig három évet vesztettem, tehát az az egy év, amit megtakarítottunk a korai iskolakezdéssel, megbosszulta magát.

Kedvenc tárgyam kezdettől a számtan és a matematika volt. A gimnáziumban, ha elégséges rendű voltam is, matematikából és fizikából mindig jeles voltam. Hittanból nem. A bátyám is gépészmérnöknek tanult, a baráti köre műszaki emberekből állt, természetesnek látszott, hogy én is az legyek. Édesanyám szerette volna, ha jogász leszek, hisz édesapám is az volt, ott volt a *Corpus Juris Hungarici* diszkiadásban édesapám könyvszekrényében. De én inkább mérnök akartam lenni. Hetedik gimnazista koromban, amikor édesanyám meghalt, még nem tudott arról, hogy pap akarok lenni, hisz még én sem tudtam. Akkortájt ébredtem rá arra, hogy csak a papságban fogom megtalálni azt a hivatást, amivel azonosulni tudok, hogy a munkámat szerethessem is. Ebben óriási szerepe volt Tóth Tihamérnak. Kilenc éves voltam, mikor megismertem. Bátyám az ő diákja volt a Trefort utcai gimnáziumban. Tóth Tihamér az iskolában megalapította a Mária Kongregációt, és 1923-ban a cserkészcsapatot, amelynek tagjai csak a kongreganisták lehettek, tehát kissé exkluzív volt — akkoriban még nem létezett ökumenizmus. Tóth Tihamér rikkancsa is voltam a Ferenciek terén; kis füzeteket árultam — ilyeneket *Dohányzol? És: Ne igyál!* — Ma is látom szekrénye tetején a kivilágítható szemű baglyot, amely elbűvölt engem. Csodáltam őt, és ragaszkodtam hozzá, őbenne láttam a példát, bár soha egyetlen szóval sem mondta, hogy pap legyek.

Később nagyra értékeltem hitszónoklatait az Egyetemi templomban. A diákkönyvei ma már nem annyira időszerűek, azokat nem adnám ki újra. A prédikációs kötetei értékesek, de ma már nem ilyen prédikációkat tartunk. Akkoriban ugyanis a mise közben nem létezett homília. Ez csak a zsinat óta van így. A templomokban általában külön volt a mise és a prédikáció. Így volt ez az Egyetemi templomban is; az ottani egyetemi prédikációt a mindenkori egyetemi lelkész tartotta, s ez hosszú éveken keresztül Tóth Tihamér volt. A beszédeit le is írta. Annyira alaposan készült, hogy ha beszéde után bement hozzá valaki a szobájába, éppen gépelte a következő vasárnapi beszédét. Ő vezette be a rádiós prédikációkat. *Vallásos ifjú* címen megjelent könyvét még fülhallgató detektoros rádióval hallgattuk. Feszülten vártuk a folytatásokat, mert a könyvben bennünket, a cserkészeit nevét is szerepeltette.

Kisapaként is Tóth Tihamér hanghordozását igyekeztem utánózni. Negyedéves koromban próbapredikációt tartottam a Központi Szeminárium úgynevezett kis áulájában.

Ott ült az öt előjáró, vagy száz kispap, ennyi volt akkoriban általában a létszám. Ennél kritikusabb hallgatósággal a világon sehol sem találkozhat az ember. De évente egyszer át kellett esni rajta. Olyan beszédet akartam mondani, amiről azt hittem, még a kispapok is sírni fognak. Idéztem Mécs László versét is a *Királyfi három bánatáról*, — és a végén olyan nevetés tört ki, hogy alig tudtam befejezni. A bíráló kispap finoman csak annyit mondott: a tisztelendő úrnak kicsit éneklős a hangja, de utána Artner prefektus borzasztóan kigúnyolt. Utólag hallottam, hogy a spirituális azt mondta az ebédelőben; nem szabad egy kispapot így megszégyeníteni. Pedig ezzel tette nekem a legnagyobb jót, amiért máig is hálás vagyok neki. Akkoriban majd elsüllyedtem a szégyentől, aztán bementem a spirituálishoz, Kerner Istvánhoz, kérdvén, mit tegyek, hogy más legyen a hangom? Azt tanácsolta: próbáld egy nagyon kemény verset, például a *Vén cigányt* megtanulni, és azt szavalni. Bevágtam, és két jó barátom előtt szavaltam, megkérve őket, ha éneklős a hangom, rögtön állítsanak le. Meg is tették. Nagyon jól tett. Rákényszerítettem magam a normális hanghordozásra. Ezért nem győzőm ma hangsúlyozni, hogy hála a magnetofonnak, minden pap megteheti, hogy a beszédét felveszi, és visszahallgatja.

Ne feledjük: a hívek, éppen a nálunk dívó klerikalizmus miatt, nem merik a pap szemébe mondani kifogásaikat, mert sértődés lenne a vége, viszont mulatnak, vagy bosszankodnak rajta. Ha baráti viszonyban lennének, bizonyára figyelmeztetnék, amint velem is sokszor tették, és többnyire igazat is kellett adnom nekik.

— *Milyen volt a korabeli teológiai képzés?*

— Némi rosszmájúsággal azt mondanám, Magyarország mindig elmaradt ötven évvel, így a mi teológiánk a századforduló teológiája volt. Nagy súlyt helyeztek a tradíciókra. A professzorok közül némelyik erősen hatott rám. Jó barátom és osztálytársam Belon Gellért, a későbbi püspök, azt mondta 25 éves találkozómon: úgy vagyunk, mint régen a patikákban, ahol voltak ugyan kész gyógyszerek, de többnyire összeállították a magisztrális recept szerint: ebből egy csipetnyi, abból egy csipetnyi. Így voltunk ezzel mi is: a tanároknak nemcsak a tudásából, hanem az egyéniségéből is átvettünk egy-egy csipetnyit, és az belénk épült. Nagyon nehéz kideríteni, hogy ebből vagy abból mennyi hatott ránk. Szabó Vendél volt a fő molinista, Schütz Antal a tomista. Az osztály molinista volt, mivel Szabó Vendél sokkal dinamikusabb egyéniség és hatásos előadó volt, Schütz pedig a mága komolyságával nem volt ilyen hatással ránk. Az osztályban én voltam az egyetlen tomista, csakis Schütz tekintélye miatt, meg főleg azért, mert a többiek molinisták voltak. Tehát „csakazért is” alapon.

— *A teológiai érdeklődésed a továbbiakban is megmaradt.*

— A teológián jeles rendű voltam. Megleltem a hivatásom. A keleti nyelveket ki nem állhattam, de tanultam, mert kellett. A tanulással nem volt semmi gondom. Az egészségemmel annál inkább! Akkor még ismeretlen volt a tanulmányi hajsza, hetente húsz óra volt a kötelező. A fő tárgyakból nem jött ki a húsz, így jelentkeztem a missziológiai kollégiumra is. Csak ketten-hárman jártunk, Wolkenberg, az erkölcsstan professzora boldog volt, hogy valaki érdeklődik, és odaadta Coyau *Missions et Missionnaires* című könyvét, hogy tanulmányozzam át. Tetszett a téma. Korábban felöltött bennem, hogy misszionárius leszek, de a tudóbaj miatt — melyet Isten intésének tartottam — letettem róla, hisz ehhez makkegészségesnek kellett lenni. A missziókról írtam a doktori disszertációm is. A bátyám tanácsolta, próbáljak meg ösztöndíjjal Rómába menni. Éppen akkor nyitották meg az első missziológiai fakultást a Gregoriana egyetemen. Wolkenberg professzor rettenetesen lelkesedett tárgyaért, s miután akkor dékán is volt, keresztülvitte, hogy én kapjam meg ezt az ösztöndíjat. — Egyébként állami ösztöndíj volt.

— *Mennyi időt töltöttél aztán Rómában?*

— Két évet, a mostani Pápai Magyar Intézetben, akkor a Római Magyar Akadémia egyházi osztályának hívták. Világiakkal voltunk együtt, főleg művészekkel, ez nagy hasznunkra volt. Hátránya viszont abban állt, hogy magyar közegben éltünk. Az egyetem hivatalos nyelve a latin volt, egymás közt olaszul beszéltünk, de ritkán érintkeztünk olaszokkal. Akik ma Rómában vannak, azok jobban beletanulnak a nyelvbe, mert a homiliát, liturgiát is ezen a nyelven kell tartaniuk. Ez így szerencsésebb.

— *A missziós tanulmányoknak vetted később hasznát?*

— Én voltam a világon a második misziós doktor. Hazatérésemmel egyidőben jött az utasítás, hogy az egyetemeken legalább egy éven keresztül tanítani kell a missziológiát. Így 1937-ben megbízást kaptam a Hittudományi Kartól, hogy tanítsam lektorként. Aztán magántanár lettem. Tanítottam is egészen 1961-ig, amíg a „politikai betegség” ki nem tört rajtam. Országos missziós titkárként engem bíztak meg, hogy a Pápai Missziós Műveket, a hitterjesztést szervezzem. Ez volt az az idő életemben, 1943–48 között, amikor rengeteget utaztam. Mindenfelé prédikáltam vasárnaponként a missziókról, megszerveztem a hitterjesztés egyesületét, a vezetőséget.

— *Hogyan alakult pályád az ötvenes években?*

— Engedd meg, hogy előbb még visszatérjek a 30-as évekhez. Rómából hazaérkezve hittanár lettem az orsolyita nővérek budai gimnáziumában, a mai Ady Endre gimnáziumban. Úgy megszerettem a hittanárságot, hogy azóta egész életemben erre vágytam — de a jó Isten ezt az örömet nem adta meg, rövid helyettesítések kivételével. Pár

hónap után ugyanis a Központi Szemináriumba neveztek ki prefektusnak. Akkor is, ma is az a véleményem, hogy erre az állásra teljesen alkalmatlan voltam. Egyrészt túl fiatal, egykorú a felsőévesekkel, másrészt minden lelkipásztori és papnevelői tapasztalat nélkül.

1949-től 50-ig, az első fakultatív évben — amikor még 90%-os volt a beiratkozás — hittanárként mind a nyolc osztályt tanítottam a régi Baár-Madas általános iskolában. A tanáriból a református lelkésszel együtt ki voltunk tiltva, így a folyosón rögtön barátságot is kötöttünk. Ez volt az ökumenizmus kezdete nálunk. Az igazgatónő, egy régi időből való evangélikus asszony azt mondta: maguknak is a kommunizmusra volt szükségük, hogy ilyen jól meglegyenek egymással. Igazat adtunk neki. A következő évben megszűnt a hitoktatás. Akkor azt kérte tőlem a pesti érseki helynök, hogy a Tömő utcába menjek kisegíteni, mert a plébános egyedül van. Nem volt még templomunk, a Jázmin utcai iskola tornatermében tartották a misét. De már elkezdtek gyűjteni építési anyagokat egy üres telekre, hogy ott épüljön majd fel a templom. Aztán az egészet elkobozták. Utána bérleményként szereztek egy garázst — ebből lett a mai Tömő utcai templom. Ott kezdtem a Szentírás-magyarázatokat, és misézni is oda jártam vasárnaponként.

Egyre nagyobb pasztorációs feladatot jelentett bővülő családom is. Jártam a családokhoz, gyermekfelügyeletet vállaltam, ha a szülők elmentek — így aztán a pelenkázáshoz is értek. Kispap koromban féltem attól, hogy nem tudok majd a gyerekek nyelvén beszélni. Aztán megtanultam, mit ért meg az egyéves, mit a kétéves gyerek. A testvéreim révén huszonnégyeszer nagybácsi lettem. Azok házastársai és gyerekeik révén közelebbi rokonaim száma meghaladja a százat. Tartom velük a kapcsolatot. Véleményem mind a mai napig az, hogy a cölibátus elsősorban a magány problémája, nem a szexualitása. Szerintem éppen a magyar püspöki kar már az 1971. évi szinóduson fölvehette volna a házasságok felszentelésének kérdését, hiszen nálunk nős görög katolikus papok élnek és dolgoznak. Ezt többször meg is mondtam a püspököknek.

— *Ilyen fellépéséiddel magyarázható „örökös kisegítő” státusod?*

— Lehetséges. Nemcsak nem vágytam címekre vagy rangokra, hanem kimondottan iszonyodtam tőlük. Egy apróság, de rám nagy hatással volt: a Korda-kegytárgykereskedésben odajött hozzám Péter Jámor jezsuita: Kedves testvér, kérdeznék valamit. — Tessék parancsolni, kedves Péter. — Hogyan kell megszólítani egy papot? — Mondom: főtisztelendő úr. — Mondja kedves testvér, hogyan lehet valakit „főtisztelni”? Nagyot nevettem. Ilyen esetek is megerősítettek abban, hogy semmiféle rangot és címet ne fogadjak el. Ez a veszély egyébként csak egyszer fenyegetett, amikor Lékai bíboros 70 éves lett, és ebből az alkalmából többeket ki akart tüntetni a tiszteletbeli kanonok címmel. Engem is. Írtam egy udvarias levelet: úgy veszem, mintha kitüntetett volna, de ne vegye rossz néven, nekem elhatározásom, nem fogadok el címet. Az ifjúság körében dolgozom, nekem az adja meg a tekintélyemet, hogy Jóska bácsi vagyok, és nem az, hogy tiszteletbeli kanonok. Egyszer a 71-es szinódus idején írtam Ijjas érseknek: Ha ennyire ragaszkodunk a címekhez, miért nem azt mondjuk: Szent Pál apostol óxellen-ciája?

A liturgikus könyörgésekben már húsz éve szörnyűséges fordításokat használunk. Legalább ezer könyörgés fordítását készítettem el, úgy, hogy érthetőek legyenek, a mise alapgondolatához és a latin könyörgés alapgondolatához igazodjanak — ha volt alapgondolata. Néha csak frázisok halmaza. Latinul jól hangzik, mert van benne költői lendület, de magyarul nemelyik háttorzongató. Fordításaimat persze nem fogadták el. A mise-kanonban is vannak ilyenek. Annak idején mi még úgy tanultuk, egyetlen szó megmásítása a misekanonban halálos bűn. Én bizony halálos bűnök özönével volnék terhelve, mert magyartalanságra engem nem lehet rávenni, képtelen vagyok ilyen hajmeresztő kifejezéseket elmondani, mint például: „boldognak hirdetnek engem az összes nemzedékek”.

— *Van egy imakönyv, amit te állítottál össze, az Utitárs.*

— Az *Utitársat* a Szent István Társulat adta ki. Ők kérték meg a német eredeti fordításának az engedélyét, úgy, hogy magyar vonatkozású anyaggal is kiegészíthes-sük. Teljesen szabad kezet adtak, ennek következtében a magyar *Utitársnak* a fele sincs benne az eredetiben. Harmadik kiadásban jelent most meg. Szeretik a magyarok, a napokban Amerikából kaptam valakitől levelet, azt írja, vele van az *Utitárs*, nagy hasznát veszi. Az embernek nincs ideje arra, hogy hosszan imádkozzék, így belenéz, két mondatot elolvas, és van indítása arra a napra.

— *Mikor kerültél összetűzésbe a kommunista hatósággal?*

— Amikor 1949 januárjában a Mindszenty-perre készültek, íveket terjesztettek a vá-lalatoknál, hogy a legszigorúbb büntetés kiszabását kéri Mindszentyre — ez a halál-büntetést jelentette volna. Az összes budapesti plébániára szétküldtem postán egy, a nevem bélyegzőjével ellátott, sokszorosított levelet. Ugyanis a papok közül többen azt a választ adták híveiknek, hogy cselekedjenek lelkiismeretük szerint. A levélben arról írtam, hogy a lelkiismeret csak egyet mondhat: nem szabad aláírni. Szent Ágoston is azt mondta arra a kérdésre, ki ölte meg Krisztust, nem a hóhérok és nem Pilátus, hanem azok, akik azt kiáltották: Feszítsd meg őt! Mivel ölték meg? Nem karddal, hanem a nyelvükkel. A feladott 60-70 levélből csak 10-12 ért célba. Naiv voltam, csak három postaládába dobtam be. Gondoltam, egye fene, most már az ávósok kezében van, újra leírtam, és személyi postával küldtem szét a plébániákra. Az érseki helynök szerint ezek után számíthattam arra, hogy letartóztatnak. Nem tartóztattak le. Nyilván hülyének vélték.

Aztán jött a békepapi mozgalom. A szerzetesrendek feloszlatása 1950-ben. A házunkat Remetekertvárosban, ahol 1943 óta lakom, csak azért nem vették el, mert szeren-csére nem Slachta Margit, hanem a nővére nevén szerepelt, aki tanítónő volt. A kápolna egyébként nem szerzetesi, hanem nyilvános kápolna, a remetekertvárosi plébánia filiája. Ötször jöttek ki felülvizsgálni, elgondolható, mit jelentett ez akkoriban. Egyszer távira-tilag hívtak haza a nyaralásomból, ki akartak lakoltatni. Útban hazafelé a vonaton egy velem szemben ülő kisgyerek azt kérdi: Mama, miért ilyen szomorú a tisztelendő bácsi? Egyszerre felvidultam — ez csak a Jóisten hangja lehet a gyerek révén. Nem szabad elkeseredni. Hazaérve megtettem a szükséges lépéseket, leveleztem: nem költözöm el, csak megfelelő cserelakás ellenében. A kiköltözési utasítást nem vettem tudomásul. Aztán elaludt a dolog. Az volt a céljuk, hogy megfélemlítsék az embereket.

Az ötvenes években rengeteg gépiratot sokszorosítottam. Úgy nevezték ezt, a „met-ró”, a föld alatti egyház. Akkor kezdték ugyanis építeni a metró. Amit kaptam, kezd-tem terjeszteni. A L'Osservatore meg az Orbis Catholicus (Herder Korrespondenz néven máig is létezik) sokáig járt nekem. Az Olasz Intézetbe is bejártam, sok olvasnivalóhoz hozzájutottam. A Francia Intézetben jól ismert Madame Jacque, a könyvtáros, aki We-igand tábornoknak becézett, mert volt egy ilyen nevű francia tábornok.

— *A „békemozgalomba” nem próbáltak meg beszervezni?*

— Rögtön láttam, a cél: elszakítani a magyar egyházat Rómától. Kínában is ezt csinálták, ott létrejött a „nemzeti egyház”. 1958-ban, amikor 10 éves volt ez a „nemzeti” egyház, belém bújt a kisördög: meg kell írni papjaink számára, hogy az ottani békepa-pok hogyan tették tönkre az egyházat, és hogyan szakították el Rómától. Írtam egy dolgozatot a *Kínai egyház utolsó tíz éve* címmel. Úgy írtam, mintha egy kommunista írta volna, hátha illetéktelen kezekbe kerül. Elhatároztam, azt fogom hazudni, hogy egy olasz kommunista lap mellékletéből írtam ki. Egy tatabányai gyűlésükön a békepapok az asztalt verték, tudták, ezt csak én írhattam, ellenségükként könyveltek el. Talán én is hozzájárulhattam ilyen jellegű írásaimmal ahhoz, hogy a fiatalabbak nem adták el

magukat. Igaz, akik eladták, azokra sem vetek követ, mert nem tudom, mi volt a háttérben.

Egy példa, 1950-ben történt: Csömöz Gáspár, szolnoki plébános a váci egyházmegye egyik legrendesebb papja volt. Ha egy pap nevelésre szorult, hozzá küldték káplánnak, hogy egy kicsit rendbehozza. Csömöz otthon lakott a szüleivel. Az államvédelem a templomból vitte el. Szülei rémülten végigtelefonálták Szolnokot, semmi hír. Éjjel három óra tájban hazajött csapzottan. Elébe tették egy könyvét, melyet a 19-es kommunről írt, mondván, ezért pedig internálják. Az internálás évekig is tarthatott. Éjjel után változtattak a hangnemen, szelídebbek lettek. Kérdezték, miért ellensége a békének? — Nem ellensége, az egyház is a békét akarja. — Ha így van, írjon alá egy békenyilatkozatot, hogy mindent megtesz a béke érdekében. Aláírta. Eléje tették a szülei fényképét, mellé egy revolvert, mondván: az ő életükkel játszik, ha nem tartja meg. Az aláírt szövegben semmi konkrétum nem szerepelt. Pár hét múlva jöttek, írjon meghívót a kerület összes papjának: augusztus 1-én az Egyetem aulájában a békemozgalom alakuló gyűlése lesz. Háromszáz pap jött össze. Az ő körzetéből jóformán senki nem jött el, de a vezetőségbe mindazokat beválasztották, akik a meghívásokat szétküldték. Ezek után a váci püspököt, Péteryt kényszerítették, tegye Csömözt helynökévé. Belepusztult. Nem tudom, tett-e rosszat vagy sem. Neki kellett végrehajtania a papok áthelyezését. Hát mit mondhatok erre az emberre, amikor a szülei életével játszott? — Nálam 1961-ben tartottak először házkutatást. Úgy tudom, ilyen házkutatás háromezer helyen volt akkor.

— Ez kapcsolatos volt a Regnum-perrel?

— Igen, bár előtte is előfordult. 1960 nyarán letartóztatták pap unokaöcsémet, Lotz Antalt, mert iskolájában növekedett a hittanосok száma. Ez a „rendszer elleni izgatás” volt. A ferenceseknél Páter Hetény az öngyilkosságot választotta, nehogy a gyónási titkot megsértse. Aztán meghalt a Regnum vezetője, Pantol Márton. 1960. október 23-án táján volt a temetése. A Kerepesi temető tele volt rendőrökkel és sok fiatallal is. Erre felfigyeltek. Egy sor regnumit 1961 elején vittek el, mondhatni, a regnumiakat begyűjtötték. Mintegy 80 papot tartóztattak le, Lénárd Ödön piaristát is akkor vitték el újra. Közel 20 évet ült. 1960 végén részleges amnesztia volt. Helyet csináltak a börtönökben: akkor engedték ki Bulányi Györgyöt is, aki nyolc évet ült.

— Ha már Bulányi neve szóba került, mi a véleményed az úgynevezett „bulányizmusról”?

— A Bulányi-közösségek szigorú fegyelme számomra éppoly idegen, mint ahogy idegen az én racionalista szellememnek a karizmatikus mozgalom is. Személyileg semmilyen irányzatnak nem köteleztem el magamat. De az a véleményem, hogy minden lelkiismereti irányzatnak helye kell hogy legyen az egyházban, hiszen a Szentlélek útjai különbözőek. Ezért van sokféle szerzetesi intézmény is. Bulányit barátomnak tekintem. 1982 elején, amikor kitört ellenük a vihar, írtam Lékai bíborosnak, és felajánlottam közvetítésemet. Válasz nem jött. Ma már nyilvánvaló, hogy az Egyházügyi Hivatal keze benne volt ebben a dologban is. Meg akarták osztani a magyar papságot. „Időzített mérgegáz-bombájuk” mindmáig működik sajnos.

— De térjünk vissza az 1961-es házkutatáshoz.

— A házkutatás napján a sógorom, aki különben Surányban élt, de hétfői napokon Pesten volt, nálam szállt meg — pótágyon aludt az íróasztal mögött. A legkényesebb dolgaim abban a fiókban voltak, amely előtt a pótágy állt. Arra rámosták a könyveket, és maguk előtt zárták el például a kínai anyagot is. Éjjelkor jöttek, háromig voltak, nem tudtam, hogy a végén elvisznek-e vagy sem. Az írógépet vitték. A legjobban az idegesített, hogy az asztal közepére rakták, amit el akartak vinni. Könyvek és gépelt anyag volt ott főleg. De ott volt a noteszom is, a címjegyzékkel. Hogy tudnám ezt visszaszerezni? Az ágyon ütem, ott is egy könyvhalom mellett. Kérlek az írógépet

gyári számát. Mondom: azonnal, kézbevettem a noteszt, és abból bediktáltam a számot. A noteszt utána hanyag mozdulattal az ágyra dobtam és rátettem egy könyvet. Így nem került a kezükbe. Pontosan máig sem tudom, miért tartottak nálam házkutatást. Gyanús ember voltam, ez elég volt. A kínai cikk sem nálam került elő, hanem másnál.

Abban az évben többször is behívtak kihallgatásra. Sosem beszéltem, csak arra fel-
eltem, amit kérdeztek. Végül annyit mondtak, hogy az ügyemet átadják az Állami
Egyházügyi Hivatalnak. Pár hónap múlva kiújult a tüdőbajom, kezelésre kellett járnom.
Sógorom művészettörténeti munkájához segítettem anyagot gyűjteni, ami pénzt ka-
pott érte, megosztottuk. Akkor kezdtem profán tudományos vonalon dolgozni. Tudni-
illik márciusban jelent meg az a bizonyos hírhedt esztergomi körlevél, amely tudatta:
tizennyolcadmagammal kikerültem a keretből. (Most rehabilitáltak, ha ez egyáltalán
lényeges.) Ebben az időben kerültem kapcsolatba a Magyar Kurírral. Elmentem Jámbor
Dezsőhöz, a Kurír főszerkesztőjéhez, aki nem viseltetett ellenszenvvel irántam (Nemrég
halt meg, 93 évesen). Az Olasz Kultúrintézetben megkaptam a L'Osservatorét, abban
olvastam XXIII. Jánosról tudósításokat; a lap boldogan közölte, amit írtam. A zsinattól
kezdve én lettem a Magyar Kurír rendszeres zsinati tudósítója. Rendszeresen hallgat-
tam a Vatikáni Rádiót, és fel is használtam híradásait, pedig éppoly tabu volt, mint a
Szabad Európa Rádió. 1970-ig minden héten *Egyházunk a zsinat után* címmel leadtam
egy közleményt. Szerkesztettem egy zsinat utáni értelmező kisszótárt, amit a Vigilia
közölt 1970–74 között. Szerettem volna, ha kiadják a Teológiai Kiskönyvszótárban, de
Alszeghy jezsuita atya, aki meg akarta jelentetni, nemrég azt írta, hogy miközben Ma-
gyarországon járt, kifestették a szobáját, és minden kéziratát megsemmisítették, köztük
ezt is.

Hivatalos misét nem tarthattam. Mellékoltárnál, vagy zárt ajtók mögött misézhettem.
Nem egyházi ítélet volt, de az egyházat használták fel az ítélethez. Később kapcsolatba
kerültem a Műemléki Felügyelőséggel, nekik dolgoztam, régi olasz kéziratokat kellett
olvasni, stb.

— *Mikor kezdte újra működni a Tömő utcában?*

— 1969-ben ért véget az én exlex állapotom. A plébános elmondta, hogy a káplánja
laicizált, nem kap másikat, hívott vissza. Szabó Imre püspök, apostoli kormányzó hoz-
zájárul talán. Elmentünk hozzá, szóban engedélyezte, de írást nem akart adni. — Arra
hivatkoztam, hogy engem írásban tettek ki, ezért írás nélkül hivatalos, templomi hit-
oktatást folytatnom életveszélyes lenne. Kértem, mondja meg az Egyházügyi Hivatal-
ban, hogy levéltári munkát végzek, semmi panasz nincs ellenem. Nem kell különleges
visszavonás, csak egy kinevező irat. Meg is kaptam azzal a szóbeli kiegészítéssel, hogy
ez nem rehabilitálás, csak exhumálás. Így tehát változatlanul ott lehetek.

— *Úgy tudom, ott nagyon jó közösség alakult ki.*

— Nem rögtön. Az ottani plébános nem erre termett. Csaknem lehetetlenné tette a
hitoktatást. 1974-ben írtam Lékai apostoli kormányzónak, kértem, mentse fel a Tömő
utcából. Erre Lékai — becsületére váljék — nem engem küldött el, hanem a plébánost,
és odatette Futó Károlyt. Nem ismertem, utólag derült ki, hogy fél Budapest lelkiatyja.
Életem utolsó másfél évtizedét bearanyozta. Ilyen papot nem találsz máshol. Csak a
hívek érdeklik. Bárkinek bármikor rendelkezésére áll, nem törődik a saját életével, csak
másokért él. Most már többen tanítunk számos csoportban, én csak a legkisebbekkel
foglalkozom. Hála Istennek. Az ember örül annak, ha látja a folytatást.

— *Közben itt Remetékertvárosban, a Báthori utcai kápolnában is megélné az élet.*

— 1980-ban csak öregek jártak ide, egyre kevesebben. A hívek annyira megfogyat-
koztak, hogy foglalkoztam a gondolattal, szabad-e 12-15 ember számára lekötni magam
egy vasárnapi misére, mikor másutt sokkal inkább kellenék. De kezdtek fölfedezni az
ide költöző nagycsaládosok. Egyre többen költöztek ide Budaligetre, Hidegkútra. Lát-

hatod vasárnaponként, milyen tömeg jön össze. Nekem ez az életemem. Ha ennyi gyereket látok, boldog vagyok. A közösség teljesen önálló, s ez így jó, ne kelljek én, legfeljebb misézéshoz. No meg persze, mise után saját szobámban a bábozáshoz. Hála Istennek, a történetek kitalálásához elég nagy a fantáziám. A teológiát végzett hívek lakásokban, féltucat csoportban vezetik a hittanórákat. Ezenkívül az ő kezdeményezésükre 1990-ben kezdte meg itt működését az ökumenikus iskola. Én csak annyit tudtam tenni, hogy amikor a szervezők elkeseredve jöttek, mennyi a nehézség, tartottam bennük a lelket. Én képtelen lettem volna keresztülvinni. Hazánkban — tudtommal — ez az egyetlen ilyen jellegű iskola. Azt szeretném még látni az életem vége előtt, hogy ennek a közösségi életnek folytatása lesz itt a kápolnában, meg a gyakori kisközösségi csoportjaikban. E csoportok vezetői főként regnumista szülők és fiatalok.

— *Hogy értékeled a keresztények szereplését a közéletben? Az egyház feléledt, kilépett a gettóból, számos olyan tünet mutatkozik, amiről azt hisszük, már rég a múlté.*

— A legnagyobb gond a klerikalizmus. Olaszországban is van klerikalizmus, de nem ilyen fokú, mint nálunk. Még mindig teológiai vasfüggöny választ el bennünket a világtól. Sokan mintha örülnének annak, hogy nem jut be a zsinati teológia. A szemünket egy ideig le lehet hunyni, de aztán annál fájdalmasabb lesz a szembesülés. Az elmúlt negyven év önzővé is tette az embereket. A szolidaritás nagyon hiányzik. Akárcsak az, hogy a másikat megbecsüljem, akkor is, ha más a véleménye.

A papi mentalitásnak is meg kell változnia, a világiakat tényleg munkatársaknak kell tekintenünk. Nem akarok tekintély lenni, sem úr, aki parancsokat oszt. Szeretném hangsúlyozni: attól, hogy én pap vagyok, még nem én értek a legjobban a művészethez, az iskolához, a politikához és sorolhatnám még. A hívek lelki vezetője vagyok, de rájuk kell bízni, az ő személyi felelősségükre. Tévedhetek ők is. Juthatnak zsákutcába, de nem az egyház.

— *Mit gondolsz az egyházak együttműködéséről?*

— Nagyon sokat köszönök e téren Bíró Bertalannak, a nemrég meghalt váci papnak. Szeretett volna 40 évvel ezelőtt egy egyháztörténelmi könyvet megjelentetni a keresztény hit terjesztéséről. Biztatott a megírására. De a keresztény egyház történetéhez a protestantizmus is hozzátartozik, azzal is foglalkozni kell. Így jutottam el az ökumenizmushoz. Rájöttem, hogy keresztény egység nélkül szó sem lehet missziókról. Tagja vagyok a püspöki kar ökumenikus bizottságának

A szakadék szélén vagyunk, nem tudjuk, mi lesz egy hét múlva. Ilyen körülmények között az egyházaknak össze kellene tartaniuk.

— *Befejezésül hadd kérdezzem meg: van-e valamilyen jelmondatod?*

— Van, bár ez plágium. Jézustól plagizálom: Ha nem lesztek mint a gyermek, nem mentek be a mennyek országába. (Mt 18,3)

Tillmann J. A.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Szellemi helyzetünk

Mostani szellemi helyzetünkkel amolyan felemás viszonyban lévén többnyire tanács-talanul tekintünk széjjel: maradt valami alaktalanul is nyomasztó a közérzetben, abban a közérzetben, amely az emberi emancipáció nagy bizánci elbeszélésével a háta mögött valahogy mégis felszabadultabb horizontokat remélt. Most, amikor ittlétünk valóságos kérdéseit fogalmazhatnánk, (noha jónéhány évtizedet késtünk ezzel is), még akár el-szomorító is lehet, hogy a megszólítható gondolkodás mintái mélyebbről rajzolódnak elénk, mint azt jobb pillanatokban remélni lehetett: a nemzeti sértettség nagy monológia mellett ott a nyelvi és szellemi otthonlét értelmét tagadó szemfényvesztés minden ma-radványa is. Jelszó, jelvény és posztbolsevik hőzöngés sokasodásában nem annyira ez a felszín aggasztó igazán, mint inkább annak mind kétségtelenebb megmutatkozása, hogy az Európára tekintő gondolkodás szerkezetében az Európán-kívüliség tapasztalata maradt a meghatározó minőség. Ezért azután amit a jelenből megértünk, azt többnyire az elmúlt negyven év nyomorúsága diktálta észjárással értjük meg. S ebben az a reménytelen, hogy talán nem is észleljük, a válaszainkban ott hordott szemlélet-mód mennyire inkább önmagát leplezi le, mintsem gondolkodásunk valóságos feltéte-lezettségét. Mert a mi mai feleleteink nagy többsége bizony nem tanúskodik többről, mint hogy kérdéseink nem találtak rá a kor valóságos kérdéseire: s alighanem mind-addig az utolsó, a háború előtti, úgy-ahogy ép (noha már akkor sokban elhibázott) kommunikáció képleteit termeljük újra, amíg Európát Peking felől, a liberalizmust a Blum-tézisekből, a Pártból párt(ok)ba való átállást pedig a totalitarizmus álorcájának 68-as lehulltából próbáljuk megérteni.

Nincs mit csodálkozni azon sem, hogy ma itt sűrűsödnek az irodalmi írás legjobban eladható kérdései is: egy-egy artisztikus mutatóvánnyal még, úgy tűnik, ideig-óráig új legitimációkra lehet szert tenni. De remélhetőleg csupán addig, amíg a nagy színjátékok elcsendesültével egyszerre csak újból a hivatásból megalkotott szóé lesz a természetes elsőbbség. Mert a sorssal összekötött írás nem ismeri a konvertita színjáték eltervezett-ségét. Inkább olyan meglepetés, mint a váratlanul megtalált jó kérdés, melyre válaszolni tud a kor. Ahogyan Márai írta: „Csak az az írás méltó emberhez, melynek minden során érzik a meglepetés: a létezés és a teremtes meglepetése, valamilyen félelmes várakozás. Ez az írás, mely alkot, mely kezdetben volt, mint az Ige. A többi csak irodalom.”

BALASSA PÉTER

Szabadban

(*Jól hallom?*) Elkezdődött a Mozart-év, halála kétszázadik évfordulóján. Koncertek, új kottakiadások, lemezek, kiállítások, konferenciák, ahogy dukál. Mozart a miénk, Mozart mindenkié, Mozart az új, egyesült Európa szimbóluma, zenéje a világság, a fény, az egyensúly, a harmonikus szépség, a színházi Európa diadalmas összefoglalása; Mozart *mi* vagyunk. Mindebben majdnem van valami. Másfelől egy fals, ezredvégi, posztmodern mítoszkepződés tanúi és részesei vagyunk: Mozart eszerint nem egyszerűen a legnagyobb zeneszerzők egyike, a legmagasabb értelemben vett szak- és mesterember, hanem — mint már annyian az újabbkori műtosztermelés áldozataként — valami más, valami több, talán *superman*. S főleg, miként mostanában az amerikanizált európai médiák sugallják: *karrierhős*, akinek életpályája tipikus, modern *karriersztori*. Olyat is hallani, hogy Mozart afféle „jó fej” volt, helyesebben: teljesen cinikus fráter, aki egy jó poénért bármit, bárkit feláldozott stb. stb. Jól hallok? Jól hallom mindezt? — Fantasztikus elnézni, amint a modern image-*ipar* egy olyan életmű *mögé* próbál kukkantani, mint amilyen a bécsi mesteré, és „közönségközelbe” hozni őt. Pontosabban egy torzkép, egy ismeretlen, nem-létező Mozart keletkezik, aki nincs és nem volt, de nekünk szükségünk van erre a 20. századvégi zenei haverrá, akire ráve-*títhetjük saját* elképzelésünket: milyenek lennénk, ha *supermanek* lehetnénk? Milyenek lennénk hollywoodi Mozartként? Miközben az igazi Mozartról, aki most már csak egy név, nem tudjuk, nem tudhatjuk valójában, mi és milyen is volt. (Persze, nem is kéne.) Wolfgang Hildesheimer írt egy több száz oldalas, kiváló könyvet éppen arról, hogy a mester leveleinek, a személyes dokumentumoknak, híradásoknak és emlékezőéseknek a gondos vizsgálata csak elmélyíti a tanácstalanságot a személye körül: maga volt ugyanis a *szabad szemmel jól kivehető, de értelmezhetetlen rejtély*, akinek egyetlen fontos vonatkozásáról — leszámítva tehetségét — sem lehet utólag egyértelmű ítéletet, álláspontot, meggyőződést kialakítani. Azt sem lehet tudni igazán, volt-e mai értelemben „lelke”, s ha igen, miféle. A név és a mű *mögött* a személy, az ember valóban csak mint átengedő *köze*, mint vehikulum létezett. Rejtőzködött, anélkül, hogy rejtőzködő lett volna — ő nem volt. Vannak rit-

ka alakjai a művészetnek, a kultúrának, a tudománynak, vagy éppen a köznap életnek, a lét hivatalnokai, akikről egyáltalán nem lehet semmi biztositást meg tudni, de talán nem is érdemes, hiszen *hiánytalanul elvégezték a dolgukat*, és kivételes pontossággal tudták, mi is az, sőt még azt is érezték valamiképp, hogy körülbelül mennyi idejük van e munka maradéktalan befejezésére. Életük *pusztán* a dolguk volt, semmi más. Nos, ez az, amit késői utókorunk oly nehezen, vagy egyáltalán nem fogad el. Ehelyett kitalál, feltételez és kóhol egy Személyt, akinek ugyan kevés köze van a műhöz, kevés a dolgozóhoz, annál több azokhoz a felszított, felfokozott szükségletekhez, amelyek ezt a mítikus alakot igénylik. Természetesen igaz, hogy létezett egy Wolfgang Amadeus Mozart nevű magánszemély is, hiánssal, indulatokkal, fájdalommal, gondolatokkal, mindama *kellékekkel*, amelyek egy magánembert kitesznek, csak hogy ez az adott esetben nem érdekes, vagy nem jelent sokat. Még az is késői szükségkielégítés volna, ha a karrierváltozat (mint „követendő példa”) helyett azt forszíroznánk, hogy hát *valójában* ellenkezőleg: ő is csak egy szegény ördög volt, egy nyomorult szenvedő, mint oly sokan.

Nem. Vannak, akik *így* (vagy *úgy*), a mi fogalmaink és kivetített vágyaink szerint nincsenek és nem voltak, csupán, mindössze *működtek*, megnyilvánultak, formáztak, megszólaltak, átengedték esendő, időben véges testükön-lelkükön a Hangot, a Szót, a Képet. *Ennyi voltak*; ebbe kéne belenyugodni. — Ki volt Mozart, ki Leonardo, ki Homérosz (ha egyvalaki egyáltalán). *Nem számít, kik voltak ezek*. Nem kell keresni bennük, életművük „mögött” az „emberit”, az „csendőt”, a „sikereset”, a „jópófát”, a bármilyet, az ilyet vagy olyat. Ők voltak a hiánytalan participáció a természetből, tehát *ilyen értelemben* talán leginkább *közönyösök* lehettek: tettek a dolgukat, amiről sejteniük adatott, hogy *nem az övék*. Ők voltak az emberben egyáltalán lehetséges isteni Természet és Képmás nem megítélhető, nem igazán jellemezhető foka. Mértékük maga volt az összemérhetetlenség. Ne kérdezzünk rájuk, a mi mostani, természetszenyvező, „jubiláló” *image*make-jeinkkel. Csak hallgassuk, nézzük, olvassuk, memorizáljuk a Művet, az *akáricsodákét*.

Rendezetlen könyvespolc

Egymás közt egymásért

Mindenki tapasztalhatja, és sajnos tapasztalja is, hogy romlanak körünkben a kapcsolatok az emberek között. Türelmetlenebbek, ridegebbek vagyunk egymás iránt, gyakorta még a társadalom nagy, alapvető sejtjében, a családban is kevesebb a megértés és a szeretet. Ritkább az önzetlen segítő szándék, és ritkább a megbocsátásra való hajlandóság. Aki járt vagy élt külföldön, tudja, összefügg ez a jelenség az életviszonyokkal és gazdasági állapotokkal. A jobb körülmények között élő emberek kiegyensúlyozottabban viselkednek, s ahol több a nyugalom és mosoly, ott több a türelem is. Mégsem lehet az emberi kapcsolatokat egyenes aránypárba állítani a gazdasággal és gazdagsággal. Nem lehet a politikai rendszerekkel és társadalmi berendezkedéssel sem. Ha valamit megtanított ez a szenvedésekkel teli század, az az volt, hogy nem minden kórt lehet társadalompolitikai síkon orvosolni. Vannak az emberi életnek rejtettebb, mélyebb áramai, ahová nem ér el az intézmények hatása. És jó, hogy nem ér el. A szellem és lélek vidéke ez: más gyógymódok receptjeit igényli. Egymáshoz fűződő kapcsolataink szövetvényes hálójá érintkezik a társadalom megszervezett politikai, gazdasági és szociális intézményeivel, de érintkezik ezzel a lelki-szellemi belső körrel is.

A Jelenits István és Tomcsányi Teodóra által összeállított kötet — a *Lelki jelenségek és zavarok* címmel indított sorozat második kötete — a személyes kapcsolatok emberformáló szerepéről, lehetőségeiről és mai zavarairól szól. A benne olvasható tanulmányok sora a két szerkesztő *Kereszténység és hités emberség* című írásával kezdődik, és Joachim Wanke erfurti püspök egyik pásztorleveleivel fejeződik be. Sulyok Elemér a barátságról, Gyökössi Endre a házasságmodellekről, Cöncz Kinga az önzető csoportokról, Ribár János a gyászolók lelki gondozásáról értekezik nemcsak általános eszméket fejtve ki, hanem mindennapjainkról is szólva. Nem kívánom felsorolni a színvonalas könyv tartalomjegyzékét, de két írásra szeretném még föl hívni e sorok olvasóinak figyelmét. Az egyik a nálunk is jól ismert német-amerikai pszichológus, Erich Fromm egyik magyarnak oddig még le nem fordított könyvének a témába tartozó fejezete az élet- és birtoklasközpontú magatartási stratégia kettősségéről. A másik pedig egy kerekasztalbeszélgetés a szexualitásról és házasságról Buda Béla, Jelenits István, Vikár György és Hermann Josef Weisbender között, akik nyíltan mondják el véleményüket a házasságról és a válásról, a

házasság előtti nemi életéről, a magzat-elhajtásról, a védekezésről, a homoszexualitásról, a házastársi hűségről és a hűtlenségről. (Híd)

Kamondy László: Ismerkedés tükörben

Tizenegy évvel volt idősebb nálam, és már csaknem húsz éve halott. A 60-as évek végén nyúlfarknyi kritikát írtam egyik kötetéről: se hús, se hal írás volt, még inkább fenntartásaimat fogalmaztam meg benne, mint tetszésemet. Következő könyvét mégis kedves dedikációval küldte el. Éreztem tollvonásán a barátság-keresés mozzulatát, de hűvösen, udvariasan elhárítottam, ma sem értem, miért. Mire megbántam tartózkodó ridegségemet, már halálhírért hozta az újság. Azok közé tartozott, akiket az én nemzedékem villanásszerűen fedezett fel magának. Már az 50-es évek derekán jelentek meg novellái, körülbelül egy időben indult Szabó Istvánnal, Galgóczi Erzsébettel, mindenestre nem sokkal később, mégis, mintha egy fiatalabb évfolyam írója lett volna. Eleinte Tóth László néven írt. Ezen a néven jelent meg az a novellája is, amely egyszeriben fölhívta rá figyelmünket. 1957-ben történt, egyetemi éveink elején voltunk. Futótűzként terjedt el, a Kortárs második számában el kell valamit olvasni. *Fegyencek szabadságon*, ez volt a címe. Egy október végi napon fegyveresek hatolnak be egy börtönépületbe és kiszabadítják a foglyokat. Néhányuknak nem sürgős a menekülés, az üresen maradt konyhában jól bevacsoráznak, aztán lemennek a fegyőröknek fenntartott pályára kuglizni. Önfelédten játszanak, amikor egyszer csak megjelenik az egyik elűzött fegyőr, és revolvért fog rájuk...

De nem mesélem tovább a komikus szatírából tragédiába átváltó történetet. Azt beszélte el, amit egy évvel korábban mindnyájan átélünk. Egy szögesdróttal körülvett börtönudvaron egy ország történetét játszatta le egyszerű humorral és végtelen szomorúsággal. Szomorúságában mindnyájan osztoztunk, mondhatnám, az felelt meg a valóságnak, de humora — mint a humor mindig — reménykedő fölébekerelkedést fejezett ki. Ez a novella és még huszonöt olvasható abban a kitűnően összeállított kötetben, mely Réz Pál gondozásában jelent meg. Nem egyenlő értékűek még e szigorú ízléssel készített válogatás írásai sem, a *Fegyencek szabadságon* jelentőségét pedig talán egyik sem haladja meg. De realisan és méltóképp állít a mai olvasó elé egy csaknem két évtizedig méltatlanul elfeledett író. (Szépirodalmi Könyvkiadó)

Mintegy nyolcvan novella csaknem kilencszáz oldalon. Egyik-másik kisregény terjedelmű, de vannak köztük három-négy oldalas karcolatok is. A legjobbak 1898-tól 1933-ig. Éves bontásban, áttekinthető időrendben. Együtt és egymás mellett szerepelnek a máskor különféle témarendszerekbe szervezett elbeszélések. Megtalálhatók a kései remekművek, az *Utolsó szivar az arabs szürkénél*, *A hírlapíró és a halál*, a *Zöld ász*, a huszas évek elejéről a rejtelmes *Őszi versenyek*, amiről az irodalomtörténészek már egész kötet-revaló elemzést írtak, és föllelhetők a legszebb *Színabád*-novellák éppen úgy, mint a korai, pályakezdő szakszavazásos írásai. A Magyar remekírók sorozatának ez a kötete évekre, sőt évtizedekre szól, mert Krúdyt a legnagyobb illetlenség „kiolvasni”. Krúdyt olvasgatni kell, újra és újra elővenni. Krúdy világa csoda, amelynek nem lehet megfelelni a titkát, és valljuk meg, nem is szükséges. A modern ember sokszor irracionalis sikkra viszi át, ami értelmesen megbeszélhető lenne, és racionalizálni akarja, amit fölösleges racionalizálni.

Minden tudós magyarázat nélkül megfogja az embert az alakteremtés és meseszöveg, megfogja a különös nyelv, melyről oly sokat értekeztek már. És megfogják a tájak. Mert Krúdy nagy tájfestő volt. Podolin vidéke, a pisztrángos Poprád, a messzetekintő, távlatos Nyírség, az erdő, homok, berek, a ködös lápok. De nemcsak a vidéket írja le tájként, hanem a várost is. A Pest-Budából éppen átalakult Budapestet. A házak, utcák és terek nem természetből kiszakadt idegen teremtmények nála, hanem ugyanolyan tájszerűen létező tárgyi lények, mint az erdők, mezők és patakok. Hamvas Béla egyszer írt egy esszét arról, hogyan elevenedett ki a középkori szentképekből a tájkép. Úgy, hogy megőrizte átlékeltségét, „szent” nivoltát. Ilyen átlékeltségű, átszellemiesült tájképek Krúdy város-tájai. A girbe-gurba Tabán, a domboldalra futó Óbuda, az Aranykéz utca és környéke, de ilyen a köznapi gondolkodás szerint csöppet sem poétikus Józsefváros, alacsony ablakaival, néhány csenevész ecetfájával és pörköltillatú kisvendéglőivel. Canaletto fél életét Velence szépségének szentelte. Azt lehetne mondani, Krúdy Pest és Buda Canalettója volt, ha a klasszicizmus fegyelme mellett beférne ebbe a névbe a lírai szecesszió, az álomszerűség és néhány, a már-már szürrealizmusba hajló elem is. A kötetet az öt éve elhunyt kitűnő ízlésű és ítéletű Szabó Ede válogatta, aki valamikor könyvet is írt Krúdyról. Gondoljunk őrá is, amikor kézbe vesszük ezt a könyvet. (*Szépirodalmi Könyvtár*)

Ez a könyv az American University Studies általános irodalmi sorozatának huszónötödik köteteként jelent meg New Yorkban. Nagy M. Mózes szerkesztette, aki a dallasi egyetem tanára és neves Claudel-kutató. Tizenegy tanulmány olvasható benne, s a tizenegy tanulmány végigpásztázza irodalmunk történetének legfontosabb ütelágazásait a középkortól egészen a mai kisebbségi magyar irodalmakig. Nem megtervezett kötet, anyaga esetlegesen állt össze, de a véletlen színeiben néha csakugyan a szükségszerű mutatkozik meg. Ezúttal legalábbis olyan jó arányérzékű tanulmánygyűjtemény kerekedett, mintha szorgalmas csapatmunkában készült volna. Igaz, szerzői a hazai és külföldi magyar irodalomtörténetírás jelentős képviselői. Tüskés Tibor a magyar irodalom és a keresztény gondolat kapcsolatát vezeti végig első emlékeinktől máig (kiter Rónay Györgyre és a Vigiliára is). Szegedy-Maszák Mihály a romantika magyar sajátosságait veszi számba. Gömöri György egy nagyon érdekes tanulmányban Petőfi „ír kapcsolatáról”, Thomas Moore és Petőfi meglepő hasonlóságairól értekezik. Thomas R. Mark Madách *Tragédiáját* elemzi. Karátsón Endre, akiről régen tudjuk, milyen kitűnő ismerője a Nyugat költőinek, ezúttal Kosztolányiról írt, a Németországban élő Hellenbart Gyula Németh Lászlóról, Maller Sándor a magyar Shakespeare-hagyományról.

Természetesen ezek a tanulmányok — már terjedelmük okán is — elsősorban az általános ismeretterjesztés igényével az angolul olvasó világ számára és nem a hazai szakközönségnek készültek. Mégis, az anyag csoportosítása, rendezése és a hangsúlyvetés révén képesek újszerű megvilágításba helyezni már sokszor megtárgyalt kérdéseket is. Ebből a szempontból az említettek mellett még szeretném kiemelni a kötet szerkesztő Nagy M. Mózes Balassi-tanulmányát, mert a *Szép Magyar Komédia* előszavából Balassi humanista szerelem-kultuszára tesz figyelemreméltó megállapításokat. A torontói egyetem magyar professzora, Bisztray György pedig — akivel múlt évi decemberi számunkban közöltünk beszélgetést — Babits európai szemléletéről írva a páneurópaiság egymástól eltérő tartalmú, különféle árnyalataira hívja föl figyelmünket. Ma, amikor az európaiság jelszó, sokszor sajátos fellengzős jelszó lett nálunk, különösen fontos e tanulmány árnyalatos különböztetése Babits európai humanizmusa és a páneurópai szovinizmus között, mert olyan is létezett. (*Peter Lang*)

Tollhegyen

A politika és az irodalom

George Orwell: Az irodalom fölszámolása

A politika éppen annyival vált fontosabbá századunk irodalmában, amennyivel erősebben határozza meg a társadalom és az egyén életét. Szekularizált századunkban valláspótlékként viselkedik: a társadalom jelentős csoportjai számára a politikai hovatartozás kinyilvánítása helyettesíti a confessiót, a vallásos élet megnyilvánulási formái pedig beszűremkednek a politikai életbe. Különösen nagy szerephez jut a politika a taine-i meghatározás szerint azokban a hanyatló korokban, amelyekben a csatákat nem hősök, hanem politikusok és ügyvédek vívják.

A politikai berendezkedésekkel való harc és küzdelem határozta meg George Orwell irodalmi ténykedését is, akinek esztétikai és politikai nézeteivel ismerkedhetünk meg az író életművét keresztmetszetben bemutató sorozat harmadik kötetéből. A könyv több mint húsz esszéjére a 40-es évek első felének feszült politikai és zavaros kulturális légköre nyomta rá bélyegét. A háború, a Hitler és Sztálin nevével fémjelzett totalitárius rendszerek elleni politikai harc heve, a megmerevedett angol társadalom elleni küzdelem indulata sűt át majdnem minden tanulmány szövetén — a H. G. Wells, Arthur Koestler és Zamjatin műveiről szóló esszéeken csakúgy, mint az angol detektívregényekről és vicclapokról szóló írásokon.

A kötet tartalmilag legértékesebb és egyben legismertebb tanulmányai a szellemi ember és a totalitarizmus, az irodalom és a diktatórikus politikai rendszerek egymáshoz való viszonyát tárgyalják: *Az irodalom fölszámolása* című esszéjében például a spanyol polgárháborúval foglalkozó elkötelezett politikai irodalom kapcsán fogalmazza meg eszmerendszerének egyik sarkalatos tételét, miszerint a totalitárius rendszerekben mindig jelenlévő dogma természetéből következően megöli az irodalmat. Orwell demokratikus szocialistának vallotta magát, s ez a pozíció biztosította számára a bal- és jobboldali diktatúrák által kettéosztott Európában, valamint a konzervatív angol társadalomban a thoreau-i „polgári engedelmességhez” való jogot, hogy szabadon és függetlenül mondjon kritikát hazai és külföldi állapotokról. Ha jobban belegondolunk, ez korunkban is irigylésre méltó helyzet.

A kötet kitűnő fordításai Ferencz Győző hozzáértő szerkesztésében kínálják Orwell időszzerű gondolatait a politika által továbbra is meghatározott társadalmunkban. (*Európa*)

Márai Sándor: Napló 1945—1957

Márai Sándor a 20. századi magyar irodalom azon legjelentősebb egyéniségei közé tartozik, akik a politikai élet „áldozatává” váltak. Áldozattá, a szó legnemesebb értelmében: keresztvállalóvá, kiválasztott tanúságtevővé, aki mindannyiunkért vállalta a kirekesztettséget és az évtizedekig tartó számkivetettséget. Mindezt „holmí” ősi polgári és humánus értékek, az emberi méltóság és a gondolat szabadsága érdekében. Tette mégsem a *názáreti*, hanem a *cirenei* áldozatvállalása, akit *kényszerítettek* a kereszt fölvételére, úgy, ahogy az író is parancsra cipeli az orosz katona iszákját a rablott holmikkal a Budapestről Leányfalura vivő úton.

1945—1957: ez a rövid idő elegendő egy otthon elpusztítására, a hazától való elszakadásra. A *Napló* a leányfalui rabbi családott felkiáltásával indul, aki nehezményezi, hogy a felszabadító katona elrabolta az óráját, és tizenhárom év múltán annak az eskütételnek a leírásával fejeződik be, amely során az író elnyeri az amerikai állampolgárságot. Századunk természettudományos fejlődésének köszönhetően az idő és a tér felcserélhető fogalommmá vált: Márai számára a háború után egy szovjet katona hozza el, „térben” az új idők szavát, amikor kifejti véleményét a „burzsujról”, aki szerinte „bőrka-bátot visel, és mások munkájából él.” Márainak el kell menekülnie ez elől a jövő elől. A menekülés részletes okairól a *Föld! Föld!* című művében olvashattunk — a *Napló* csupán csontvázát adja mindannak, ami végülis elkergette az író, de ez a váz póreségében talán még riasztóbb, mint az okokkal, indokokkal, érzévekkel alátámasztott másik írás. Olaszország — mint az emigráció első állomása — menekülés a már nem létező európai kultúrába. Amerika — menekülés a megélhetésbe, a pusztba létbe, miközben a hazához és az európai szellemhez fűződő szálak egyre lazulnak, s nem marad helyettük más, mint az üresség, a betölthetetlen vágy a sosemvolt elveszett Paradicsom után. „A nap csak azzal telik, hogy az ember nincs Európában” — adja ezt a furcsa hangzású mondatot az író egy emigráns művésztársa szájába. S nem hiányzik a műből a fájdalmas sóhaj sem: „Nem segít semmi, fel kell találni végre a kereszténységet.” (Az *Akadémiai* és a *Helikon* Kiadó jóvoltából a *Napló* jóval olcsóbban szerezhető be, mint az előző kiadásokban.)

Könyvek között

Csiky Ágnes Mária: Álomnyelven

A szerzőt aligha ismerik olvasóink: az úgynevezett nyugati magyar irodalom egyik jelentékeny írója, így aztán természetes, hogy művei nem juthattak el hozzánk. Válogatott verseinek gyűjteményében nemcsak lírai pályáját igyekszik bemutatni, de azt a „hontalanpályát” is, mely szorongató lelkifurdalást kelt mindnyájunkban, hiszen irodalmunk félelmetes öncsonkítására kell gondolnunk. Ennek következtében ma sem tudjuk pontosan fölmérni, milyen értékek születtek magyarul a különféle nyelvtérleteken, s milyen magyar nyelvű szigetek sülyedtek el a kommunikáció hiánya miatt.

Amikor a nyugati magyar emigráció valamelyik költőjét olvassuk, megérint a félelem és a kétség: vajon az idegen nyelvi közegben megőrizte-e — megőrizhette-e — azokat a sajátosságait, melyek alapján a magunkénak érezzük. Mert az természetes, hogy az ott alkotóknak előbb, elevebb a világirodalmi kapcsolata, sőt, olykor teljes jogú tagjai annak a közegnek, amelyik befogadta őket. De sokszor ilyenkor is érezni műveikben azt a hagyományt, a versnek, prózának azt a lélegzetvételt, mely oly természetesen lüktet végig irodalmunkon Balassitól Arany Jánoson át Jékely Zoltánig.

Csiky Ágnes Mária nem egyszerűen jó költő, hanem olyan költő, aki egészen természetes elkötelezettséggel folytatja s teljesíti ki a lélekbe írt hagyományt. Hadd idézzem ennek bizonyosságául *Szélbe írva* című versét, amelynek finom, de nem hivalkodó rímelése, a zárlat hirtelen megnyílása számomra legalábbis Kosztolányit idézi, de nem mint szolgai utánérzés, hanem egy jellegzetesen más egyéniség finomságával:

*Most meg kellene térni,
áfonyán és édesgyökéren élni
— vagy fogyó bugyrral s telt türelemmel
várni, hogy talán meg fog érni
a napraforgó magja s a világ
— vagy bőjtöt tartani önmagunktól,
az agysejtünkötől, vérünkötől, szagunktól,
harmattőlcsérré válni, mást sem inni
csak egeket, akár a dáliaikat.*

Ez az ég és föld között cikázó, a napraforgó magjától a világig elérő költői magatartás sajnos mintha kiveszőben volna. Ezért is öröm megismerkednünk Csiky Ágnes Mária költészetével. (Bethlen Gábor Könyvkiadó)

Vészi Endre: Az ittmaradó város

Szerettem Vészi Endrét. A makacsságát, mellyel a városnak és a városlakó embernek olyan képét védelmezte és jelenítette meg, amely rég elmerült a múltban. Sosem az a feladat foglalkoztatta, hogy minél szebbre, finomabbra csiszolja verseit, hiányzott belőle a türelmes műhelymunka készsége. Valószínűleg azért, mert alapvetően érzelmekre hangolt alkotó volt, szomorú és fájdalmas, mint aki folyvást félhomályban él, s hiába törekszik a fényre.

„Gyere el!” — mondta kedvesen valamelyik kritikám elolvasása után. De hol keressem? A temető nem az ő világa, még akkor sem, ha életművében néhol meghatározó az elmúlás tudata, a végre való kiszemeltség baljós érzése. Inkább felkerekedni volna jó, nézni az ütött-kopott, emeletes bérházakat, az álmos szemetéseket, belépni egy házba, ahol hullik a vakolat a folyosók falairól, rányitni egy családra, figyelni, amint forr a tej a tűzhelyen, vagy sörét issza a fáradt férfi. Lesni az erkélyre, ahol megjelenik egy pizsamás költő, s figyeli azokat a hétköznapi, elesett és szegény embereket, akik egész életében témáját adták. Amikor hősöket kellett volna látnia, Vészi Endre őket látta. „Még téged akarok őrizni te májusközzépi nap — hogy előhívjalak a homlokom mögül — egy majdan fekete évszak iszonyatában” — írta *Hét napon hétszer* című versében, de ez a vágyva-vágyott napfény csak nem akarta végigcirógatni. S talán ezért is oly gyakori verseiben a sötét kontúr, a homályban maradt vonal.

Itt hagyta a szeretett várost. Itt hagyta nekünk örökölni, hogy vigyázzunk rá, őrizzük jobban, mint akkori gazdái tették. S itt hagyott egy furcsa, irigylendő készséget is, melynek révén a „föld és a menny közt” elakadó lift börtönéből megláthatta, hogy „kék feszületként állnak a fák”. (Magvető)

Vasadi Péter: Fahid

Amikor Vasadi Péter kedvesen dedikálta nekem szánt kötetét, mely régi verseinek válogatását s az újabbakat tartalmazza, a következő sorokat emelte ki jellegzetes írásával, amely leginkább egy tanárára emlékeztet: „fényért, fényért perlekedem”. Költészetének alighanem ez a vezérlő elve: a fény vágya és a perlekedés. Egyfajta prófétai elhivatottság és harag, nem célját nem ismerő düh, hanem annak a Jónásnak a mérge, aki csüggedezve nézi a bűnös Nínvét. Am Jónással ellentétben Vasadi Péter nem a pusztulásról szól, hanem az életéről, a kegyelemről, a kifürkészhetetlen, de mindig jelen lévő isteni akaratról, mely nem tudni pontosan mikor és hol működik közre életünk és sorsunk alakításában, de ha ostromoljuk, kérdésünk bizonyára meghallgatásra talál.

Mindez így elmondva persze közhely. Más a próza és más a vers, s kivált nagyon nehéz prózában érzékeltetni egy folyton sűrűsödő lírai magatartás költészettani következményeit.

Vasadi Péter nem könnyen értelmezhető költő, s ez természetes, hiszen amiről szól, azt sem könnyű megérteni. Ész és szív mellett hit is szükséges hozzá. Annak idején tévútra vezetett első verseinek Pilinszkyre emlékeztető egzisztenciális szorongása, a végzet folytonosan érzékelhető szárnyasuhogása. Ma már egyértelmű, hogy a megfogalmazás néhány fordulata idézte a nagy költőelődöt. Vasadi Péter ugyanis alapvetően látomásos lírikus, a romantikusok egyenesági leszármazottja. Csak éppen a századvég romantikusa. Képzeletének vásznán folyamatosan pereg a teremtés lázas víziója, ám a képet sosem fejt ki teljes monumentalitásában: megvágja, mint a filmszalagot szokták, hogy csak a lényegre, a kegyelem jelenlétére összpontosíthassa figyelmét:

*De átitat valami láng.
Sugárzó csontom átüt
sugárzó húson,
s ahol megégek, porlok
ezüstösen, ahogy a fa,
ős-szén, kúszónóvény.
Szegény szívem keletkező
halállal van tele. Mégis
tudom, e félsötétben*

Minden igazi vak világit.

Íme, így értelmezi a maga számára egy huszadik századi költő az evangéliumot. A jelen-ség és a lényeg viszonyát, ahogy a csontra összpontosítja figyelmét. Amint a halálán is győzedelmeskedik az elesetteknek, a vakoknak megígért reménység.

Vasadi Péter jelentékeny költő, aki úgy tudja megfogalmazni a felelősségünkre intó igazságait, elkötelezettséget feltételező lényegét, hogy kemény marad. Nem tanítva fejt ki mondanódóját, hanem érezhető gyönyörűséggel merül el ennek az igazságnak és lényegnek sosem szűnő sugárzásában. *(Szépirodalmi)*

Kalász Márton: Rejtek

A cím is sokat mond. A költő az, aki rejtekhelyéről, az elmélkedés köreiből figyeli és értelmezi a világot, melyet sajátos szűrőn át szemlél, csak leglényegére figyelve, elutasítva magától mindent, amit mulandónak és romlékonynak vél. Rendkívüli készenlétet, gyakran szinte önpusztító magatartást feltételez ez a lírai formálásmód, hiszen a lírikus befelé éli meg szenvedélyeit, saját magával vívja azt a küzdelmet, melynek szenvedélyeit világáá kiáltja. Egyik versében találkoztam e nagyon jellemző kifejezéssel: „civil gyász”. Szemérmes, elharapott, épp csak szavakba öntött gyászárol van szó, a férfiember szenvedéseiről, fájdalmaról.

Fellázadna a közterek ellen, amelyek megbénítanak. „Elviseli” a rosszat, de megvan a képessége, hogy kitörjön szorításukból, s mint a „lepke”, felszárnyaljon a magasságok felé. A Már így elárul egyet-mást e kettős lírai magatartásról:

*ujjongoa mondom, hogy nem örülök,
szomorúan, hogy nem bání semmi sem;
kifordítva is körök a körök,
amikbe beszorítottuk az életem —*

szorítás nélkül már így viselem

Igen, a rendeléseket el kell fogadnunk. Szerencsére vannak, akik példát adnak arra, hogy örömmel, emberi szilárdsággal és reménnyel tegyük. *(Maccenas Könyvkiadó)*

Szigetek, szemhatárok

Helyek, ahonnan nincs visszaút

A nyugati művészeti lapok többségének arculatát a különféle, olykor egymásnak homlok-egyenest ellenkező irányzatok, divatok és még inkább a súlyos üzleti érdekek alakítják ki. A kevésszámú kivétel közé tartozik a berlini Daidalos, mely nem az esetlegesség szempontjai vagy mondvascinált tárgykörök szerint szerkesztődik. A 80-as évek eleje óta megjelenő negyedéves lap minden száma más témakörre összpontosul. Az egyes tárgykörök meglehetősen pontos jellemzését adják az elmúlt évtized szellemiségében bekövetkezett hangsúlyeltolódásoknak: *az építészet mint látványosság; homlokzatok; rend és rendetlenség; a töredékesség színváltása; a kollázszerű város; perfekt tökéletlenség; légies álmok stb.*

A lap legutolsó számát azon helyeknek szentelte, *ahonnan nincs visszaút*: a halál és a temetkezés helyeinek. A kötetnyi terjedelmű, gazdagon illusztrált összeállítás írásai keresztül-kasul átjárják és bevilágítják a különböző korok és kultúrák homályba rejlő peremvidégeit; a halottkultuszok helyeit, a holtak városait. A távolabbiak közül egy indiai templom sírjait, egy Nílus-menti nekropoliszt és a kairói holtak városát mutatja be. Egy tanulmány a kertművészet egyik különös, későromantikus alakjának, Pickler-Muskau hercegnek az életművével ismertet meg, aki sorra alakította át birtokait saját gigantikus sírkertjeivé. Több írás is vizsgálja a temetők és a temetkezések stílusának változásait: az egyik Szent Germanus mauzóleumát tárgyalja, a másik a felvilágosodás nyomán „megelevenedő” sírkőszobrászat erotikus vonulatát elemzi. Természetesen nem marad ki a sorból a nemzetiszocialista halottkultusz sem.

A kortárs képzőművészetet a Ian Hamilton Finley különös monumentumait, valamint Jovánovics György 1956-os emlékművét ismertető cikkek képviselik. (Ez utóbbi részeként közlik az 1958-ban kivégzett Angyal István búcsúlevelét, valamint Eörsi István írását a levél keletkezési körülményeiről.)

Noha tagadhatatlan a németiség különös vonzódása a halál gondolatához (akárcsak a

magyarságé a kihalás gondolatához), és az egyik cím is utal erre — *Der Tod ist ein Meister aus Deutschland* —, a halál kérdésköre tágabb tekintetben minden más nép, minden ember számára kollektív dimenzióban is égetően időszerű. (A német szellemi életet — a nemzetiszocialista rémtettek folytán — fokozott érzékenységgel jellemzi e tekintetben.) A számat szerkesztő és a fiatalabb német filozófusok közül kiemelkedő Hannes Böhringer bevezető esszéje legalábbis erről győz meg. Egyebek mellett így ír:

„Hogyan tudták a keresztények elhengeríteni a nehéz követ, és szabaddá tenni a fény útját a kriptába; hogyan voltak képesek áthatolhatóvá tenni a sötétséget; hogy tudtak katedrálisokat építeni? — Talán megfontoltabbak voltak a filozófusoknál; filozófikusabbak, mivel nem hitték, hogy önjegyükből, pusztán a megismerés révén képesek kiszabadulni a sír sötétjéből. Odakinn a szabadban nem hallani a hívó hangot: Lázár, jöjj ki! A nyers kezdek sejtelve gyakran nem jelent egyebet, mint a bennük való megtorpanást és az erőszakos tettek tudatlan és szakadatlan ismétlését.

A filozófusok felvilágosultnak hitték magukat. Ám a felvilágosodás csak egy régesrégí fényvallás hajnalpírja, a napkultusz kezdete volt: testkultúra a Monte Verità tetején, üvegépítéssel, »fény, levegő és nap«, »Házaink olyan kőkoporsók, amelyek a földből a levegőbe emelkednek, egy emelet, két emelet, háromszáz emelet magasra... A temetőkből több levegő jut a holtak csontvázainak, mint városainkban az élők tüdejébe.« (Frederick Kiesler. *De Stijl* 6, 1924.). »Az immanens szellem Fényt! Fényt! keres« (Moholy-Nagy). Ám a fényisten egyben halálisten is. Megalitikultúra, azték áldozati kultusz a 20. században, melynek rejtett középontjában az áldozati asztal, a krematórium áll. Tömeges áldozatok, tömegsírok. Az égőáldozat már nem nyilvánosan folyik. Az elkövetett gonoszítottak nyomán szörnyűségek sejtelve ragadja meg a nép közösséget és tartja ígézetében.

A Harmadik Birodalom csak a kezdet volt. Nemde az egész világ gázkamrává alakítása folyik? A légkörön nyíló lyukakon pedig a Nap halálos sugarai hatolnak át.“ (*Daidalos* 1990/4.)

Film

Peter Greenaway új manierizmusa

Hauser Arnold írja a manierizmus és a modern művészet kapcsolatáról: „...megint a metaforizmus és a metamorfizmus törvényének engedelmeskedik a gondolat, minden él és mozog, de inog is és létében fenyegetett. A művész rejtelmesebben fejezi ki magát, mint valaha, rebuszokban és paradoxáiban; megint divat mindent a lehető legbonyolultabban, utalásszerűen, félreérthetően megfogalmazni a triviális kifejezőmód elkerülése, a műélvezet dinamikussá tétele és a művészi élmény feszültségének maximálissá fokozása érdekében.”

Dolgozik Angliában egy filmrendező, akinek művészetére tökéletesen illenek a fenti, 1964-ben papírra vetett sorok. Peter Greenaway kísérleti filmekkel kezdte pályafutását, nagyjátékfilmet a 80-as évek elejétől rendez. Hozzánk az 1982-ben készült *A rajzoló szerződése*, az 1989-es *A szakács, a tolvaj, a felesége és annak szeretője* és az egy évvel korábbi *Számokba fojtva* jutott, illetve jut el. Néhány fontos művének hazai bemutatójára még várnunk kell — például a *Zoo* vagy *Az építész hasa* címűekre —, azonban a rendező szemlélet- és alkotásmódjára, úgy vélem, e három film is következtetni enged.

A szellemi kalandorkodástól maga az alkotó óv meg: filmjei *monomániásan különböznek*. Gondolatrendszerét néhány sarkalatos kérdés határolja körül, úgymint a férfi-nő kapcsolata, a halál, a kultúra, valamint az élet-mód, nem mint életvitel, hanem mint az élet módja, meghatározottsága és lehetőségei a fiziológiai adottságtól a lelki képességekig. Ezek a nem túl eredeti — vagy talán az egyetlen eredeti? — felvetések különféle rögeszmehálókön haladnak át. A rajzoló a megörökítés által szerzhető tudás áldozata lesz, a *Számokba fojtva* férfait mind vízbe fojtják, *A szakács...* szereplőinek világa az evés, a bekebelezés körül forog. Az ily módon utat kereső kifejezés hihetetlenül kimunkált, megszerkesztett, egységes, összetéveszthetetlen világot teremt. A látvány egy-egy képzőművészeti korszak, iskola vagy festő világát idézi (az utolsó két film operatőre Sacha Vierny), Michael Nyman gazdag dallamvilágú repetitív muzsikája pedig érzéki burokba foglalja a képek szigorú architektúráját. A Greenaway-filmek tehát újabb és újabb arculatát tárják fel egyazon

gondolatkörnek, és témák sokaságát ábrázolják összecsengő vizuális ihletettséggel. Ezt a szerzőgazdó, már-már pazarló művészi gazdagságot fogja össze a *stílus*, ami ebben az esetben — miként a greenaway-i hősök élet-módja esetében — nem egyszerűen az alkotás kor, téma, egyéniség stb. meghatározta módját jelenti, hanem magát az alkotást, magát a kifejezést — magát a művet. Ezt a stílust — a manierizmus és a modern művészet Hauser által megfogalmazott összefüggéseit szem előtt tartva — nevezhetjük *új manierizmusnak*.

A filmművészeti új hullámok elcsendesedése után apróbb, inkább egyéni, mint iskolateremtő áramlatok borzolgák a mozgókép mostanság meglehetősen álló vizét. A különböző narrációs eljárásokban rejlt gazdag lehetőségek szertefoszlottak a mesélő személyek megrendülésével. A posztmodern kultúra már arra fordítja minden erejét, hogy az általános relativizálásban egy konzervatív beállítódásból újra és újra megalkossa az Én-t. Az énmeghatározások a film természetéből következően a történettel, az Én elmesélésével kezdődtek. S most íme egy újabb variáció a posztmodern témára: az Én stílussá válik, a személy a történetek-gondolatok közvetítésének módjába öltözik, a mű az egyén gondolatvilága lesz.

Gondolatvilág: a hangsúly a világ-ra kerül — nem mintha a gondolatnak csökkenne a jelentősége. Meghatározóvá azonban kétségtelenül az egyéni stílus által kiformált *teremtett univerzum* válik. A kifejezés tárgya és a kifejező személy a világ természetadta színpadán már nem ábrázolható. (Tudniillik fogytán a természet...) Más léptékű, de lényegében hasonló a helyzet a reneszánsz válságához: a felbomló normarendszer — pontosabban a bomlás folyamata, hiszen a norma kritikája mindig a rendszeren belül mozog! — új szépségeszményt, új alkotásmódot követel. S e követelés — az átalakulás, az újabb konszenzus megszületéséig (rossz esetben teoretikus megteremtéséig) — művek tárgyává lép elő. A stílus, a manír nem mondhatóvá teszi, hanem megteremti a világot.

Peter Greenaway új manierizmusa filmként más és más, mégis egyféleképpen létrehozott film-világot alkot. Hol színpadot „ácsol”, hol kedves festőjét „másolja le”, hol egy egész művészettörténeti korszakba helyezi dúsán vegtőlő mozgóképfőlőráját. Emlékeztünkben leg-

tovább azonban a magára öltött stílusmanír, a metaforizmusok és metamorfizmusok örült számításával szerkesztett kavalkádja marad meg. Pontos és józan megszállottság ez: a kifejezést meghatározó meta-fogalmak a világ elvalótlanodását, az áradó képek látásunk satnyulását érzékelik és reflektálják. S valahol a művek horizontján az ábrázolt világ zártságát, leírhatóságát, számba vehetőségét — a teremtes végtelen lehetőségével szemben. Ezt a bizako-

dó gondolatot fogalmazza meg mintegy mottóként a *Számokba fojtva* varázslatos bevezető képsora. Egy kislány — Velázquez infánsnője — ugrókötelezés közben a csillagokat számolja a feje fölött, s egytől egyik nevet ad mindegyiknek. Amikor megkérdezik tőle, miért hagyta abba a mondókáját, azt válaszolja, hogy elég százat megnevezni, a többi már ugyanolyan...

Gelencsér Gábor

Zene

Mefisztó énekel

Gounod *Faustja* a *Carmen* mellett a legismertebb, legnépszerűbb francia opera. A bemutató viszonylag nagy sikere után sokan állították magukról, hogy ők adták a témára vonatkozó ötletet az addig sikertelen zeneszerzőnek, aki viszont azt mondta, hogy gyermekkori vágya volt a legenda megzenésítése. Akárhogyan is történt, bizonyos, hogy a *Faust* nem csekély részben köszönheti sikereit a történetnek. Gounod zenéje ugyanis nem igazán szellemes, nagyvonalú, gazdag. A drámaiságot igénylő jelenetek zenéje meglepően üres, de egyébként is a muzsika olyan, mintha folyamatosan készülne valahová, a csúcspont felé törne, de soha sem érkezik el oda, ami a hallgatónak természetesen csalódást okoz. Ráadásul lehetetlen nem észrevenni Gounod előszeretettel a dallam újból és újból egy hanggal magasabban történő megismétlése iránt. A szekvencia egyszerű eszköze meglehetősen hatásos fokozást jelent, közben pedig megfényesíti a hangzást, sulykolja a hallgatónak a dallamot. Nem véletlen, hogy szívesen él vele az összes slágerszerző, de ahhoz azért nem elég, hogy egy két és fél órás művet alapozzanak rá.

Jót tesz tehát a cselekmény a *Faustnak*, de nem tesz jót a színpad, mert a rendezőnek, ha hatásos akar lenni, csak két lehetősége marad: vagy vérfagyasztó, ijesztgetős stílusban mutatja be a darabot, vagy horrorparódiát csinál belőle. Az előbbinél a borzongás, vagy a tetszetős technikai megoldások, az utóbbinál a nevetgélés köti le a nézők figyelmét. A hanglemez az, ami a legeslegjobban megfelel Gounod művének. A hallgató így azt képzel maga elé, amit akar, és a zenéből is csak annyit és azt hallgat meg, amit és amennyit jónak lát. Semmit sem veszít, aki csak egy keresztmetszetet hallgat meg az operából. Gounod alakjai — Mefisztó kivételével — kidolgozatlan vázlatok, kihagyott lehetősé-

gek. Milyen izgalmas lehetett volna Valentin és az ő könyörtelen tisztasága, vagy Margit, de akár Márta is. Ebben a változatban azonban még Faust is csak egy kis csirkefogó, aki igazán tisztességtelen eszközökkel elcsavarta egy lány fejét, és utóbb támad ettől egy kicsi, de tényleg csak egy kicsi lelkiismeretfurdalása. Gounod operája csupán lazán összeeszkabált áriasorozat (eredetileg prózai összekötőszöveggel is készült), és lényegében mindegy, hogy valaki egyszerre, sorrend szerint hallgatja-e meg az összes áriát, vagy pedig csupán néhányat, és összevissza.

A Hungaroton által megvásárolt EMÍ felvételt mára már klasszikussá vált. André Cluytens vezényli a Párizsi Opera ének- és zenekarát, és Nicolai Gedda remekel Faust szerepében: nagyon szépen, könnyű hangon énekel, és az alakot éppen olyan súlytalannak hagyja meg, amilyennek Gounod írta. (Egyébként a zeneszerző nem is a *Faust*, hanem a *Marguerite* címet tervezte operájának.) A Valentint éneklő Ernest Blanc jó magasságokkal bír, de furcsán fátyolosított hangú bariton. Margitot Victoria de Los Angeles alakítja. Hangja kitűnően illik az alakhoz: csillogó, tiszta, elragadó és (ha van ilyen) szőke. Ám minden szereplőt háttérbe szorít Boris Christoff, a legsötétebb Mefisztó. Christoff igazi basso profundo, neki a magasságai is mélyek, minden hangját szokatlan feketeség járja át. A lemezzől is hallható, hogy micsoda óriási hangereje lehetett, mennyire az egész testéből énekel, mintha belül teljesen üreges lett volna. Valahogy így énekelte éjfélkor egy elhagyatott kísértetváros főterén az elvarázsolt fekete ércszobor. Christoff hangja különös, megmagyarázhatatlan félelmet kelt, a szoba minden sarkából hűvös ismeretlen szél fúdogál, hunyorogni kezd a villanykörte, kinyílik a szekrényajtó...

Talán mégsem olyan rossz opera a *Faust*.

Fáy Miklós

SOMMAIRE

Alexander Schmemmann: Vaincre la mort avec la mort.

Lumière et Vie — Vigilia

András Szennay: La théologie nationale du passé tout récent.

Miklós Maróth: La christianisme et l'islamique. Les deux grandes religions du monde.

Miklós Tomka: La christianisme hongroise — 1991.

Être chrétien ici et aujourd'hui. L'enquête.

Célèbres personnalités respondent.

Robert Spaemann: Est-ce que c'est fini du temps modern?

Poèmes, journal, critique

INHALT

Alexander Schmemmann: Den Tod mit dem Tod besiegt

Lumière et Vie — Vigilia

András Szennay: Die ungarische Theologie der letzten Jahrzehnte

Miklós Maróth: Christentum und Islam. Zwei Weltreligionen

Miklós Tomka: Die Lage des Christentums in Ungarn — 1991

Christ sein hier und jetzt. Rundfrage.

Namhafte Persönlichkeiten antworten.

Robert Spaemann: Ende der Moderne?

Gedichte, Notizen, Kritik

CONTENTS

Alexander Schmemmann: Overcoming Death by Death

Lumière et Vie — Vigilia

András Szennay: Recent Hungarian Theology

Miklós Maróth: Christianity and the Islam (Two Great Religions)

Miklós Tomka: Christianity in Hungary — 1991

To Be a Christian Here and Now. An inquiry.

Outstanding personalities respond.

Robert Spaemann: Have the Modern Times Come to the End?

Poems, Reviews

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ,
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

Nyomja: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Fekete István igazgató

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőbizottság és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 117-7246, 117-3933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes számúra 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 40,—Ft

VIGILIA

alföld

Az idén 42. évfolyamába lépett, Debrecenben szerkesztett folyóirat léte veszélybe került. A szerkesztőség a folyóirat rendszeres megjelenésének támogatására alapítványt hozott létre, melyet kuratórium kezel. Az alapítvány nyílt, hazai és külföldi természetes vagy jogi személyek pénzbeli és dologi adományokkal folyamatosan csatlakozhatnak hozzá. Az adományokat a következő számlára kérjük befizetni, az alapítvány nevének feltüntetésével: Budapest Bank Rt. Debreceni Fiók, 4026 Debrecen, Mester u. 3—5. 343—10823.

MŰLT ÉS JÖVŐ

Az évente négyszer megjelenő kulturális folyóirat azokra a szellemi értékekre támaszkodik, amelyek megőrzik és újjáélesztik az egyetemes és magyar zsi-

dó kultúra hagyományait és feltárják újabb kincseit. Előfizetési díj: egy évre 592 Ft, fél évre 296 Ft. Szerkesztőség: 1012 Budapest, Márvány u. 17. Az előfizetési díjat a következő számlára lehet befizetni: Magyar Hitelbank 222—20378.

A *Múlt és Jövő* Alapítvány célja azonos a folyóiratével. Adományokat a fenti számlaszámra lehet befizetni.

2000

A havonta megjelenő irodalmi és társadalmi lap a magyar és az európai szellemi és irodalmi élet fóruma.

Előfizethető bármely postahivatalban, valamint a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodában, Budapest XIII., Lehel út 10/a. sz. alatt, vagy postautalványon a Helir Postabank Rt. 219-98 636, 021-02 799 pénzforgalmi jelzőszámon. A folyóirat előfizetési díja egy évre 468 Ft, fél évre 234 Ft, negyed évre 117 Ft.